

Regionalne
Obserwatorium
Procesu Transformacji

Regionalne Studia Transformacji TOM I

Fundusze Europejskie
dla Śląskiego

Rzeczpospolita
Polska

Dofinansowane przez
Unię Europejską

Województwo
Śląskie

Redaktor naczelna:

dr hab. Edyta Szafranek-Stefaniuk, prof. UE

Sekretarz redakcji:

dr Agnieszka Dembicka-Niemiec

Rada naukowa:

dr hab. Edyta Szafranek-Stefaniuk, prof. UE (przewodnicząca)

dr hab. Adam Drobnik, prof. UE

dr hab. Monika Wieczorek-Kosmala, prof. UE

dr Marcin Baron

dr Artur Ochojski

dr Adam Polko

Redaktor tematyczny:

dr hab. Edyta Szafranek-Stefaniuk, prof. UE

Recenzent:

prof. dr hab. Henryk Brandenburg

Publikacja dofinansowana przez Unię Europejską

w ramach projektu „Regionalne Obserwatorium Procesu Transformacji 2.0 (ROPT 2.0)”

Spis treści

Wprowadzenie	4
Adam Drobnik Transformacja regionów węglowych – koncepcja, rodzaje i wsparcie podregionów górnictwa województwa śląskiego.....	6
Edyta Szafranek-Stefaniuk Wyzwania społeczne i demograficzne transformacji podregionów węglowych województwa śląskiego	24
Aleksander Lipski Kulturowe uwarunkowania transformacji podregionów węglowych województwa śląskiego.....	40
Ryszard Marszowski Wykorzystanie dziedzictwa górnictwa w procesie transformacji podregionów węglowych województwa śląskiego	54
Dorota Benduch, Aleksandra Lubicz-Posochowska Prawne uwarunkowania transformacji energetycznej i ich konsekwencje dla podregionów węglowych województwa śląskiego.....	73
Sylwia Jarosławska-Sobór Dialog społeczny i zaangażowanie społeczne w procesie transformacji podregionów węglowych województwa śląskiego	95
Adam Polko Partycypacja społeczna dla sprawiedliwej transformacji podregionów węglowych województwa śląskiego	112
Artur Ochojski Nowe formy współpracy z interesariuszami sprawiedliwej transformacji w podregionach węglowych województwa śląskiego.....	129

Wprowadzenie

Transformacja regionów węglowych jest współcześnie jednym z priorytetowych, a jednocześnie najbardziej złożonych wyzwań rozwoju społeczno-gospodarczego Polski. Jednym z regionów, którego dotyczy ten proces jest województwo śląskie, w zasięgu którego wyodrębnionych zostało siedem podregionów węglowych, tj.: katowicki, sosnowiecki, tyski, bytomski, gliwicki, rybnicki i bielski. Dzisiejszy obszar, na którym położone są podregiony węglowe na Śląsku ma długą tradycję gospodarki opartej na węglu. Górnictwo węgla kamiennego było fundamentem jego tożsamości, gospodarki oraz codziennego życia mieszkańców. Jednak zmieniające się uwarunkowania i potrzeby rozwoju ekonomicznego i społecznego, jak i ekologicznego – zarówno na poziomie krajowym, jak i europejskim – wymusiły konieczność stopniowego odchodzenia od paliw kopalnych i poszukiwania nowych kierunków rozwoju. Ten aktualny kontekst transformacji gospodarczej opiera się na wdrażaniu sprawiedliwej transformacji i zachodzi w województwie śląskim.

Regionalne Studia Transformacji są nową pozycją na rynku wydawnictw popularno-naukowych wypełniającą niszę publikacyjną dotyczącą tematyki współczesnych przemian społeczno-gospodarczych, ukierunkowanych na kreowanie regionalnych gospodarek neutralnych klimatycznie, ze szczególnym uwzględnieniem województwa śląskiego. Jest to periodyk, wysoce wyspecjalizowany, w całości poświęcony zagadnieniom sprawiedliwej transformacji energetycznej, łączący dyskurs naukowy z analizami i przykładami dobrych praktyk. Jego tematyka uwzględnia aktualny kontekst wdrażania sprawiedliwej transformacji w województwie śląskim, w tym także cele realizacji projektu Regionalne Obserwatorium Procesu Transformacji 2.0 (ROPT 2.0).

Niniejszy – pierwszy – tom dotyczy społecznego kontekstu procesu transformacji podregionów węglowych Śląska, z uwzględnieniem jego wielowymiarowości: od aspektów demograficznych, przez przemiany społeczne i kulturowe, aż po kwestie tożsamości lokalnej, partycypacji społecznej oraz polityki sprawiedliwej transformacji. Zebrane teksty prezentują różnorodne perspektywy – od analiz naukowych i raportów badawczych po odniesienia do głosów lokalnych społeczności i przedstawicieli samorządów. Autorami prezentowanych publikacji są pracownicy naukowi Wydziału Gospodarki Przestrzennej i Transformacji Regionów Uniwersytetu Ekonomicznego

w Katowicach oraz Głównego Instytutu Górnictwa – Państwowego Instytutu Badawczego, którzy od wielu lat pogłębiają studia nad transformacją regionów węglowych oraz współpracują z praktykami w tym zakresie.

Oddając Państwu ten tom Regionalnych Studiów Transformacji mam nadzieję, że stanie się on ciekawą lekturą inspirującą do dalszej dyskusji o przyszłości podregionów węglowych Śląska oraz innych regionów borykających się z wyzwaniami sprawiedliwej transformacji.

Edyta Szafranek-Stefaniuk

Adam Drobnik

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

e-mail: adam.drobnik@ue.katowice.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1421-2923>

TRANSFORMACJA REGIONÓW WĘGLOWYCH – KONCEPCJA, RODZAJE I WSPARCIE PODREGIONÓW GÓRNICZYCH WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Streszczenie: Artykuł popularno-naukowy wprowadzający do tematyki transformacji jako jednego z kluczowych pojęć opisujących współczesne zmiany cywilizacyjne, gospodarcze i środowiskowe. W artykule ukazano jej wielowymiarowość – od skrajnych interpretacji w mediach po wyważone rozumienie zielonej, energetycznej i sprawiedliwej transformacji. Szczególne miejsce zajmuje w artykule koncepcja sprawiedliwej transformacji, która zakłada minimalizację negatywnych efektów przejścia do gospodarki niskoemisyjnej, akcentuje konieczność tworzenia nowych działalności gospodarczych w branżach zielonej i cyfrowej gospodarki oraz postuluje szerokie zastosowanie partycypacji społecznej w procesie kreowania spójnej wizji i dobrych projektów transformacji. Artykuł zwraca także uwagę na doświadczenia województwa śląskiego – regionu silnie związanego z przemysłem wydobywczym. Powraca do negatywnych doświadczeń transformacji lat 90. XX wieku, które pozostawiły trwały ślad w społecznej pamięci i zbudowały dystans wobec obecnych przemian. Wskazuje jednak na odmienne obecnie podejście do transformacji regionów węglowych, wyrażające się zarówno w pro-rozwojowym charakterze działań, jak i znaczącej wielkości wsparcia finansowego kierowanego do województwa śląskiego.

Słowa kluczowe: transformacja, sprawiedliwa transformacja, regiony górnicze, regiony węglowe, Śląsk

Wprowadzenie

Czy możliwe jest przetrwanie w świecie, który zmienia się szybciej niż kiedykolwiek wcześniej? Dzisiejsze zmiany często opatruje się słowem „transformacja”.

Mass media pełne są określeń typu „transformacja cyfrowa”, „transformacja kulturowa”, „transformacja firm”, „transformacja energetyczna”. Czy rzeczywiście „transformacja” stała się koniecznością dla firm, instytucji, państw i regionów? Czy „transformacja” dotyka także pojedynczych ludzi?

Spójrzmy na przykład – jeszcze na początku XXI wieku telefon komórkowy był prawdziwym novum, na którego stać było nielicznych. Internet raczkował, a wysyłanie maili należało do rzadkiego i nietypowego sposobu załatwiania spraw zawodowych i prywatnych. W tych czasach wiele osób uważało transformację cyfrową za chwilową modę – coś, co dotyczy wyłącznie firm zaawansowanych technologicznie.

Dziś funkcjonujemy ogarnięci „życiem w sieci”. Zdaliśmy sobie sprawę z tego, że transformacja cyfrowa to znacznie więcej niż innowacyjne rozwiązania w świecie technologii informatycznych. Transformacja cyfrowa zmieniała i nadal zmienia sposób, w jaki pracujemy, wypoczywamy, uczymy się, leczymy choroby i komunikujemy się z innymi. W epoce, w której za pomocą aplikacji w smartfonie możemy zrealizować wizytę u lekarza, a sztuczna inteligencja jest w stanie analizować dane szybciej niż człowiek, warto zastanowić się w jaki sposób wpłynie na nas transformacja dokonująca się w gospodarce regionów węglowych (ang. coal regions) lub szerzej regionów górniczych (mining regions).

O potrzebie transformacji regionów węglowych, których gospodarka wyrosła z przemysłów tradycyjnych, jak górnictwo czy hutnictwo, mówi się coraz częściej. Przytaczane są różne argumenty za koniecznością transformacji tych miejsc w kierunku gospodarki niskoemisyjnej.

Przez dziesięciolecia regiony węglowe były fundamentem rozwoju gospodarczego wielu państw – zapewniały pracę, napędzały przedsiębiorstwa przemysłu ciężkiego, wokół których tworzyły się całe społeczności. Dziś regiony te stoją w obliczu bezprecedensowych wyzwań. Odchodzenie od węgla, presja związana z ochroną klimatu, rozwój odnawialnych źródeł energii i zmieniające się realia rynku pracy

zmuszają rządy, samorządy i społeczności do szukania nowych kierunków rozwoju oraz tożsamości. Czym właściwie jest transformacja regionów węglowych? Czy oznacza tylko – źle kojarzone z lat 90. XX wieku – zamykanie kopalń? Czy obecne podejście do transformacji regionów węglowych daje szansę na zbudowanie czegoś nowego, w sensie nowych firm, przemysłów, akceptowalnych społecznie miejsc pracy? Jak ma wyglądać nowe życie podregionów węglowych „po węglu” w województwie śląskim?

Transformacja – różne głosy, stanowiska i narracje

W mass mediach transformacja gospodarek węglowych przedstawiana jest różnorodnie. Najczęściej jednak w debatach społeczno-politycznych transformacja – jako modny slogan – prezentowana jest w skrajny sposób. Czasem transformacja regionów węglowych sprowadzana jest do restrukturyzacji górnictwa i porównywana z procesem, jaki miał miejsce w latach 90. XX wieku na Śląsku i w regionie wałbrzyskim. Ta narracja łączona jest z likwidacją górnictwa i energetyki konwencjonalnej, czyli opartej na węglu kamiennym lub brunatnym. To konserwatywne ujęcie łączone jest z nośnymi hasłami utraty miejsc pracy w regionach węglowych, zmniejszeniem poziomu bezpieczeństwa energetycznego, ubożeniem i w skrajnej postaci z „ekodyktatem” i z „ekoterroryzmem” (por. rys. 1).

Inne, całkowicie odmienne podejście – nazwijmy go progresywnym – do transformacji gospodarek węglowych upatruje w niej szansy na tworzenie zielonych miejsc pracy zapewniających wymianę kompetencyjną i pokoleniową na rynku pracy pomiędzy przemysłami tradycyjnymi a nowoczesnymi w stosunku 1:1. Podejście progresywne do transformacji podregionów węglowych, również w województwie śląskim, podkreśla konieczność zastępowania technologii emisyjnych – związanych ze spalaniem paliw kopalnych – przez technologie niskoemisyjne, które są odpowiedzią na zmiany klimatu i wymagają odnawialnych źródeł energii.

Rysunek 1. Transformacja regionów węglowych – różne narracje

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych do analizy mediów w ramach projektu Horyzont DUST [www1]

Nieco rzadziej do powszechnej narracji przebija się postrzeganie transformacji regionów węglowych przez pryzmat podejmowania działań minimalizujących negatywne efekty wygaszania przemysłów tradycyjnych oraz inicjowania impulsów tworzących nowe działalności gospodarcze. To podejście akcentujące stopniową zmianę profilu i wizerunku gospodarczego regionów węglowych z poszanowaniem oraz zachowaniem dotychczasowej przemysłowej tożsamości.

Zatem, czym w zasadzie jest transformacja regionów węglowych, co się na nią składa i jakie są jej podstawowe rodzaje w odniesieniu do tych obszarów? Najogólniej można przyjąć, że transformacja to proces głębokiej, często trwałej zmiany struktury, funkcji systemu społeczno-gospodarczego, technologicznego czy też kulturowego, która to zmiana wpływa na sposób funkcjonowania przedsiębiorstw, instytucji, społeczeństwa, a nawet poszczególnych jednostek (Drobniak, Muster & Trembaczowski, 2023). W erze nieustannych przeobrażeń zrozumienie mechanizmów transformacji oraz jej odpowiednie zaplanowanie i wdrożenie w przypadku regionów węglowych staje się kluczowe dla osiągnięcia sukcesu.

Transformacja, która dotyczy regionów węglowych, w tym podregionów województwa śląskiego, dokonuje się w kilku kluczowych płaszczyznach, poza ujęciem społecznym, gospodarczym, środowiskowym, technologicznym i kulturowym istotne znaczenie dla jej zrozumienia ma wyróżnienie: (a) zielonej transformacji związanej z kształtowaniem polityk jako odpowiedzi na zmiany klimatu wraz z propozycjami tworzenia zielonej gospodarki, (b) transformacji energetycznej oraz (c) sprawiedliwej transformacji.

Zielona transformacja i zielona gospodarka

Zielona transformacja to dziś jedno z kluczowych pojęć w polityce międzynarodowej i europejskiej. Jest podstawowym elementem globalnych i unijnych dokumentów takich jak: Porozumienie Paryskie (ONZ, 2015a) traktujące o redukcji emisji CO₂, AGENDA 2030 definiująca 17 celów zrównoważonego rozwoju (ONZ, 2015b) – por. rys. 2, czy Europejski Zielony Ład (UE, 2019) akcentujący konieczność osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 roku przez zmianę w kierunku zeroemisyjności, prośrodowiskowych rozwiązań oraz przeciwdziałania zmianom klimatu.

Zieloną transformację możemy zatem postrzegać jako polityczny postulat kompleksowego przechodzenia od modelu gospodarki opartej o paliwa kopalne i nadmierną eksploatację zasobów naturalnych do zrównoważonego systemu gospodarczego, który minimalizuje emisję gazów cieplarnianych, chroni środowisko tworząc wysoką jakość warunków zamieszkania.

Rysunek 2. Cele zrównoważonego rozwoju – Agenda 2030

Źródło: [www2]

Zielona transformacja akcentuje także znaczenie sprawiedliwości społecznej w kategoriach: równego dostępu do zasobów środowiska, rynku pracy, edukacji, infrastruktury, niwelowania dysproporcji rozwojowych na rzecz wysokiej jakości życia i możliwości rozwoju w długim horyzoncie czasu. Ekspozuje takie kwestie społeczne jak znaczenie pracy i pracowników, a także wspólnot lokalnych dotkniętych procesami transformacji, w tym w regionach węglowych.

W wymiarze gospodarczym zielona transformacja oznacza reorientację w kierunku **zielonej gospodarki** (Milani, 2000; Plac & Rzeńca, 2023), której działalności powinny zapewnić równowagę między aktywnością gospodarczą człowieka a środowiskiem. Zielona gospodarka to nie tylko hasło, ale konkretne, nowe branże gospodarki, tzw. nośniki Agendy 2030, do których zalicza się (UNEP, 2011):

- odnawialne źródła energii, tzw. OZE,
- gospodarka obiegu zamkniętego, tzw. GOZ,
- niskoemisyjny transport,
- pasywne budownictwo i energooszczędne materiały,
- oszczędna gospodarka wodna – błękitna infrastruktura,
- oszczędne gospodarowanie przestrzenią, w tym między innymi zagadnienia zielonej infrastruktury, planowania miast, czy ponownego wykorzystania terenów przemysłowych.

W dobie ciągłej transformacji cyfrowej powyższe branże zielonej gospodarki są dodatkowo wsparte przez rozwiązania gospodarki 4.0 i 5.0¹.

¹ Przemysł 4.0 – koncepcja przemysłu opartego na automatyzacji, cyfryzacji i inteligentnych technologii informatycznych w połączeniu z produkcją (przykładowo wykorzystanie w przemyśle rozwiązań takich jak: internet rzeczy, big data, sztuczna inteligencja, robotyka i automatyka). Przemysł 5.0 – polegający na przywróceniu roli człowieka w zautomatyzowanym i cyfrowym środowisku pracy (przykładowo: współpraca człowieka z robotami, dążenie do równowagi między ludzką kreatywnością a technologią, personalizacja produkcji).

Transformacja energetyczna

Sztandarowym elementem zielonej transformacji jest postulat odejścia od paliw kopalnych i zastąpienia ich przez odnawialne źródła energii. Tego rodzaju zmiana to **transformacja energetyczna, czyli zmiana o charakterze technologicznym** polegająca na zmniejszeniu skali energetyki węglowej w bilansie energetycznym na rzecz redukcji emisji CO₂ wraz ze zmniejszeniem zapotrzebowania na paliwa kopalne i w konsekwencji stopniowym „przestawieniem” gospodarki wysokoemisyjnej na nisko- lub zeroemisyjną (Yang i in., 2024).

Transformacja energetyczna może w ujęciu ogólnym być realizowana w trzech zasadniczych kierunkach, czyli:

- dywersyfikacji energetycznej polegającej na stopniowym zwiększaniu udziału odnawialnych źródeł energii w miksie energetycznym,
- dekarbonizacji polegającej na zmniejszeniu śladu węglowego w przemyśle i usługach,
- poprawie efektywności energetycznej procesów zachodzących w gospodarce, przykładowo przez poprawę bilansu energetycznego budynków (termomodernizacje).

Wskazane kierunki realizowane są w praktyce równolegle i upatruje się w nich sposobu na osiągnięcie neutralności klimatycznej, poprawę stanu środowiska, wyższą jakość życia, w tym ochronę zdrowia między innymi ze względu na spadek zanieczyszczenia powietrza. Warto jeszcze zwrócić uwagę na podstawowe rozwiązania Unii Europejskiej odnoszące się do transformacji energetycznej. Wśród nich najczęściej wymienia się:

- Fit for 55, czyli pakiet legislacyjny mający zmniejszyć emisje CO₂ o 55% do 2030 r.,
- zieloną taksonomię, czyli system klasyfikujący działalności gospodarcze jako „zielone” (lub nie), tj. wskazujący które inwestycje i działalności gospodarcze są uznawane za ekologicznie zrównoważone,
- raportowanie ESG, w tym tzw. ślad węglowy² – (Environmental, Social and Governance), czyli proces ujawniania przez firmy informacji na temat ich wpływu na środowisko, społeczeństwo i sposób zarządzania.

² Ślad węglowy mierzy całkowitą emisję gazów cieplarnianych jako ekwiwalent CO₂, wytworzoną przez produkt, usługę, organizację na każdym etapie cyklu życia, tj. od produkcji, przez transport, użytkowanie, aż po utylizację.

Dla obecnych gospodarek, w tym szczególnie regionów węglowych, transformacja energetyczna ma ogromny wpływ stawiając ambitne wyzwania gospodarcze (przykładowo: przeprofilowanie przemysłów tradycyjnych, wzbogacenie gospodarki o nowe branże), społeczne (przykładowo: zmiana i podnoszenie kwalifikacji zawodowych, przeprofilowanie szkolnictwa na nowe branże gospodarki, zmiany kulturowe związane z pielęgnowaniem dotychczasowego dziedzictwa przemysłowego i akcentowaniem nowych wartości związanych z przedsiębiorczością i innowacyjnością), przestrzennych (przykładowo: ponowne wykorzystanie terenów i obiektów poprzemysłowych).

Sprawiedliwa transformacja

Kwestie sprawiedliwości społecznej w dobie zielonej i energetycznej transformacji akcentowane są w Europejskim Zielonym Ładzie (UE, 2019). Dokument ten powstały w 2019 roku podkreśla znaczenie tzw. sprawiedliwej transformacji, choć pojęcie to związane jest z aktywnością związków zawodowych w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie, które już w latach 80. XX w. upominały się o odpowiednie działania minimalizujące szkody wynikłe z likwidacji miejsc pracy w związku z zamykaniem zakładów przemysłów tradycyjnych takich jak hutnictwo czy przemysł maszynowy (Smith, 2017).

Obecnie sprawiedliwa transformacja to koncepcja wskazująca **„zazielenienie” gospodarki w sposób sprawiedliwy, czyli pozwalający na włączenie wszystkich zainteresowanych stron (tzw. interesariuszy) w proces przejścia do gospodarki niskoemisyjnej oraz tworzenie godnych możliwości zatrudnienia w taki sposób, aby „nikogo nie pozostawić w tyle”** (ang.: no one left behind) (ILO, 2015). Oznacza to, że w relacji do początkowego ujęcia sprawiedliwej transformacji jako minimalizacji szkód współcześnie akcentuje się także odpowiednią transformację gospodarki polegającą na tworzeniu nowych branż w miejsce wygaszanych.

Dla regionów węglowych takie ujęcie sprawiedliwej transformacji (tj. minimalizacja szkód oraz tworzenie nowych branż gospodarki) jest szczególnie cenne, ponieważ odejście od dotychczasowego modelu ich rozwoju opartego na wydobywaniu i przetwarzaniu surowców (np. węgla) tworzy szansę na przekształcenie tych obszarów w nowoczesne, zróżnicowane gospodarczo i społecznie regiony.

Sprawiedliwa transformacja to koncepcja, która posiada pozytywny wydźwięk społeczny i gospodarczy, postrzegana jako „lekarstwo” na poważne wyzwania, przed którymi stoją regiony węglowe w dobie zielonej i energetycznej transformacji. Stąd też często jest kluczową narracją globalnych konferencji jak Szczyt Ziemi w Rio de Janeiro ONZ w 2012 roku (Rio+ 20 Earth Summit), czy Szczyt Klimatyczny ONZ w Katowicach w 2018 roku (COP24). Popularność koncepcji sprawiedliwej transformacji sprawia, że jej znaczenie bywa często rozszerzane na inne elementy sprawiedliwości społecznej związane przykładowo nie tylko z inwestowaniem w branżę technologii niskoemisyjnych i zapewniających zatrudnienie, ale także na takie elementy jak: (i) ocena społecznego wpływu polityk klimatycznych, (ii) dialog społeczny, (iii) godne miejsca pracy, (iv) sprawiedliwość w dostępie do energii, (v) dywersyfikacja działalności gospodarczych, (vi) dobre szkolenia, (vii) polityki gender, (viii) międzynarodowa współpraca na rzecz dobrych praktyk transformacji, (ix) naprawianie szkód, (x) sprawiedliwość międzypokoleniowa w tym działania na rzecz przyszłości dzieci i młodzieży (IPCC 2022).

Poza ochroną i przekwalifikowaniem pracowników, a także przebudową gospodarczą regionów warto jeszcze wskazać na kilka dodatkowych elementów akcentowanych w koncepcji sprawiedliwej transformacji istotnych szczególnie dla regionów węglowych.

Pierwszy z nich odnosi się do uznania oraz poszanowania lokalnych wartości związanych z przemysłową tożsamością. Wartości te stanowią bowiem o często wielopokoleniowej historii i spuściźnie regionów węglowych, są przyczynkiem dumy i istotnym wyróżnikiem, który może stać się podstawą kreowania nowych pomysłów na rozwój.

Drugi z dodatkowych elementów odnosi się do podkreślenia znaczenia partycypacji w transformacji. Sprawiedliwa transformacja zakłada aktywne zaangażowanie różnych interesariuszy w proces zmian w regionach węglowych. Wśród nich wymienia się reprezentantów rządu, władz regionu i poszczególnych gmin, pracodawców, związków zawodowych, organizacji pozarządowych. Niemniej ważne jest również zapewnienie tzw. **proaktywnej partycypacji**, tj. włączenie w procesy przemian osób bezpośrednio im podlegających, w tym pracowników przemysłów tradycyjnych takich jak górnictwo, młodzieży, seniorów. Tego rodzaju podejście, czyli oparte zarówno na partycypacji

reprezentatywnej, jak i partycypacji bezpośredniej daje szanse na lepsze rozpoznanie obaw, potrzeb i pomysłów związanych z transformacją regionu węglowego. Jest także warunkiem odpowiedniego zaplanowania działań (czyli stworzenia dobrej mapy drogowej transformacji) i ich koordynacji (przez władze centralne, regionalne i lokalne).

Trzeci dodatkowy element sprawiedliwej transformacji łączy się z postulatem szczególnego wsparcia, w tym finansowego miejsc, które są bezpośrednio narażone na negatywne efekty zielonej i energetycznej transformacji, tj. regionów węglowych. Celem tego wsparcia jest unikanie tworzenia „miejsc i społeczności pozostawionych samym sobie” (ang. left behind places and communities) z wyzwaniami transformacji (Rodríguez-Pose, 2017). W Unii Europejskiej przykładem tego rodzaju wsparcia jest Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (UE, 2021) dedykowany wyłącznie regionom węglowym (UE, 2020).

Śląskie wczoraj – doświadczenia transformacji lat 90. XX wieku

Dlaczego szczególnie na Śląsku obawiamy się transformacji? Obawy związane z transformacją mają głębokie, historyczne i społeczno-gospodarcze korzenie.

Region ten przez dekady był silnie związany z przemysłem ciężkim, zwłaszcza górnictwem i hutnictwem, które kształtowały nie tylko gospodarkę, ale i tożsamość lokalnych społeczności. Śląsk ma silną, unikalną tożsamość związaną z pracą w przemyśle ciężkim. Kopalnie, huty, szyby, górnik – to elementy, które przez pokolenia budowały dumę lokalnych społeczności.

Mamy złe doświadczenia wynikające z transformacji sektora górnictwa przeprowadzonej na przełomie XX i XXI wieku, kiedy rządowe reformy w latach 1995–2003 doprowadziły do gwałtownego spadku zatrudnienia w górnictwie z 244 tys. do 129 tys. osób, zaś w gospodarce regionu liczba pracujących zmniejszyła się o 365 tys. osób (Drobnia, Bondaruk & Skibski, 2025).

Doświadczenia tych lat sprawiły, że mieszkańcy województwa śląskiego często z rezerwą podchodzą do nowej odsłony transformacji. Pamiętają zamykanie kopalń, upadek powiązanych z nimi zakładów, przechodzenie osób związanych z przemysłem ciężkim na wcześniejsze emerytury, powstanie licznych niezagospodarowanych terenów i obiektów poprzemysłowych. Obecnie wiele osób obawia się, że zielona i energetyczna transformacja oraz towarzysząca im sprawiedliwa transformacja znów pozostaną tylko na papierze.

Na te obawy nakłada się – opisana powyżej – skrajnie niekorzystna narracja występująca w części mediów na temat transformacji w kierunku gospodarki emisyjnej, zgodnie z którą obecne zmiany wynikają z góry narzuconej polityki klimatycznej bez uwzględnienia lokalnych realiów. Narracja ta pomija niestety korzystne efekty transformacji podregionów węglowych Śląska związane z inwestycjami infrastrukturalnymi, nowymi branżami gospodarki, tworzeniem miejsc pracy, rewitalizacją miast, zmniejszeniem poziomu zanieczyszczenia powietrza, poprawą warunków życia, czy flagowymi projektami ponownego wykorzystania terenów i obiektów przemysłowych – jak chociażby Strefa Kultury w Katowicach, Kopalnia Guido w Zabrze, Szyb Ignacy w Rybniku.

Śląskie dziś – w którym momencie transformacji jesteśmy

Obecnie Śląsk znajduje się w kluczowym, przejściowym etapie transformacji, czyli między symbolicznym wygaszaniem kopalń, a podjętą próbą budowania nowej, po-węglowej tożsamości. To moment, w którym planowanie działań transformacyjnych styka się z rzeczywistością.

W wymiarze gospodarczym trwa stopniowe wygaszanie wydobycia węgla zgodnie z Umową Społeczną zawartą z sektorem górnictwa węgla kamiennego w 2021 roku (Umowa Społeczna, 2021). Według tego porozumienia proces wygaszania górnictwa węgla kamiennego wydłużony jest do 2049 roku, zaś górnikom z likwidowanych kopalń oferowane są emerytury pomostowe, odprawy, szkolenia lub możliwości podjęcia pracy w innych przedsiębiorstwach, w tym wydobywczych.

Proces dekarbonizacji województwa śląskiego został w sposób znaczący wsparty środkami Unii Europejskiej. Komisja Europejska wprowadzając Europejski Zielony Ład (UE, 2019) przygotowała stosowne instrumenty pomocowe adresowane wyłącznie do regionów węglowych, w których koszty transformacji energetycznej mogą być znaczące. W ten sposób **niemal cały obszar województwa śląskiego, tj. siedem z ośmiu tzw. podregionów województwa, został zakwalifikowany do wsparcia przez Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji, tj. podregion: bielski, bytomski, gliwicki, katowicki, rybnicki, sosnowiecki i tyski.**

Z Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji województwo śląskie otrzymało 2,2 mld EURO (ok. 9,5 mld zł), tj. najwięcej w porównaniu do wszystkich regionów węglowych

zidentyfikowanych w Unii Europejskiej (FE SL, 2022) przy całkowitej wartości Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji wynoszącej 17,5 mld EURO. Warto tutaj podkreślić, że województwo śląskie na lata 2021–2027 otrzymało także wsparcie z klasycznych instrumentów polityki spójności (z których korzysta od momentu wejścia Polski do Unii Europejskiej), czyli z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w kwocie 1,6 mld EURO oraz Europejskiego Funduszu Społecznego+ w kwocie 0,8 mld EURO (FE SL, 2022).

Na jakie działania przeznacza się w województwie śląskim środki z Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji? Katalog działań transformacyjnych, na który pozwala Fundusz jest bardzo szeroki, i co istotne, są to działania prorozwojowe dla regionu, czyli wzmacniające lokalne potencjały i tworzące załączki nowych działalności społeczno-gospodarczych w regionach węglowych województwa śląskiego. Potencjalne projekty finansowane z Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji w regionach węglowych województwa śląskiego mogą przykładowo dotyczyć (FE SL, 2022) – por. rys. 3:

- ponownego wykorzystania terenów zdegradowanych na cele gospodarcze, a także ich rekultywacji i wykorzystania na cele środowiskowe,
- poprawy gospodarki wodnej na terenach oddziaływania kopalń,
- wdrażania badań i innowacji w przedsiębiorstwach,
- wsparcia rozwoju małych i średnich firm, a także dużych przedsiębiorstw,
- wdrażania rozwiązań energetyki opartej o odnawialne źródła energii,
- poprawy mobilności mieszkańców regionów węglowych,
- rozbudowy infrastruktury szkolnictwa wyższego i branżowego,
- rozwoju przedsiębiorczości,
- kształcenia osób dorosłych, podnoszenia kwalifikacji i przekwalifikowania zawodowego,
- wsparcia pracowników zaangażowanych w proces transformacji,
- włączenia społeczności w proces sprawiedliwej transformacji.

Rysunek 3. Rodzaje działań wspieranych transformacje z Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji w regionach węglowych województwa śląskiego w latach 2021–2027

Źródło: opracowanie własne na podstawie zapisów FE SL (2022)

Poza wskazanymi rodzajami projektów, Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji w regionach węglowych województwa śląskiego finansuje także tzw. **projekty strategiczne**. Są to przedsięwzięcia znaczące nie tylko pod względem finansowym, ale co ważniejsze, istotne dla rozwoju regionu ze względu na generowany przełomowy charakter efektów społeczno-gospodarczych. Wśród przykładowych projektów strategicznych finansowanych z Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji w regionach węglowych województwa śląskiego znajdują się (FE SL, 2022):

» przedsięwzięcia gospodarcze np.:

- IT Hub w Gliwicach (Park Naukowo-Technologiczny „Technopark Gliwice”),
- Dzielnica Nowych Technologii – Katowicki Hub Gamingowo-Technologiczny (Miasto Katowice),
- Tyski Hub Zielonej Gospodarki (Miasto Tychy),
- Beskidzki HUB – Centrum Innowacji Cyfrowych i Nowoczesnych Technologii (Agencja Rozwoju Regionalnego w Bielsku-Białej),

- Akcelerator biznesowy KSENON – centrum kreatywności, innowacyjności oraz przedsiębiorczości w Bytomiu (Katowicka Specjalna Strefa Ekonomiczna i Miasto Bytom),
- Zielony impuls dla Kopalni Wiedzy i Kompetencji (KWK) – transformacja społeczno-gospodarcza terenów po byłej kopalni KWK Żory (Miasto Żory),
- Kazimierz Od Nowa – rekultywacja terenów pogórnich w Sosnowcu (Miasto Sosnowiec),
- Śląska Sieć Innowacji (Fundusz Górnośląski),

»» przedsięwzięcia z zakresu szkolnictwa wyższego tworzące bazę wiedzy i infrastruktury dla nowych działalności społeczno-gospodarczych:

- Centrum Technologii i Nauk Obliczeniowych w Katowicach (Politechnika Śląska),
- DiagMedFarm Centrum Nauk Medyczno-Farmaceutycznych w Sosnowcu (Śląski Uniwersytet Medyczny),
- Centrum Odnawialnych Źródeł Energii i Technologii Wodorowych w Rybniku (Politechnika Śląska),
- Raciborska 44 – rozbudowa infrastruktury dydaktycznej kampusu ASP na rzecz sztuki i dizajnu (Akademia Sztuk Pięknych w Katowicach),
- Centrum Biotechnologii i Bioróżnorodności; Śląskie Interdyscyplinarne Centrum Chemii; SPIN-ART – Centrum Edukacji Artystycznej i Kulturalnej UŚ (Uniwersytet Śląski w Katowicach),

»» przedsięwzięcia związane z dziedzictwem kulturowym, turystyką oraz mobilnością:

- Śląska tożsamość. Adaptacja budynków historycznych kopalni „Wujek” na potrzeby działalności kulturalnej Śląskiego Centrum Wolności i Solidarności (Śląskie Centrum Wolności i Solidarności),
- Zrównoważona, inteligentna mobilność – kluczem do transformacji regionu (Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia),
- Rozwój zeroemisyjnej mobilności nad Jeziorem Żywieckim i Międzybrodzkim (Związek Międzygminny ds. Ekologii w Żywcu),

»» przedsięwzięcia związane ze sprawnym zarządzaniem sprawiedliwą transformacją:

- System zarządzania terenami przemysłowymi województwa śląskiego – rozszerzenie istniejącego systemu zarządzania terenami pogórnymi (OPI-TPP 3.0) (Główny Instytut Górnictwa – Państwowy Instytut Badawczy),
- Regionalne Obserwatorium Procesu Transformacji 2.0/3.0 (Województwo Śląskie).

Poza unijnym Funduszem na rzecz Sprawiedliwej Transformacji województwo śląskie otrzymało również wsparcie ze środków krajowych w postaci Funduszu Transformacji Województwa Śląskiego (Ustawa, 2023). Jest to rozwiązanie postulowane w Umowie Społecznej z sektorem górnictwa węgla podpisanej w 2021 roku (Umowa Społeczna, 2021). Całkowita wielkość wsparcia jaką ma otrzymać województwo śląskie w latach 2023–2032 wynosi 1,3 mld zł. Środki z Funduszu Transformacji Województwa Śląskiego będą adresowane głównie do: (a) przedsiębiorstw z przemysłów tradycyjnych celem dywersyfikacji ich działalności, (b) firm działających w nowych branżach gospodarki w tym start-upów, oraz (c) podmiotów realizujących cele (a) i (b) na terenach i obiektach przemysłowych (Strategia, 2025).

Śląskie jutro – w jakim kierunku powinniśmy zmierzać

Obecne postrzeganie transformacji w kategoriach zielonej, energetycznej i sprawiedliwej to zatem nie koniec epoki przemysłów tradycyjnych, ale głównie szansa na nowy początek dla podregionów węglowych. Jeśli transformacja zostanie przeprowadzona w sposób odważny, skoordynowany, uwzględniający dobre pomysły i sprawiedliwy będzie to oznaczać nową szansę rozwojową dla Śląska.

Śląskie podregiony węglowe obawiają się transformacji, ponieważ stawka jest wysoka – dotyczy nie tylko pracy, ale i tożsamości, poczucia bezpieczeństwa oraz przyszłości całych społeczności. By te obawy zmniejszyć, konieczne są konkretne i przedsiębiorcze działania, w zakresie: inwestycji w nowe miejsca pracy i nowe branże gospodarki, edukację na każdym poziomie nauczania i doskonalenia zawodowego, infrastrukturę techniczną i społeczną oraz rzeczywisty dialog z mieszkańcami i reprezentantami przedsiębiorstw, gmin, partnerów społecznych, organizacji pozarządowych, ekspertów.

Pozyskane unijne oraz krajowe wsparcie finansowania transformacji w województwie śląskim tworzy korzystne warunki dla realizacji projektów stopniowo zmieniających profil gospodarczy i wizerunek regionu. Ważne jest, aby wsparcie to zostało zapewnione po 2027 roku, ponieważ procesy transformacyjne tak dużego regionu jakim jest województwo śląskie (4,3 mln mieszkańców, 2. miejsce w kraju pod względem wartości produktu krajowego brutto) jeśli mają być sprawiedliwe – czyli mitygować negatywne efekty, tworzyć nowe działalności z myślą o przyszłych pokoleniach – to powinny zostać rozłożone na dekady.

Zmiany w podregionach węglowych, szczególnie w województwie śląskim dokonywane w kontekście zielonej, energetycznej i sprawiedliwej transformacji to nie koniec ich historii – to początek nowego rozdziału. Kluczem jest odpowiedzialne planowanie wraz z kreowaniem dobrych projektów transformacji, odwaga leaderska i partnerska współpraca. Jeśli ten proces się powiedzie, podregiony górnicze w województwie śląskim mogą zyskać nowe życie i stać się modelowym wzorem sprawiedliwej transformacji dla innych.

Bibliografia

Drobniak A., Bondaruk J., Skibski M., (2025), Coal phase-out in the Silesian coal regions – building sustainable scenario on past experiences, Journal of Sustainable Mining Issue 4/2025 (in print).

Drobniak A., Muster R., Trembaczowski Ł., (2023), Just transition versus regional transition in the context of selected development concepts [w:] Polish coal regions [w:] Just Transition of Coal Regions in Poland [red.] Drobniak A., (2023), University of Economics Publishing House, Katowice.

FE SL, (2022), Fundusze Europejskie dla Województwa Śląskiego. Marshal Office of Silesia Voivodeship, Katowice, Grudzień.

ILO, (2015), Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all. International Labour Organization, Geneva.

IPCC, (2022) Sixth Assessment Report, Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Working Group III. Intergovernmental Panel on Climate Change.

Miliani B., (2000), Designing The Green Economy. The Postindustrial Alternative to Corporate Globalization. Rowman & Littlefield Publishers. London – New York.

OECD (2011), Towards green growth: Monitoring progress. OECD indicators. <https://www.oecd.org/greengrowth/48224574.pdf> (dostęp: 30.04.2025).

ONZ, (2015a) Porozumienie Paryskie. United Nations Climate Change.

ONZ, (2015b), Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development, United Nations: <https://sustainabledevelopmentun.org/post2015/transformingourworld/publication> (dostęp: 30.04.2025).

Plac K., Rzeńca A., (2023), The European Green Deal as a new coal region transition impulses [w:] Just Transition of Coal Regions in Poland [ed.] Drobniak A. University of Economics Publishing House, Katowice.

Rodríguez-Pose A., (2017), The revenge of the places that don't matter (and what to do about it). Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, No. 11(1), s. 189–209.

Smith S., (2017), A Just Transition. Report to OECD, Just Transition Centre.

Strategia (2025), Projekt Strategii Funduszu Transformacji Województwa Śląskiego z dn. 15 kwietnia 2025.

UE, (2019), The European Green Deal. COM (2019/640). Brussels.

UE, (2020), Overview of investment guidance on the Just Transition Fund 2021–2027 per member state. Annex D. Brussels.

UE, (2021), Regulation of the European Parliament and of the Council of 24 June 2021 establishing the Just Transition Fund. COM (2021/1056), Brussels.

Umowa Społeczna (2021), Umowa społeczna z sektorem górnictwa zakładająca redukcję wydobycia węgla do 2049 roku. Katowice, 28 maja.

UNEP, (2011), Towards a green economy: Pathways to sustainable development and poverty eradication. United Nations Environment Programme. Nairobi.

Ustawa (2023), Ustawa z dnia 13 stycznia 2023 r. o Funduszu Transformacji Województwa Śląskiego Spółce Akcyjnej. Dz. U. 2023 poz. 203.

Yang Y., Xia S., Huang P., Qian J., (2024), Energy transition: Connotations, mechanisms and effects. Energy Strategy Review. Vol 52 (101320), s. 1–13.

[www1] <https://dustproject.eu/> (dostęp: 30.04.2025).

[www2] <https://www.gov.pl/web/polskapomoc/cele-zrownowazonego-rozwoju> (dostęp: 30.04.2025).

[www3] <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/fit-for-55/#0> (dostęp: 30.04.2025).

TRANSFORMATION OF COAL REGIONS – CONCEPT, TYPES AND SUPPORT FOR MINING SUBREGIONS OF THE SILESIA VOIVODESHIP

Abstract

The science communication article introducing the concept of transition as one of the key terms used to describe contemporary civilizational, economic, and environmental changes. The paper highlights the transition multidimensional nature – from extreme interpretations in the media to more balanced understandings of green, energy, and just transformation. The concept of just transition occupies a central place in the paper. It emphasizes mitigation of the negative effects of the shift toward a low-carbon economy, highlights the need to develop new economic activities in the green and digital industries, and calls for broad social participation in shaping a coherent vision and well-designed transition projects. The article also draws attention to the experiences of the Silesian Voivodeship – a region deeply rooted in the heavy industries. It revisits the negative legacy of the 1990s transition, which left a lasting imprint on collective memory and contributed to widespread skepticism toward current changes. However, it also points to a significantly different approach to today's transition of coal regions, reflected both in the re-development nature of the actions taken and in the significant scale of financial support directed toward Silesia.

Keywords: transition, just transition, mining regions, coal regions, Silesia

Edyta Szafranek-Stefaniuk

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

e-mail: edyta.szafranek-stefaniuk@ue.katowice.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9106-1399>

WYZWANIA SPOŁECZNE I DEMOGRAFICZNE TRANSFORMACJI PODREGIONÓW WĘGLOWYCH WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Streszczenie: Współcześnie jednym z najważniejszych źródeł sukcesu transformacji gospodarczej regionów węglowych jest wielkość i struktura zasobów ludzkich. Celem artykułu jest zdiagnozowanie stanu tych zasobów, ich struktury i procesów je kształtujących w podregionach województwa śląskiego. Zakres czasowy badań obejmuje lata 2015–2024, a podstawowym źródłem informacji są materiały wtórne i dane ilościowe z zasobów Głównego Urzędu Statystycznego. Wyniki badań wskazują, że w województwie śląskim, jak też w jego podregionach liczba ludności się zmniejsza, co wskazuje potrzebę podjęcia działań na rzecz wyhamowania tego procesu. Konieczne jest także odwrócenie lub ograniczenie skali negatywnych procesów demograficznych kształtujących zasoby ludzkie dla gospodarki regionu. Jednakże zjawisko jest zróżnicowane przestrzennie w układzie podregionów. Transformacja regionu węglowego jakim jest województwo śląskie z jednej strony potrzebuje dobrze ukształtowanych zasobów ludzkich, ale z drugiej może skutecznie oddziaływać na ich kreowanie zgodnie z potrzebami rozwoju regionu.

Słowa kluczowe: województwo śląskie, podregiony węglowe, zasoby ludzkie, procesy demograficzne i społeczne, transformacja

Wprowadzenie

Do kluczowych uwarunkowań będących podstawą procesów rozwoju lokalnego i regionalnego należą zjawiska demograficzne i społeczne. Zarówno procesy ruchu naturalnego, jak i migracyjnego wpływają na stan i zmiany liczby mieszkańców, a także wywołują przeobrażenia struktur demograficznych, w tym struktury wieku, co jest niezmiernie istotne dla kreowania i przebiegu procesów transformacji. Zmiana stanu i przeobrażenia struktur demograficznych wywołują potrzebę określenia priorytetów rozwojowych regionów będących w procesie transformacji gospodarczej (Drobnia, 2023), w tym energetycznej i prowokują do zadania pytania: **w jaki sposób dostosowywać priorytety transformacji gospodarki do zachodzących trendów demograficznych i społecznych?** lub **jak wykorzystać trendy demograficzne i społeczne do potrzeb transformacji gospodarki?** Każde z zadanych pytań wskazuje na ważne znaczenie sytuacji ludnościowej w procesach rozwoju lub transformacji, w tym regionów węglowych, jakim jest województwo śląskie. Gospodarka tego regionu oparta była na przemysłach tradycyjnych – górnictwie i hutnictwie, przy czym obecnie tracą one na znaczeniu ze względu na potrzebę kształtowania gospodarki niskoemisyjnej, a nadto są silnie zróżnicowane w przestrzeni województwa.

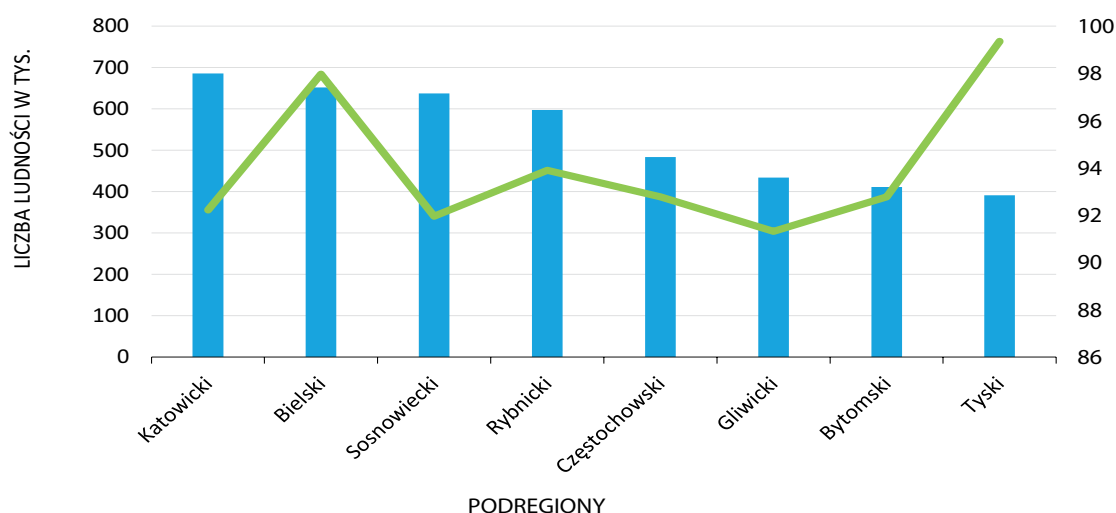
Jak zwraca uwagę Strzelecki (2013) różnokierunkowe procesy demograficzne mogą w skali lokalnej powodować spiralę pozytywnych lub negatywnych uwarunkowań rozwoju społeczno-gospodarczego. Istotne jest, aby tak zarządzać rozwojem, aby wykorzystać uwarunkowania demograficzne i społeczne do wywołania pozytywnych zmian poprzez choćby stymulowanie procesów rozwoju gospodarczego, uruchamianie innych endogenicznych czynników wzrostu i rozwoju, które np. będą przeciwdziałać wysokiej emigracji młodych ludzi z tych obszarów. Jednakże, aby móc sensownie wykorzystać uwarunkowania demograficzne i społeczne w procesach rozwoju gospodarczego, w tym w procesach transformacji, trzeba je zdiagnozować i zrozumieć.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie trendów rozwoju ludnościowego, zachodzących procesów i zjawisk demograficznych oraz natury społecznej w podregionach województwa śląskiego i na ich podstawie wskazanie najważniejszych wyzwań, jakie powinny być uwzględnione w procesie sprawiedliwej transformacji w województwie śląskim. Ze względu na potrzebę zdiagnozowania sytuacji demograficznej województwa wykorzystano dane statystyczne z zasobów resortu

statystyki publicznej (z Głównego Urzędu Statystycznego – GUS) dla lat 2015 i 2024³ (lub 2023), a także raportów o stanie województwa (Urząd Statystyczny..., 2023). Podejście to umożliwiło zobrazowanie trendów badanych zjawisk i procesów w ostatnim dziesięcioleciu na podstawie porównywalnego i kompletnego zestawu danych. Analizy przeprowadzono w układzie podregionów województwa śląskiego, aby zobrazować zróżnicowanie wewnętrzne regionu pod względem zasobów i procesów demograficznych oraz społecznych.

Zasoby ludnościowe

Liczba ludności województwa śląskiego w 2024 roku wynosiła 4 291 441, co stanowiło 11,5% zaludnienia kraju. Region tworzy więc znaczący potencjał ludnościowy kraju, gdyż niemal co 8. mieszkaniec Polski zamieszkuje w województwie śląskim. Zasoby te jednak systematycznie malały, a w ostatnim dziesięcioleciu (od 2015 roku) zmniejszyły się o nieco ponad 6,6% i nieznacznie też zmniejszył się udział regionu w zaludnieniu kraju (o 0,44 p. proc.). Nie był to jednak proces jednolity ani w ujęciu przestrzennym, ani w horyzoncie czasowym (Rysunek 1).

Rysunek 1. Stan i dynamika zmiany liczby ludności w podregionach województwa śląskiego w 2024 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/temat>, (26.04.2025)

³ Jeśli dane nie były dostępne dla tych lat, zastosowano z najbliższego czasowo okresu, tj. z roku poprzedzającego lub kolejnego.

Najbardziej zaludnionym podregionem w województwie śląskim był Katowicki, w którym jednak w 2024 r. zasoby ludnościowe zmniejszyły się w stosunku do notowanych w 2015 r. o 7,8%. W podobnej sytuacji były podregiony: Sosnowiecki (ubytek o 8,1%) i Gliwicki (ubytek o 8,7%). Ciekawym przypadkiem jest Podregion Bielski, gdyż jest drugim pod względem liczby ludności i co ważne, wyróżnił się najmniejszym ubytkiem ludnościowym (o 2%). Warto w tym przypadku podkreślić, że podregion ten nie ma i nie miał gospodarki opartej na przemyśle górniczym, ani innym wymagającym obecnie transformacji, natomiast posiada zróżnicowaną strukturę gospodarki oferując różnorodne miejsca pracy i atrakcyjne warunki zamieszkiwania. Być może jest to jego atutem w zakresie utrzymywania potencjału ludnościowego na dość wyrównanym poziomie. Stosunkowo niskim ubytkiem liczby ludności wyróżnił się także Podregion Tyski, przy czym jego potencjał ilościowy jest najmniejszy wśród wszystkich podregionów województwa śląskiego.

Jednym z czynników kształtowania liczby ludności jest dzietność, czyli liczba dzieci, które urodziłaby przeciętnie kobieta w ciągu całego okresu rozrodczego (15–49 lat). Wskaźnik ten informuje, czy jest szansa na zastępowalność pokoleń w danym społeczeństwie, przy czym uznaje się, że jest wówczas, gdy jego wartość jest wyższa niż 2,1. Wskaźniki dzietności dla województwa śląskiego oraz jego podregionów obrazują bardzo pesymistyczny scenariusz (Tabela 1). Po pierwsze: we wszystkich podregionach, jak i w województwie, wartość wskaźnika dzietności była bardzo niska, niższa niż przeciętnie w kraju (z wyłączeniem Podregionu Bielskiego w 2023 roku), a po drugie wartości te znacząco się zmniejszyły w stosunku do notowanych jeszcze w 2015 roku. Oznacza to jednoznacznie brak zastępowalności pokoleń w województwie śląskim, co z kolei każe przyjąć hipotezę o wymieraniu tego regionu.

Tabela 1. Współczynnik dzietności w podregionach województwa śląskiego w roku 2015 i 2023

Jednostka terytorialna	2015	2023
Polska	1,29	1,16
Śląskie	1,26	1,10
Podregiony:		
Bielski	1,38	1,17
Tyski	1,39	1,15
Gliwicki	1,22	1,13
Rybnicki	1,31	1,13
Częstochowski	1,15	1,10
Katowicki	1,27	1,09
Bytomski	1,18	1,05
Sosnowiecki	1,16	0,99

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/temat>, (26.04.2025)

Z perspektywy demograficznych uwarunkowań transformacji gospodarki istotne jest także szacowane przeciętne dalsze trwanie życia. Wskazuje ono, ile lat statystycznie przeżyje osoba będąca w określonym wieku. W Tabeli 2 wskazano, jakie szacunki przeżywalności cechują mężczyzn i kobiety będących w 2024 w wieku 0, 45 i 65 lat w podregionach województwa śląskiego. Szacunki wskazują, że dalsze trwanie życia osób, które urodziły się w bieżącym roku w regionie śląskim będzie nieco krótsze niż urodzonych w kraju, zarówno w grupie mężczyzn, jak i kobiet. Podobnie, przeżywalność osób mieszkańców województwa śląskiego, którzy aktualnie mają 45 lub 65 lat także będzie nieco krótsza niż przeciętnego mieszkańca Polski.

Tabela 2. Długość trwania życia mężczyzn i kobiet w wieku: 0, 45 i 65 lat w podregionach województwa śląskiego szacowana w 2024 roku

Jednostka terytorialna	mężczyźni			kobiety		
	aktualny wiek w latach					
	0	45	65	0	45	65
Polska	74,7	31,9	16,1	82,0	38,1	20,2
Śląskie	74,3	31,4	15,9	81,1	37,3	19,6
Podregiony:						
Bielski	75,3	32,2	16,2	81,3	37,8	19,9
Bytomski	73,4	30,8	15,6	80,4	36,7	19,1
Częstochowski	73,6	31,0	15,7	81,5	37,6	19,7
Gliwicki	75,0	31,9	16,3	81,7	38,0	20,3
Katowicki	73,6	30,8	15,4	80,3	36,5	19,1
Rybnicki	75,0	32,2	16,2	81,5	37,6	19,7
Sosnowiecki	73,5	30,9	15,6	80,7	37,0	19,5
Tyski	75,0	32,2	16,4	82,2	38,0	19,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/temat>, (26.04.2025)

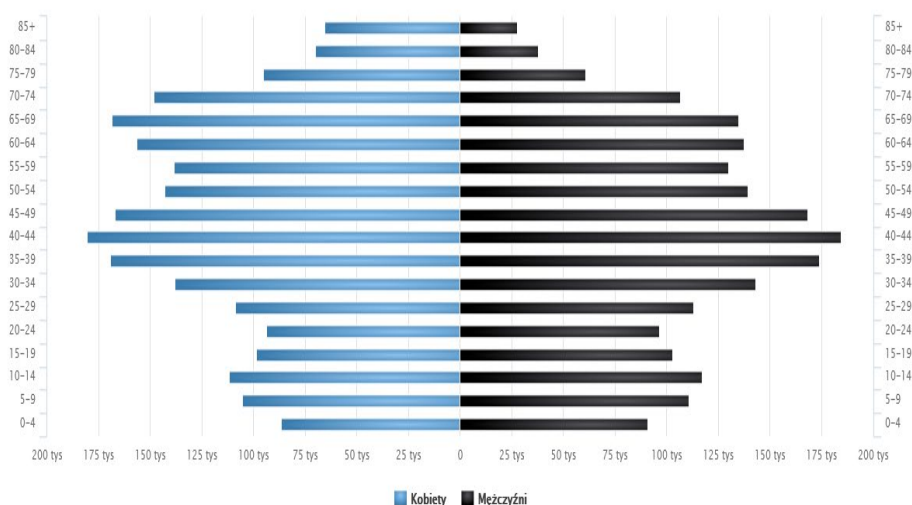
Natomiast w układzie podregionów zaznacza się zróżnicowanie zjawiska i wyodrębniają się dwie grupy obszarów o znacznej różnicy szacowanej długości trwania życia mężczyzn i kobiet, bo sięgającej około 2 lat. Najkrótsze trwanie życia przewidywane jest w przypadku mieszkańców podregionów: Bytomskiego, Sosnowieckiego, Katowickiego i Częstochowskiego. Jest ono krótsze niż przeciętnie szacowane w województwie śląskim i w Polsce, co wskazuje na niekorzystne uwarunkowania trwania życia w tych obszarach. Natomiast dłuższe niż przeciętnie w województwie i w kraju trwanie życia dotyczyć może mieszkańców podregionów: Bielskiego (z wyłączeniem kobiet obecnie w wieku 45 i 65 lat), Gliwickiego i Tyskiego. Rozkład przestrzenny zjawiska może sugerować związek między długością

trwania życia i lokalizacją przemysłu węglowego. W regionach silniej związanych z przemysłem węglowym szacowane trwanie życia wydaje się krótsze.

Przeprowadzona analiza wskazuje, że **zasoby ludnościowe województwa śląskiego ulegają zmniejszeniu, które postępuje w szybkim tempie ze względu na niską dzietność, a nadto długość trwania życia przewidywana jest krótsza niż przeciętnie w kraju**. Zjawisko to w największym stopniu dotyczy podregionów związanych z gospodarką węgla, która wymaga transformacji. Trzeba zatem mieć na uwadze konieczność przyjęcia takich kierunków transformacji, które będą stymulować wzrost liczby ludności i poprawę warunków ich życia, co może prowadzić do wydłużenia czasu trwania życia.

Struktura ludności

Ilustracją struktury ludności danego obszaru jest tzw. piramida wieku i płci ludności, którą dla województwa śląskiego za 2023 roku zobrazowano na Rysunku 2. Piramida ilustruje liczbę kobiet i mężczyzn w kolejnych 5-letnich grupach wieku. Kształt piramidy obrazującej strukturę ludności województwa śląskiego nawiązuje do regresywnego typu społeczeństwa, co wyraża się bardziej liczną grupą ludności w wieku dojrzałym i starszym niż dzieci i młodzieży. Ponadto, z układu piramidy wieku i płci ludności województwa śląskiego wynika, że w coraz starszych grupach wieku (począwszy od grupy 45-49 lat) wzrasta nadwyżka liczebna kobiet nad mężczyznami, zatem w starzejącej się grupie wieku dominują kobiety.

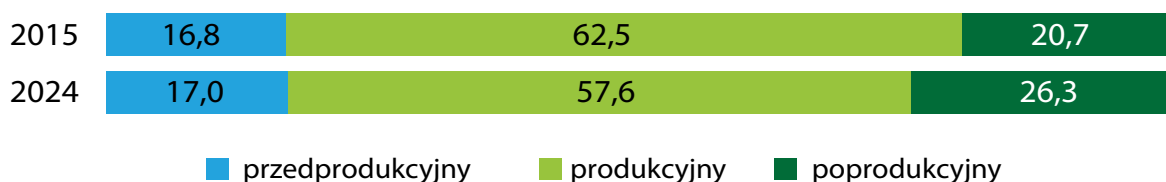

Rysunek 2. Piramida wieku i płci ludności województwa śląskiego w 2023 roku

Źródło: Polska w liczbach, <https://www.polskawliczbach.pl/slaskie#liczba-i-plec-mieszkancow> (dostęp 24.04.2025)

Jest to specyficzne wyzwanie w sferze społecznej, ukierunkowane na wsparcie i opiekę starzejących się kobiet, w dużej części będących samotnymi. Jednocześnie, do około 50. roku życia w strukturze ludności wg płci zaznacza się nadwyżka mężczyzn, co z kolei wskazywałoby potrzebę tworzenia większej liczby miejsc pracy w zawodach wykonywanych właśnie przez mężczyzn. Niepokojącym zjawiskiem zobrazowanym na piramidzie wieku i płci jest sukcesywnie zmniejszająca się liczba ludności w najmłodszych grupach wieku, tj. zaczynając od 10–14-latków notuje się coraz mniej młodszych dzieci. Sytuacja ta z wielu powodów jest bardzo niekorzystna, ale także skutkuje koniecznością dostosowania polityk publicznych, jak choćby edukacyjnej, ochrony zdrowia, opiekuńczej do nowych warunków. Biorąc pod uwagę upływ czasu, można prognozować np. w perspektywie 10-letniej, że ta nieliczna grupa wieku będzie już częściowo wchodzić na rynek pracy, co może sugerować niedostatek zasobów do potrzeb rynku pracy. Z kolei obecnie najbardziej liczne grupy wieku będą wchodziły w wiek emerytalny i wychodziły z rynku pracy. Perspektywa ta jest bardzo niepokojąca w kontekście zarówno społecznym, jak i ekonomicznym.

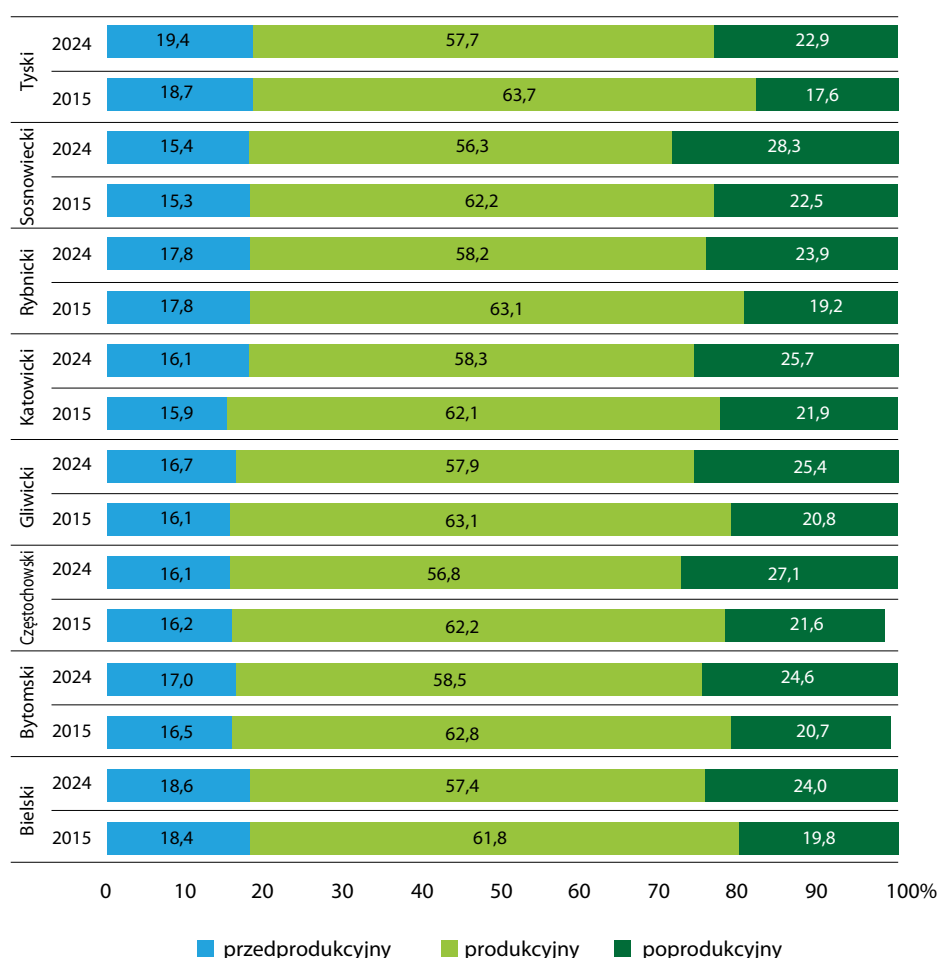
Cechy charakteryzujące społeczeństwo województwa śląskiego wynikające z analizy piramidy wieku i płci potwierdzają także inne dane demograficzno-społeczne. Analiza struktury ludności wg grup wieku ekonomicznego również wskazuje na niekorzystne relacje (Rysunek 3). Porównanie udziału każdej z grup wieku ekonomicznego w województwie śląskim w roku 2015 i 2024 wskazuje na znaczący wzrost udziału grupy osób w wieku poprodukcyjnym (60 i więcej lat – kobiety, 65 i więcej lat – mężczyźni), przy zmniejszonym udziale osób w wieku produkcyjnym 18–59 lat (kobiety)/ 18–64 lata (mężczyźni). Pozytywnym zjawiskiem jest wzrost udziału grupy osób w wieku przedprodukcyjnym (0–17 lat) w minionym dziesięcioleciu.

Rysunek 3. Struktura ludności według grup wieku ekonomicznego w województwie śląskim w roku 2015 i 2024

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/temat>, (26.04.2025)

Podobne tendencje widoczne są we wszystkich podregionach województwa śląskiego (Rysunek 4). W każdym z podregionów wzrósł udział osób w wieku poprodukcyjnym, a największą wartość osiągnął w podregionach Sosnowieckim i Częstochowskim. Najmłodsza grupa wieku w większości podregionów zmniejszyła udział w strukturze ludności (z wyjątkiem podregionów Bielskiego i Rybnickiego). Porównując wielkości udziałów ludności w poszczególnych grupach wieku, najkorzystniej kształtowała się sytuacja w podregionach: Tyskim, Rybnickim i Bielskim.

Rysunek 4. Struktura ludności według grup wieku ekonomicznego w podregionach województwa śląskiego w roku 2015 i 2024

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/temat>, (26.04.2025)

Na podstawie struktury wieku ekonomicznego wskazuje się tzw. obciążenie demograficzne. Jest ono wyrażone liczbą osób w wieku nieprodukcyjnym przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym. Wskaźnik ten w 2024 roku wyniósł 73 i był aż o 13 wyższy niż w 2015 roku. To pokazuje bardzo niekorzystne tendencje w kształtowaniu się relacji między liczbą ludności młodej, a będącej w wieku emerytalnym. Potwierdzają to współczynniki cząstkowe obciążenia demograficznego, gdyż na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało 30 osób w wieku przedprodukcyjnym i aż 43 osoby w wieku poprodukcyjnym. Wzrastająca nadwyżka ludności starszej względem młodej będzie dużym utrudnieniem prowadzenia działalności gospodarczej oraz kosztochłonnym elementem gospodarki narodowej, a także gospodarek lokalnych i regionalnej.

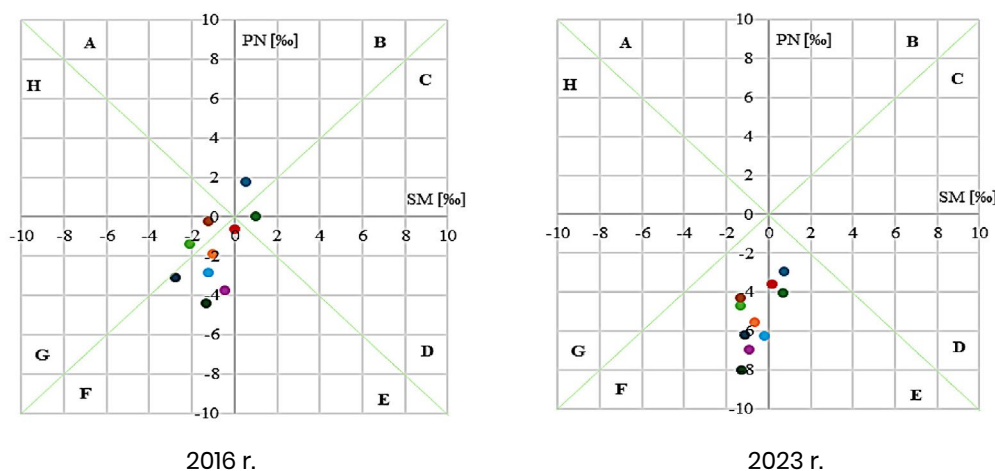
Postępujący proces starzenia się ludności w województwie śląskim potwierdzają także zmiany wielkości miar starości, m.in. mediany wieku (tzw. wiek środkowy). Informuje ona, że połowa ludności danego wieku jeszcze nie osiągnęła, a druga połowa już go przekroczyła. W województwie śląskim na koniec 2024 roku statystyczny mieszkaniec miał 44,8 roku, tj. o ponad 3 lata więcej niż w 2015 r. i był starszy od przeciętego mieszkańca Polski o 1,5 roku. Mediana wieku mężczyzn wyniosła 43,1 roku, a kobiet 46,5 lat. Biorąc pod uwagę medianę wieku, to najstarsi mieszkańcy województwa pochodzili z podregionów: Częstochowskiego (46,2 lata) i Sosnowieckiego (46,7 lat), natomiast najmłodszy z Tyskiego (42,9 lat) oraz Bielskiego (43,7 lat). W każdym z podregionów mediana wieku była wyższa wśród kobiet (o około 3-4 lata), co potwierdza, że w starzejącym się społeczeństwie dominują liczebnie kobiety.

Struktura wieku mieszkańców województwa śląskiego była niekorzystna, wyrażająca się nadwyżką ludności w wieku emerytalnym wobec ludności w wieku przedprodukcyjnym. Proces starzenia się zachodzący w województwie dotyczył w większym stopniu kobiet, ze względu na ich dłuższe trwanie życia.

Mała i zmniejszająca się liczba dzieci i młodzieży będzie powodowała konieczność dostosowania polityk publicznych do wyzwań w sferze edukacji, ochrony zdrowia czy rynku pracy.

Ruch naturalny i migracyjny

Stan zasobów ludnościowych jest warunkowany przede wszystkim dwoma procesami demograficznymi, tj. ruchem naturalnym i migracyjnym. Biorąc pod uwagę oba procesy można ocenić, który z nich w większym stopniu determinuje zmiany sytuacji ludnościowej i w jakim kierunku oddziałuje. Służy temu diagram Webba (1963), który zobrazowano na rycinie 5. Pozwala on na wyodrębnienie 8 typów demograficznych, przy czym typy od A do D charakteryzują się przyrostem liczby ludności (rozwojem demograficznym), a typy od E do H ubytkiem liczby ludności (typy regresywne)⁴. Na podstawie zestawienia wartości współczynnika przyrostu naturalnego i salda migracji ogółem zauważa się, że jeszcze w 2016 roku dwa podregiony należały do tzw. typów progresywnego rozwoju ludnościowego i były to: Tyski (typ B) i Bielski (typ C). Pozostałe jednostki charakteryzował regresywny typ rozwoju demograficznego. W 2023 roku już wszystkie podregiony województwa śląskiego, jak również cały region i Polska zaliczały się do regresywnych typów rozwoju demograficznego.

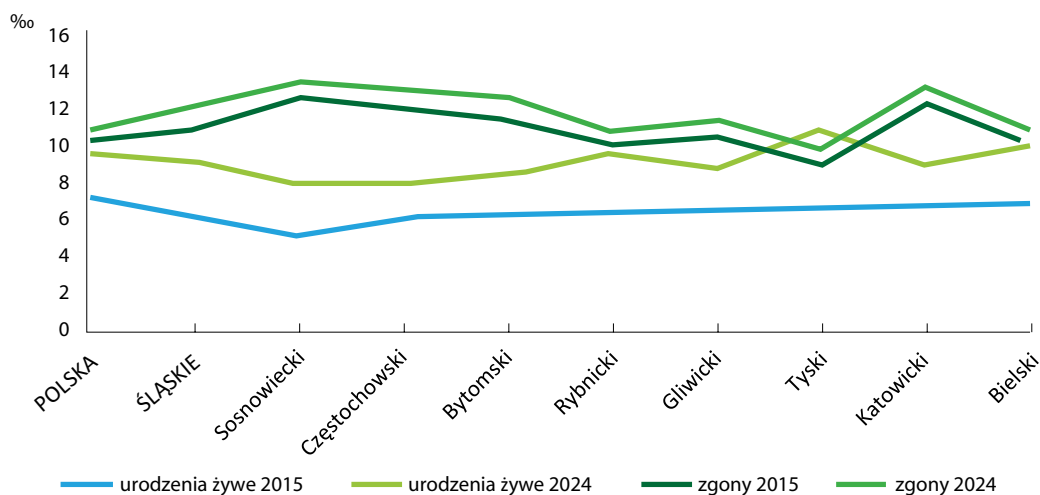
Rysunek 5. Typy demograficzne podregionów województwa śląskiego w roku 2016 i 2023 (Diagram Webba)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/temat>, (26.04.2025)

⁴ Typ A – dodatni przyrost naturalny przewyższa ujemne saldo migracji; Typ B – dodatni przyrost naturalny jest wyższy od dodatniego salda migracji; Typ C – dodatni przyrost naturalny jest niższy od dodatniego salda migracji; Typ D – dodatnie saldo migracji z nadwyżką rekompensuje ujemny przyrost naturalny; Typ E – ujemny przyrost naturalny nie jest rekompensowany przez dodatnie saldo migracji; Typ F – ujemny przyrost naturalny z ujemnym, ale nie mniejszym (w wartości bezwzględnej) saldem migracji; Typ G – ujemny przyrost naturalny z ujemnym, ale nie większym (w wartości bezwzględnej) saldem migracji; Typ H – ujemne saldo migracji nie jest rekompensowane przez dodatni przyrost naturalny.

Wyraźne przesunięcie do tych typów wynikało z bardzo znaczącego spadku wskaźnika przyrostu naturalnego (wszystkie podregiony notowały ubytek naturalny). Jednocześnie należy zauważyć, że zmniejszyło się natężenie emigracji z większości podregionów, co zatem wskazuje, że kluczowym czynnikiem regresywnego rozwoju demograficznego jest nasilający się ubytek naturalny. W 2023 roku zróżnicowanie typów demograficznych podregionów województwa śląskiego było znacznie mniejsze, gdyż jednostki należały albo do typu E (Polska, Podregion Bielski i Tyski), albo do F (wszystkie pozostałe). W przypadku podregionów o typie F jest szczególnie niekorzystna sytuacja, gdyż o ubytku ludności w większym stopniu decyduje ubytek naturalny (ujemny współczynnik przyrostu naturalnego) niż migracyjny. A zatem, to nie skala emigracji jest przyczyną ilościowego spadku zasobów ludzkich w województwie śląskim. Przyrost naturalny, który okazuje się być bardzo niekorzystny w województwie i jego podregionach zależy od liczby urodzeń żywych i liczby zgonów. Rozkład ich wartości we wszystkich podregionach – na tle województwa śląskiego i Polski – w latach 2015 i 2024 zobrazowano na Rysunku 6.

Na jego podstawie można wnioskować, że w roku 2024 w stosunku do 2015 roku we wszystkich badanych obszarach wzrosło natężenie zgonów na 1000 ludności i jednocześnie zmniejszyło się natężenie liczby urodzeń żywych na 1000 ludności. W konsekwencji wzrosła różnica między tymi wartościami obrazująca coraz większą skalę ujemnego przyrostu naturalnego. Największa skala tego zjawiska miała miejsce w Podregionie Sosnowieckim, a najmniejsza w Tyskim. Niekorzystnie dla procesów zachodzących w województwie śląskim należy też zinterpretować fakt znacznie gorszych wskaźników – zarówno natężenia urodzeń, jak i zgonów – w województwie śląskim niż przeciętnie w Polsce.

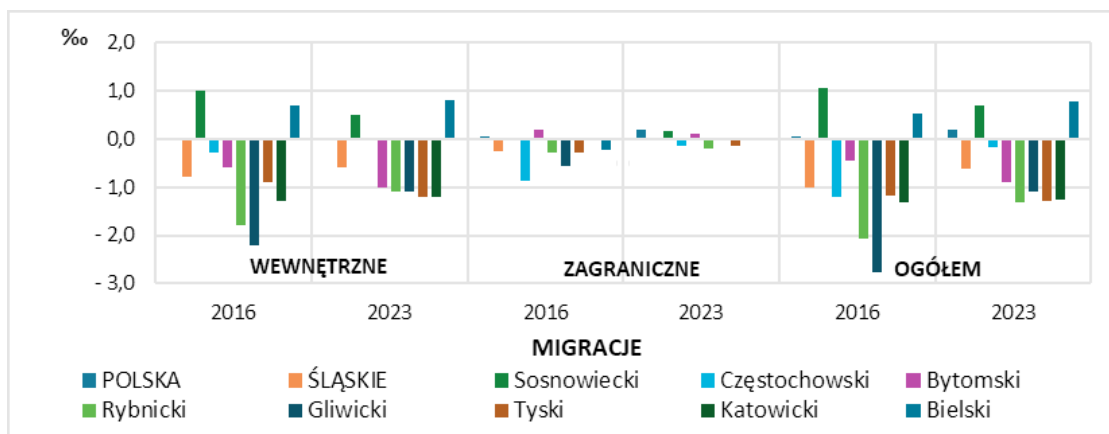

Rysunek 6. Natężenie urodzeń żywych i zgonów w podregionach województwa śląskiego w roku 2015 i 2024

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/temat>, (26.04.2025)

Jak już podkreślono w toku analizy diagramu Webba główną przyczyną regeresywnego trendu demograficznego nie są emigracje. Natężenie migracji na 1000 ludności utrzymało się w większości obszarów na poziomie ujemnym, wskazując na większą skalę emigracji niż imigracji, a co ważne, skala ta wraz z upływem lat bardzo się zmniejszyła (Rysunek 7). Wyraźnie też zaznaczyła się dysproporcja między natężeniem migracji w ruchu wewnętrznym i zagranicznym, przy czym wśród migracji rejestrowanych znaczącą przewagę ma odpływ migracyjny wewnątrz kraju.

Ostatecznie w 2023 roku, w efekcie bilansu migracji wewnętrznych i zewnętrznych, dodatnie saldo ukształtowało się w podregionach: Bielskim i Sosnowieckim, natomiast znaczące zmniejszenie ujemnego salda migracji miało miejsce w podregionach: Częstochowskim, Rybnickim i Gliwickim. Podregion Katowicki – w świetle migracji rejestrowanych – charakteryzował się stosunkowo stabilną sytuacją, gdyż saldo migracji na 1000 ludności zmieniło się z poziomu -1,32 w 2016 r. do -1,27 w 2023 r.

Rysunek 7. Natężenie migracji w podregionach województwa śląskiego w roku 2016 i 2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/temat>, (26.04.2025)

Głównym kierunkiem napływu migrantów w ruchu wewnętrznym do województwa śląskiego było w 2023 roku województwo małopolskie (2113 imigrantów), a kolejnym opolskie (824). Z kolei z województwa odpłynęło najwięcej osób do małopolskiego (2799), mazowieckiego (1349) i dolnośląskiego (1340). W ruchu migracyjnym międzywojewódzkim saldo migracji było ujemne i wyniosło minus 2,6 tys. osób.

Najważniejszym czynnikiem regresywnego rozwoju demograficznego jest nasilający się ubytek naturalny, który nie jest rekompensowany bilansem migracyjnym. W efekcie ubytku naturalnego i migracyjnego **wszystkie podregiony charakteryzują się regresywnym trendem rozwoju**. O ile wzrasta poziom ubytku naturalnego, to saldo migracji staje się korzystniejsze, a w szczególności w ruchu zagranicznym.

Podsumowanie

Zachodzące w województwie śląskim procesy demograficzne, w szczególności ubytek ludności, zmiany struktury wieku, w tym wieku ekonomicznego, ruchu naturalnego i migracyjnego, starzenie się ludności, stanowią obecnie kluczowe wyzwania dla transformacji regionu. Są one niezwykle istotne, gdyż ich społeczny i ekonomiczny

aspekt wywiera ogromny wpływ na kształtowanie wzrostu gospodarczego, wydolności i stabilności finansów publicznych, sytuacji na rynku pracy, polityk publicznych w sferze zabezpieczenia społecznego, systemu opieki zdrowotnej, systemu edukacji czy opieki i wychowania (Szafranek-Stefaniuk, 2025). Konsekwencje wskazanych przemian demograficznych istotne są nie tylko w skali makro (ogólnokrajowej) oraz mezo (regionów i społeczności lokalnych), ale również w skali indywidualnych osób i gospodarstw domowych i w takim charakterze powinny być ujmowane w kreowaniu i wdrażaniu procesu transformacji regionu.

Przedstawione w niniejszym artykule uwarunkowania demograficzne nie ujmuje całokształtu tej problematyki, ale dają podstawy do sformułowania kluczowych wyzwań z zakresu demograficzno-społecznego w procesie transformacji województwa śląskiego. Z pewnością wyzwaniem jest kreowanie warunków dla wzrostu liczby ludności, w szczególności poprzez wzrost dzietności i odmładzanie struktury wieku. Ważne, aby te zadania ukierunkowane były terytorialnie, przede wszystkim w odniesieniu do tych regionów, które wykazują największe deficyty w rozwoju demograficznym

Bibliografia

- Drobnia, A. (2023). Transformacja miasta przemysłowego. Uwarunkowania sukcesu transformacji Katowic – centrum największego regionu węglowego Unii Europejskiej. W: D. Rynio, A. Zakrzewska-Półtorak (red.), *Przestrzeń i regiony w nowoczesnej gospodarce. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Korenikowi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, s. 268–282.
- Strzelecki, Z. (2013). Demograficzne uwarunkowania rozwoju zrównoważonego w skali regionalnej i lokalnej. *Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju* nr 152, PAN Warszawa, s. 39–55.
- Szafranek-Stefaniuk E., (2025) Uwarunkowania kreowania zasobów kapitału ludzkiego dla gospodarki miast. Przypadek miast śląskich, *Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, PAN Warszawa (w druku).
- Urząd Statystyczny w Katowicach (2023). Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa śląskiego, <https://katowice.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/inne-opracowania/raport-o-sytuacji-spoeczno-gospodarczej-wojewodztwa-slaskiego-2023,8,12.html>.

Webb J.W., (1963), The natural and migrational components of population changes in England and Wales 1921–1931. *Economic Geography*, 39(2), 130–148.

SOCIAL AND DEMOGRAPHIC CHALLENGES OF TRANSFORMING THE COAL SUB-REGIONS OF THE SILESIA VOIVODSHIP

Abstract: Nowadays, one of the most important sources of success of economic transformation of coal regions is the size and structure of human resources. The aim of the article is to diagnose the state of these resources, their structure and the processes shaping them in the sub-regions of the Silesian Voivodeship. The temporal scope of the research covers the years 2015–2024, and the primary sources of information are secondary materials and quantitative data from the resources of the Central Statistical Office. The results of the research indicate that in the Silesian Voivodeship, as well as in its sub-regions, the population is decreasing, which indicates the need to take measures to slow down this process. It is also necessary to reverse or reduce the scale of negative demographic processes shaping human resources for the region's economy. However, the phenomenon is spatially differentiated by sub-regions. The transformation of a coal region such as the Silesian Voivodeship, on the one hand, needs well-shaped human resources, but, on the other hand, can effectively influence their creation according to the needs of the region's development.

Keywords: Silesian voivodship, coal sub-regions, human resources, demographic and social processes, transformation

Aleksander Lipski

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

aleksander.lipski@ue.katowice.pl

alipski@poczta.onet.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5985-7848>

KULTUROWE UWARUNKOWANIA TRANSFORMACJI PODREGIONÓW WĘGLOWYCH WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Streszczenie: Zachodzące zmiany (transformacja) terenów i obiektów przemysłowych stanowią całościowy i zasadniczy zwrot kulturowy. Oparte na racjonalnych argumentach ekonomicznych, technologicznych oraz ekologicznych są zgodne ze strategicznymi celami zrównoważonego rozwoju. Nieuchronność dokonujących się przemian i ich pozytywne, wielowymiarowe skutki w zakresie rewaloryzacji i modernizacji tych przestrzeni nie powinny jednak przestaniać kosztów ubocznych w postaci bezpowrotnej utraty swoistej, autentycznej kultury przemysłowej (materialnej i niematerialnej). Jej pozostałości poddane zostają instrumentalizacji w trzech formach: prywatno-publicznej rekonstrukcji, estetyzacji (muzeifikacji, teatralizacji) i gentryfikacji. W całej rozciągłości proces ten ilustrują przemiany zachodzące w węglowych podregionach województwa śląskiego, których poglądowym przypadkiem są Katowice. Niegdyś centrum tradycyjnego przemysłu, dziś rozwijające się w kierunku tzw. miasta kreatywnego.

Słowa kluczowe: transformacja, deindustrializacja, zwrot kulturowy, miasto kreatywne, podregion węglowy

Wprowadzenie

Dokonujące się od lat w wielu okręgach przemysłowych procesy deindustrializacji są wynikiem gruntownych zmian w systemach gospodarczych powodowanych czynnikami technologicznymi, ekologicznymi, a także politycznymi, ponieważ tradycyjny przemysł wydobywczy i przetwórczy (górnictwo, hutnictwo, produkcja maszyn itp.) nie tyle zanika, co jest przenoszony do krajów o słabszej pozycji konkurencyjnej. Rzecznicy deindustrializacji, wspierając się racjonalnymi argumentami ekonomicznymi, technologicznymi i ekologicznymi, promują idee zrównoważonego rozwoju, dekarbonizacji, zielonej energii (czerpanej ze źródeł odnawialnych), odejścia od przemysłu wysokoemisyjnego w kierunku gospodarki niskoemisyjnej, od gospodarki fordowskiej do postfordowskiej. Słynny Raport Brundtland z 1987 r. akcentuje moralne zobowiązanie dziś korzystających z istniejących zasobów do ich zachowania dla następnych pokoleń. Nie wszyscy jednak podzielają ten entuzjazm wobec rezygnacji z paliw kopalnych zwłaszcza wtedy, gdy sektor energetyczny, tak jak np. w Polsce, mimo ambitnych i optymistycznych planów oraz rosnącego udziału w miksie energetycznym innych jego możliwości (w tym OZE), ciągle zasilany jest przede wszystkim węglem kamiennym i brunatnym.

Jeśli transformacja ta jest jednak nieuchronna, a także ze wszech miar niezbędna oraz etycznie chwalebna i prędzej czy później musi nastąpić, to nie powinna być traktowana w izolacji od jej kontekstu kulturowego, który pozostając w cieniu twardych danych ekonomicznych, imponujących możliwości nowoczesnych technologii, ekologicznych kampanii o wyższości „zielonego” nad „czarnym”, zwykle jest całkowicie ignorowany lub bagatelizowany. Tego typu praktyka jest nie tylko błędna z merytorycznego punktu widzenia, ale stoi w sprzeczności z owymi ambitnymi wymogami etycznymi stawianymi zrównoważonemu rozwojowi. Wszak do transformacji dodaje się często *expressis verbis* przymiotnik „sprawiedliwa”, co ma oznaczać ochronę i inkluzję tych, którzy w wyniku dokonujących się przeobrażeń gospodarczych są najbardziej narażeni na ich destrukcyjne skutki uboczne dotyczące także ich dotychczasowego ładu aksjonormatywnego i opartego na nim stylu życia (Just Transition 2023).

Transformacja gospodarcza jako zasadniczy zwrot kulturowy

Nie chodzi jednak o zwykłą poprawkę, do katalogu aspektów zrównoważonego rozwoju obok ekonomicznego, ekologicznego czy socjalnego dodającą jako kolejny jego wymiar kulturowy w dowód uznania dla roli działalności artystycznej i jej efektów jako wymagającego szczególnej troski dobra publicznego, a pośrednio (efekt mnożnikowy), jako czynnika współtworzącego PKB. Gdy kulturę będziemy postrzegać nie w ten standardowy, potoczny sposób jako wąski, ekskluzywno-odświętny wycinek aktywności człowieka (podejście selektywno-normatywne), ale z socjologicznego punktu widzenia, a więc jako całość rezultatów działalności ludzkiej (podejście opisowe), zmienia się nieuchronnie pojęcie kulturowego kontekstu (uwarunkowań), a w konsekwencji obraz relacji zrównoważonego rozwoju i transformacji gospodarczej z kulturą. Ogólna i niewartościująca wykładnia kultury oznacza bowiem, że gospodarka nie jest odrębną, autonomiczną dziedziną, rządzoną własną logiką, ale jest osadzona w kontekście kulturowym danego systemu społecznego (ładu aksjonormatywnego) i powiązana z innymi tworzącymi go dziedzinami, takimi jak polityka, prawo, obyczaje czy religia, w całości składając się na złożony kompleks kulturowy, będący wyrazem specyfiki danego czasu i miejsca. To zakorzenienie gospodarki w kontekście kulturowym, obecne w myśli społeczno-ekonomicznej jeszcze w XIX w., zostało zignorowane w ekonomii neoklasycznej, dążącej do odizolowania się od innych nauk społecznych i właściwych im obszarów badawczych (Ayres 1962; Amin, Thrift 2004; Dobbin 2004; Polanyi 2010).

Wbrew utartym przekonaniom to nie wąsko pojmowana kultura jest więc częścią gospodarki, ale gospodarka jest częścią danej, szeroko rozumianej kultury. To z kolei oznacza, że dokonująca się transformacja gospodarcza, ze względu na jej skalę i głębokość, oznacza całościowy zwrot kulturowy o charakterze rewolucyjnym. Odejście od kultury tradycyjnego przemysłu i produkcji materialnej do kultury przemysłu 4.0 i gospodarki kognitywnej, od rzeczywistości analogowej do cyfrowej, od inteligencji i umiejętności człowieka do sztucznej inteligencji i możliwości robotów oznacza bowiem zasadniczą zmianę w pojęciu pracy i produkcji, jej celach i formach realizacji, wartościowaniu pracy umysłowej i fizycznej oraz poszczególnych kategorii zawodowych i form aktywności, w kwalifikowaniu ich wedle kryterium tzw. kreatywności, w rytmie czasu pracy i czasu wolnego. Transformacja ta nie ma zatem charakteru jedynie ekonomicznego czy technologicznego, ale jako wielowymiarowa

zmiana kulturowa oznacza wyparcie dotychczasowego i powstanie nowego systemu obowiązujących norm i wartości (ładu aksjonormatywnego), ustanowionego przez aktualną, paternalistyczną wiedzę-władzę (governmentality – M. Foucault), tzn. instancje narzucające prawomocną interpretację rzeczywistości.

Podjęte z czasem w ramach transformacji programy rewitalizacji przemysłowych terenów i obiektów, nominalnie uwzględniające nie tylko ich zasoby fizyczne, ale także aspekt społeczny, w praktyce realizowane są w trzech zasadniczych i splatających się formach:

- prywatno-publicznej rekonstrukcji: renowacja istniejących bądź budowa od podstaw obiektów przeznaczonych na cele komercyjne lub usługi społeczne, np. biurowce, hotele, sklepy, budynki mieszkalne, muzea, galerie, placówki badawczo-naukowe, parki technologiczne, strefy rekreacji;
- gentryfikacji (uszlachetnienia, waloryzacji): eliminacja składników zdegradowanych i zastąpienie ich zmodernizowanymi i na nowo funkcjonalnymi, czego skutkiem ubocznym jest wyparcie (przede wszystkim z przyczyn ekonomicznych) z rewitalizowanej przestrzeni jej rdzennych mieszkańców i właściwego im stylu życia oraz przejęcie jej przez beneficjentów kulturowej zmiany (segregacja społeczno-przestrzenna) stanowiących nowoczesną odmianę burżuazji, której wzorcową postać w postindustrialnej rzeczywistości stanowi tzw. klasa kreatywna (Florida 2002, Landry 2008) przez D. Brooksa nazywana „bobos” (2021).
- estetyzacji (teatralizacji, muzeifikacji) pozostałości kultury przemysłowej: zastępowanie pierwotnej funkcji instrumentalno-praktycznej tworzących ją składników funkcją semiotyczno-symboliczną, w wyniku czego urządzenia, narzędzia, sprzęty, zwyczaje, rytuały itp. stają się eksponatami wystawienniczymi w muzealnych gablotach lub tematem teatralnych spektakli (rekonstrukcji) przygotowywanych okazjonalnie dla zwiedzających. W efekcie rewitalizacji, a pośrednio całego procesu transformacji, nieodwracalnie utracona zostaje autentyczna kultura materialna i niematerialna, której resztki ulegają swoistej mumifikacji w przemysłowych czy etnograficznych skansenach jako obiekty muzealne do oglądania, od czasu do czasu „ożywiane” w trakcie inscenizowanych przedstawień odtwarzających np. dawne obrzędy lub pracę starych maszyn uruchamianych w ramach lekcji poglądowych dla szkolnych wycieczek czy turystów (Lipski 2018).

Jednym z narzędzi rewitalizacji, a zarazem przykładem stereotypowego, ciasnego pojmowania kultury jest culture-led regeneration, w której poprzemysłowe tereny i obiekty (po odpowiedniej ich adaptacji) traktowane są jako potencjalny zasób dla tzw. instytucji kultury i organizowanych przez nie różnego typu wydarzeń kulturalnych (Quinn 2005), co prowadzi do ekspansji zjawiska festiwalizacji kultury (eventification) jako części dynamicznie rozwijającej się gospodarki doznań (experience economy) (Sala i in. 2021), stanowiąc ilustrację wypierania kultury życia codziennego (kultury wernakularnej) przez zorganizowane wydarzenia kultury instytucjonalnej, promującej działalność w zakresie tzw. kultury „wyższej” oraz popularnej (Miles, Gibson 2016; Edensor, Millington 2019). W przewrotny sposób kultura przemysłowa zostaje zastąpiona przez przemysły kultury. Przykładem tego upowszechniającego się podejścia do pojęcia i roli kultury w poprzemysłowych ośrodkach może być stanowisko jednej z pozarządowych organizacji deklarujących działanie na rzecz wzmocnienia roli obywateli UE w demokratycznym procesie kształtowania jej celów i sposobów ich realizacji: „Wykorzystanie sztuki i kultury na rzecz sprawiedliwej transformacji w dawnych regionach węglowych wymaga podejścia opartego na współpracy i skoncentrowanego na społeczności. Poprzez wspieranie integracji społecznej, szans ekonomicznych i zrównoważonego rozwoju inicjatywy te mogą przekształcić byłe społeczności górnicze w tętniące życiem ośrodki kulturalne, chroniąc ich dziedzictwo, a jednocześnie budując zrównoważoną przyszłość” (Leveraging 2024). W ten sposób miasta i regiony kultury przemysłowej stają się „ośrodkami kulturalnymi” tworzonymi przez zmuzeifikowaną wersję tej kultury oraz różnego rodzaju „wydarzenia kulturalne” organizowane na terenach i w obiektach poprzemysłowych (Zukin 1995), co w połączeniu z szybkim rozwojem zjawiska turystyfikacji prowadzi do jakościowej zmiany wizerunku (marki) tych miejsc (rebranding).

Katowice jako „miasto kreatywne”

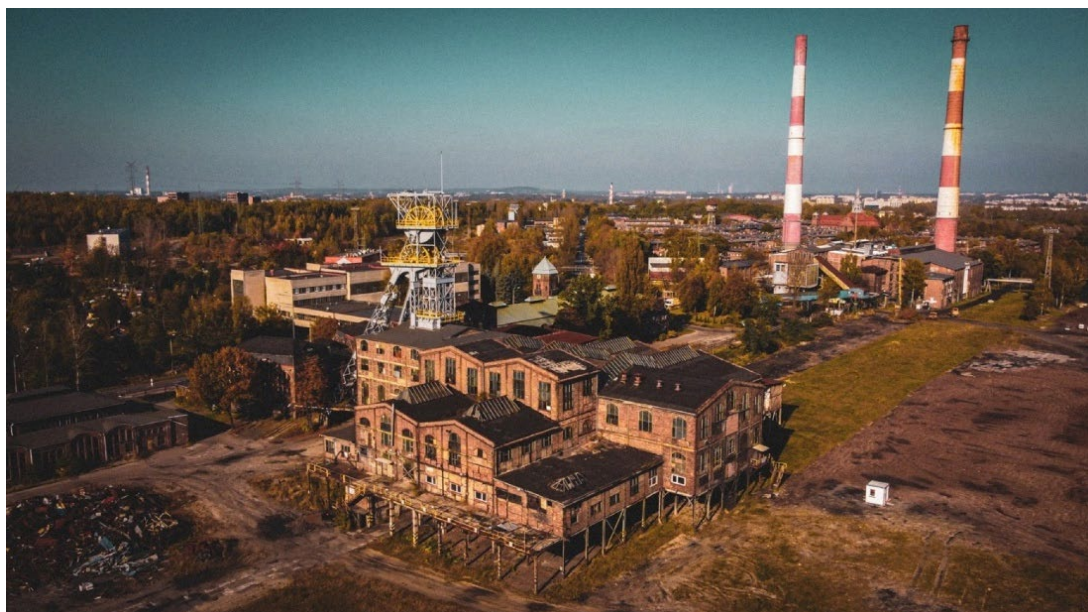
W całej rozciągłości proces ten ilustrują przemiany zachodzące w węglowych podregionach województwa śląskiego, których poglądowym przypadkiem są Katowice. Niegdyś serce przemysłowego regionu przybiera dziś coraz bardziej postać ośrodka aspirującego do miana tzw. miasta kreatywnego. Z biegiem lat

z jego krajobrazu znikają kolejne zakłady przemysłowe. Przykładowo, na terenach dawnej kopalni „Gottwald” powstał jeden z największych kompleksów handlowo-usługowo-rozrywkowych w Polsce (Silesia City Center), osiedle mieszkaniowe „Dębowe Tarasy” i biurowce „Silesia Office Towers”. Infrastrukturę nieczynnej kopalni „Katowice” wykorzystano do utworzenia Strefy Kultury, w której siedzibę mają dziś Międzynarodowe Centrum Kongresowe, NOSPR i Muzeum Śląskie. Swoistym laboratorium deindustrializacyjnej transformacji są zmiany dokonujące się na terenach kopalni węgla kamiennego „Wieczorek” i towarzyszącym jej osiedlu robotniczym Nikiszowiec. Kopalnia „Wieczorek” (niegdyś „Giesche”) działała od 1883 r. W pierwszych dziesięcioleciach XX w. w pobliżu kopalni wybudowano dla jej pracowników osiedle patronackie Nikiszowiec, tworząc zintegrowany kompleks industrialno-urbanistyczny. Zaprojektowane przez Emila i Georga Zillmanów osiedle miało zaspokoić wszystkie podstawowe potrzeby pracowników, realizując tym samym cel strategiczny inwestycji, jakim było stworzenie warunków do maksymalnie wydajnej pracy w kopalni. W tym celu oprócz mieszkań na osiedlu znalazły się sklepy, szkoła, szpital, poczta, kościół, restauracja, pralnia, hotel dla robotników dojeżdżających, nawet drobne elementy wiejskiego świata, z którego wielu górników się wywodziło, takie jak piekarniki, chlewiki na podwórzach oraz małe przydomowe ogródki. W ten sposób powstało samowystarczalne, przykładowe osiedle mieszkaniowe.

Po 1989 r. zakład objęty został programem restrukturyzacji, a w 2023 r. uległ ostatecznej likwidacji. Stopniowe wygaszanie działalności kopalni oznaczało systematyczny zanik charakterystycznej dla tego miejsca i związanych z nim ludzi kultury przemysłowej, tworzonej przez specyficzny etos pracy, obyczaje, folklor, język, rytm i porządek życia codziennego i odświętnego. Destrukcji ulegała więc społeczna, łącząca ludzi pracujących i żyjących obok siebie i ze sobą w jednym przedsiębiorstwie i w jednej osadzie, zespolonych wspólnymi wartościami i normami społecznymi oraz wzorami kulturowymi, stanowiącymi odrębny styl życia (świat życia, Lebenswelt w rozumieniu E. Husserla i J. Habermasa). Systematyczna degradacja nastąpiła zarówno w odniesieniu do niszczących obiektów i urządzeń nieczynnej kopalni, jak i struktury społecznej, prowadząc do postępującej dezintegracji, anomii i będących ich następstwem zjawisk patologicznych.

Podjęte działania rewitalizacyjne, mające na celu przeciwdziałanie tym negatywnym procesom, gruntownie zmieniły oblicze Nikiszowca. Na jego terenie w odrestaurowanych budynkach powstały m.in. Muzeum Historii Katowic, galerie sztuki „Wilson”, „Novoart”, „Angelus z Nikisza”, w ramach Stowarzyszenia Fabryka Inicjatyw Lokalnych działa „Centrum Zimbardo”, miejsce spotkań integracyjnych, otwierane są kolejne restauracje, sklepy z regionalnymi pamiątkami i inne obiekty przeznaczone dla coraz liczniej odwiedzających to miejsce turystów. Organizowane są cykliczne imprezy (jarmark bożonarodzeniowy, odpust „U babci Anny”), a plenery Nikiszowca od lat chętnie wykorzystywane są w produkcjach filmowych. Gentryfikacja Nikiszowca doprowadziła do wyparcia większości dawnych jego mieszkańców, których miejsce zajęli przedstawiciele zupełnie innych kategorii zawodowych. Wpisany w 2006 r. na listę Szlaku Zabytków Techniki, a od 2011 r. uznany za pomnik historii, z nierozzerwalnie związanej z pobliską kopalnią osady robotniczej tworzonej przez ludzi skupionych wokół swoistej kultury pracy i codziennego życia, pozbawiając ją jej pierwotnej autentyczności stał się jedną z kluczowych atrakcji turystycznych regionu (Lipski 2025).

Od 2021 r. na terenach kopalni „Wieczorek” powstaje Dzielnicą Nowych Technologii – Katowicki HUB Gamingowo-Technologiczny, który tworzyć będą powierzchnie biurowe i coworkingowe, studia telewizyjne, filmowe i e-sportowe, laboratoria IT, sale konferencyjne i edukacyjne, przestrzenie wystawiennicze i eventowe. W dokumentach związanych z tym projektem oraz w opiniach wielu komentatorów podkreśla się znaczenie tej inwestycji, która stopniowo przekształca miasto, a pośrednio cały region, z ośrodka tradycyjnego przemysłu w miasto oparte na kulturze, nauce, nowoczesnych technologiach, biznesie i przemyśle 4.0. Znalazło to wcześniej wyraz we włączeniu w 2015 r. Katowic do prestiżowej Sieci Miast Kreatywnych UNESCO (jako Miasta Muzyki), a następnie w nadaniu mu w 2024 r. tytułu Europejskiego Miasta Nauki. Przedsięwzięcie ma być sfinansowane z Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji programu Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027 (Dzielnicą 2025). W większości przypadków pozytywnie czy wręcz entuzjastycznie ocenia się ten zwrot w kierunku nowoczesności jako oznakę cywilizacyjnego postępu (Fot. 1 i 2).

Fot. 1. Obiekty nieczynnej KWK Wieczorek

Źródło: Grzegorz Bargieła/WKATOWICACH.eu <https://www.wkatowicach.eu/informacje/w-katowicach/Kopalnia-Wieczorek-zyska-drugie-zycie-Postindustrialne-zabudowania-stana-sie-dzielnica-nowych-technologii-Zdjeciawideo/idn:4942> (dostęp 13.03.2025)

Fot. 2. Propozycja adaptacji KWK Wieczorek

Źródło: Propozycja adaptacji zabudowań po KWK Wieczorek. Wizualizacja/Pracownia AMC Andrzej M. Chołdzyński Sp. z o.o. Sp.k. <https://www.wkatowicach.eu/informacje/w-katowicach/Na-terenie-bylej-KWK-Wieczorek-w-Katowicach-powstanie-hub-gamingowo-technologiczny-Ruszaja-prace-projektowe-dla-II-etapu-inwestycji-Wizualizacje-wideo/idn:5908> (dostęp 13.03.2025)

Ta jakościowa zmiana charakteru i krajobrazu Katowic, z którego znikają typowe atrybuty przemysłowej tradycji (wieże szybowe, dymiące kominy, hale fabryczne, hałdy itp.), miejsce których zajmują strzeliste biurowce, apartamentowce, centra handlowe czy ośrodki rekreacji, a współcześnie nobliwe pojęcia kreatywności, innowacyjności, smart city czy eko-gospodarki (Strategia 2015) wypierają z prawomocnego języka debaty publicznej traktowaną jako anachroniczną narrację o „czarnym złocie”, górniczym trudzie, Barbórcie i familokach, znajduje swój wyraz także w szerokim otwarciu się władarzy miasta na różnego rodzaju wydarzenia czy imprezy artystyczne, naukowe, dotyczące problematyki gospodarczej, ekologicznej czy politycznej. Dzielnica Nowych Technologii powstaje niejako w nawiązaniu do cyklicznego międzynarodowego e-sportowego turnieju Intel Extreme Masters odbywającego się od lat w Spodku. W 2018 r. miała miejsce w Katowicach Konferencja ONZ w sprawie Zmian Klimatu (COP 24), a w 2024 r. EuroScience Open Forum, największa w Europie konferencja na temat badań naukowych i innowacji. Każdego roku odbywają się tu Europejski Kongres Gospodarczy, Europejski Kongres Małych i Średnich Przedsiębiorstw, popularnonaukowy Śląski Festiwal Nauki. Na wrzesień 2025 r. planowana jest konferencja i EXPO poświęcone zrównoważonemu transportowi.

Coraz bogatsza jest oferta cyklicznych imprez artystycznych w Katowicach. Obok klasycznych, na trwale wpisanych już w pejzaż miasta, a zainicjowanych jeszcze w czasach jego industrialnej prosperity Biennale Plakatu Polskiego (najstarszy, powstały w 1965 r. konkurs w dziedzinie sztuki plakatu) oraz Międzynarodowego Konkursu Dyrygentów im. G. Fitelberga (od 1979 r.) wymienić można: OFF Festiwal (festiwal muzyki alternatywnej), Tauron Nowa Muzyka (festiwal muzyki elektronicznej realizowany w postindustrialnych przestrzeniach miasta), Rawa Blues Festiwal, Silesian Jazz Festiwal, Ogólnopolski Festiwal Sztuki Reżyserskiej „Interpretacje”, Festiwal Sztuki Kameralnej „Ars Cameralis”, Międzynarodowy Festiwal Teatrów Lalek, Międzynarodowy Festiwal Sztuk Performatywnych A Part, Ars Independent Festival (filmy, animacje, gry wideo), Festiwal Filmów Niezależnych „kilOFF”, Katowice Street Art Festival.

Wyraźnym znakiem odchodzenia od ośrodka ciężkiego przemysłu w stronę miasta finezyjnych rozwiązań technologicznych spod znaku smart city są takie programy jak: elektromobilność (elektryczne autobusy, rozbudowana sieć tramwajowa, elektryczne hulajnogi), multimodalność transportu, inteligentne oświetlenie LED w przestrzeni

publicznej, usprawniający ruch pieszych i samochodów i wykrywający zdarzenia wymagające interwencji służb system monitoringu (KISMiA), umieszczone na bramownicach punkty kamerowe LPR, służące monitorowaniu natężenia ruchu na głównych arteriach drogowych, cztery centra przesiadkowe, około 70 stacji i 200 punktów ładowania dla samochodów elektrycznych, system monitorowania stanu powietrza AWAIR, tablice VMS (znaki zmiennej treści) na drogach w newralgicznych punktach miasta informujące o optymalnej trasie dojazdu, system monitorowania mediów i wody (SMiS) w budynkach użyteczności publicznej oraz instalacje solarne umieszczane na tych budynkach, wypożyczalnie rowerów, aplikacje miejskie ułatwiające dostęp do usług publicznych, rozwiązania smart home w nowych inwestycjach mieszkaniowych. W trakcie realizacji jest Zintegrowany System Zarządzania Ruchem Drogowym (ITS), który dzięki kamerom monitorującym ruch drogowy będzie dostosowywał pracę sygnalizatorów świetlnych do bieżących warunków ruchu ze szczególnym uwzględnieniem preferencji komunikacji publicznej (Smart 2025; Katowice 2022).

Deindustrializacyjna transformacja oznacza zatem nie tyle pożegnanie z przemysłem jako takim, ile odwrót od jego tradycyjnej postaci w stronę gospodarki (ściślej – całego systemu społecznego) opartej na zupełnie odmiennych podstawach stanowiących przez nowoczesne technologie informatyczne, informatyzację i cyfryzację bez mała wszystkich dziedzin rzeczywistości, przemysły kultury, AI, robotyzację i automatyzację procesów produkcyjnych czy logistycznych. Odpowiednikami emblematycznych dla podwalin kultury przemysłowej kopalni, silnika parowego, krosna i kolei dla kapitalizmu kognitywnego są komputer, Internet i digitalizacja (Boutang 2011). Smart city, inteligentne domy i autonomiczne samochody zwalniają mieszkańców tego wyrafinowanego świata z prozaicznych trosk i uciążliwych obowiązków codzienności. Wirtualizacja konsumpcji pozwala na nią w każdym miejscu i o każdej porze. W ten sposób, jak głosił entuzjastycznie D. Quah (2003), nastał czas „gospodarki nieważkiej” (weightless economy). Wtórujący mu D. Tapscott i A.D. Williams (2008) mówią o nastaniu „wikinomiki”, czyli, porównywanej do włoskiego renesansu i ateńskiej demokracji, „nowej demokracji gospodarczej”, w której dotychczasową konkurencję rynkową, hierarchię organizacyjną i korporacjonizm zastąpią współtworzenie i współdzielenie zasobów przez prosumentów na zasadzie peer-to-peer.

Afirmacji tych wartości towarzyszy dyskredytacja ładu aksjonormatywnego tradycyjnej kultury przemysłowej. W efekcie orędownicy zwrotu kulturowego przymiot twórczej działalności przypisują często wyłącznie reprezentantom tzw. klasy kreatywnej, na sam dół stratyfikacyjnej drabiny spychając klasę robotniczą i znaczną część klasy usługowej (Florida 2002), praca fizyczna, umiejętności rękodzielnicze, manualne schodzą na plan dalszy, dawne rzemieślnicze zawody nie są przedmiotem aspiracji, ponieważ, zdaniem C. Landry'ego, „siła umysłu zastąpiła moc pracy fizycznej” (2008, 6–7). Najbardziej pogardzana zdaje się być zaś niezarobkowa praca w gospodarstwie domowym (zajęcia opiekuńcze, wychowawcze, praca afektywna), o którą upominają się w swoim programie *diverse economy* K. Gibson i J. Graham. Paternalizm aktualnej wiedzy-władzy znajduje wyraz w wykluczeniu z przestrzeni publicznej (spektakularna w tym przypadku jego część to mass media) tych dyskryminowanych, bo uznanych za anachroniczne lub mało istotne wartości, norm i wzorów kulturowych minionego czasu. W programach radiowych, telewizyjnych, na szpaltach gazet czy na portalach internetowych rzadko spotyka się przedstawicieli tych zmarginalizowanych zawodów i zajęć. O siłę i skuteczność przemocy symbolicznej w kulturze gospodarki kognitywnej świadczy respektowanie jej wytycznych także wśród tych, którzy z jakichś względów nie mogąc im sprostać, a zarazem mając „dobrą wolę kulturową” (Bourdieu 2005), odczuwają wstyd i zakłopotanie z powodu swojego nieprzystosowania. Ta frustracja, poczucie zacofania i winy pojawiają się więc, gdy wykonywany przez nich zawód nie przystaje do potrzeb rynku, posiadane kompetencje nie pozwalają odnaleźć się w cyfrowej rzeczywistości, praktykowany styl życia różni się z tym, który praktykowany, jak sądzą, „być powinien”.

Podsumowanie

Transformacja, stanowiąca de facto fundamentalny zwrot kulturowy, skrywa w sobie poważny dylemat aksjologiczny. Z jednej strony oznacza głęboką zmianę cywilizacyjną wymuszoną nieuchronnym postępowaniem technologicznym oraz racjonalnymi celami rozwoju zrównoważonego, tzn. uwolnionego od autodestrukcyjnego, niekontrolowanego wzrostu gospodarczego i eskalującej spirali konsumpcjonizmu. Imponujące efekty gospodarczej i funkcjonalnej modernizacji zdegradowanych przestrzeni oraz niewątpliwe korzyści płynące z sanacji ich tkanki społecznej nie powinny jednak przestaniać faktem, że z drugiej strony, na zawsze utracona zostaje rdzenna kultura przemysłowa z jej specyficznym ładem

aksjonormatywnym, a jej pozostałości nabierają nowego znaczenia i zmieniają zwykle swoje przeznaczenie lub ulegają muzeifikacji. Powstająca nowa rzeczywistość określana jest jako przejście do gospodarki opartej na wiedzy, kognitywnej, miasta i ich neoburżuazja stają się „kreatywne”, a nasze domy i przedmioty codziennego użytku – „inteligentne”. To nierozsądnie sugeruje, że wcześniej ludzie gospodarowali bez jakiegokolwiek wiedzy o przedmiocie, celach i sposobach wykonywania swojej pracy, przymiot „twórczości” przynależy tylko niektórym, a dotychczas używane narzędzia i sprzęty nie noszą śladów ludzkiej inwencji (Lipski 2023). Termin „sprawiedliwa” jest tyleż wzniosły i ambitny, co zobowiązujący i wymagający tego, by autorzy opatrywanej nim transformacji nie zapominali o ubocznych skutkach i kosztach bezpowrotnie traconego dziedzictwa kulturowego nawet wtedy, gdy proces ten jest nieuchronny. Zwłaszcza dlatego, że wbrew solennym obietnicom inkluzywnego charakteru realizowanych przekształceń i partycypacji dotychczasowych mieszkańców i pracowników we współdecydowaniu o ich kierunkach i celach zwykle nie należą oni do beneficjentów tego procesu. Na gruzach starej i w znacznym stopniu nieadekwatnej do współczesnych wyzwań kultury przemysłowej wyrasta więc nowa kultura gospodarki kognitywnej, ale nie w każdym swoim aspekcie nowy, wspaniały świat.

Bibliografia:

- Amin A., Thrift N. (2004). Introduction. [W]: A. Amin, N. Thrift (ed.), The Blackwell Cultural Economy Reader. Blackwell Publishing, Malden.
- Ayres C. (1962). The Theory of Economic Progress. Shocken Books, New York.
- Bourdieu P. (2005). Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzenia. Scholar, Warszawa.
- Boutang Y.M. (2011). Cognitive Capitalism. Polity Press. Cambridge.
- Brooks D. 2021. How the Bobos Broke America. The Atlantic, September <https://www.americansforthearts.org> (dostęp: 10.05.2024).
- Dobbin F. (2004). The Sociological View of the Economy. [W]: F. Dobbin (ed.), The New Economic Sociology. Princeton University Press, Princeton.
- Edensor T., Millington S. (2019). Spaces of vernacular creativity reconsidered. [W]: C. Courage, A. McKeown (ed.), Creative Placemaking: Research, Theory and Practice. Routledge, London.

Dzielnica Nowych Technologii – Katowicki HUB Gamingowo-Technologiczny (2025), <https://katowice.eu> (dostęp: 05.03.2025).

Just Transition (2023). United Nations. Committee for Development Policy, <https://www.un.org> (dostęp: 05.03.2025).

Katowice przechodzą smart rewolucję (2022). <https://www.teraz-srodowisko.pl> (dostęp: 05.03.2025).

Leveraging culture for a just transition in former mining regions (2024). European Citizen Action Service, <https://ecas.org> (dostęp: 05.03.2025).

Lipski A. (2018). Kultura jako problem teorii i praktyki polityki społecznej z perspektywy socjoekonomicznej. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, z. 2, 257–271.

Lipski A. (2023). Społeczeństwo wiedzy? Między tautologią, panekonomizmem a fałszywą świadomością. *Pedagogika Społeczna* 3(89), 9–26.

Lipski A. (2025). Kulturowe wymiary i dylematy rewitalizacji obszarów i obiektów przemysłowych. Od kultury przemysłowej do przemysłów kultury w wybranych miejscach na Górnym Śląsku. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna* nr 73, 151–168.

Florida R. (2002). *The Rise of the Creative Class*. Basic Books, New York.

Landry C. (2008). *The Creative City*. Routledge, London.

Miles A., Gibson L. (2016). Everyday participation and cultural values. *Cultural Trends* 25(3), Part 1, 151–157.

Polanyi K. (2010). *Wielka transformacja: polityczne i ekonomiczne źródła naszych czasów*. PWN, Warszawa.

Quah D. (2003). Digital goods and the new economy. CEPR Discussion Paper No. 3846, 1–44.

Quinn B. (2005). Arts Festivals and the City. *Urban Studies* 42(5–6), 927–943.

Sala L., Waalwijk A., Sterneek W. (2021). *Festivalization: the boom in events*. Boekencoöperatie Nederland, Amsterdam.

Smart city (2025). <https://invest.katowice.eu> (dostęp: 05.03.2025).

Strategia Rozwoju Miasta „Katowice 2030” (2015). Rada Miasta Katowice.

Tapscott D., Williams A.D. (2008). Wikinomics: How Mass Collaboration Changes Everything. Portfolio. New York.

The Just Transition Mechanism (2025). European Commission <https://commission.europa.eu> (dostęp: 05.03.2025).

Zukin S. (1995). The Cultures of Cities. Blackwell, Cambridge.

CULTURAL CONDITIONS OF THE TRANSFORMATION OF COAL SUB-REGIONS IN THE SILESIAN VOIVODESHIP

Abstract: The ongoing changes (transformation) of post-industrial areas and facilities constitute a comprehensive and fundamental cultural turn. Based on rational economic, technological and ecological arguments, they are consistent with the strategic goals of sustainable development. The inevitability of the ongoing changes and their positive, multidimensional effects in terms of the revalorisation and modernisation of these spaces should not, however, obscure the side costs in the form of the irreversible loss of a specific, authentic industrial culture (material and immaterial). Its remnants are subjected to instrumentalisation in three forms: private-public reconstruction, aestheticisation (museumisation, theatricalisation) and gentrification. This process is fully illustrated by the changes taking place in the mining regions of the Silesian Voivodeship, of which Katowice is an illustrative case. Once a centre of traditional industry, today developing towards the so-called creative city.

Keywords: transformation, deindustrialization, cultural turn, creative city, coal subregion

Ryszard Marszowski

Główny Instytut Górnictwa – Państwowy Instytut Badawczy

e-mail: rmarszowski@gig.eu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2855-7121>

WYKORZYSTANIE DZIEDZICTWA GÓRNICZEGO W PROCESIE TRANSFORMACJI PODREGIONÓW WĘGLOWYCH WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Streszczenie: Dziedzictwo górnicze województwa śląskiego jest nierozzerwalnie związane z kulturową tożsamością tego regionu i może odegrać kluczową rolę w jego gospodarczej i społecznej transformacji. Proces odchodzenia od węgla wymusza potrzebę dywersyfikacji gospodarki, rozwijania turystyki przemysłowej oraz rewitalizacji obiektów pokopalnianych. Przykłady z Polski i Europy dowodzą, że dawne kopalnie mogą zyskać nowe życie, pełniąc funkcje edukacyjne, kulturalne i biznesowe. Odpowiednie zarządzanie tym dziedzictwem pozwoli Śląskowi stać się wzorem nowoczesnej, zrównoważonej transformacji.

Słowa kluczowe: dziedzictwo, górnictwo, transformacja, Śląsk, podregiony węglowe

Wprowadzenie

Dziedzictwo górnicze jest nieodłącznym elementem tożsamości kulturowej województwa śląskiego. Region ten, będący jednym z największych i najstarszych zagłębi górnictwo-hutniczych w Europie, przez wieki kształtował swój krajobraz i kulturę wokół przemysłu wydobywczego. Kopalnie, osiedla robotnicze, hałdy i infrastruktura związana z eksploatacją węgla stanowią trwałe świadectwo jego bogatej, industrialnej przeszłości. W obliczu współczesnych wyzwań związanych z transformacją energetyczną i koniecznością odejścia od paliw kopalnych, dziedzictwo to zyskuje nowe znaczenie jako potencjalny motor rozwoju turystyki i kultury w regionie (Drobniać i in., 2022). Wdrażanie koncepcji nowoczesnej rewitalizacji terenów poprzemysłowych oraz ich przekształcanie w centra kultury, nauki i rekreacji stwarza możliwości nadania im nowych funkcji i zapobiega degradacji.

Dziedzictwo górnicze jako zasób kulturowy

Dziedzictwo górnicze województwa śląskiego to nie tylko relikty po wiekowej eksploatacji surowców, ale także kluczowy element kulturowej tożsamości tego regionu (Mackiewicz, Staszewska, 2023). Wpływ górnictwa na krajobraz Śląska przejawia się w licznych obiektach przemysłowych, takich jak kopalnie, szyby czy huty, a także w infrastrukturze technicznej związanej z transportem i magazynowaniem wydobywanych surowców. Równie istotnym elementem są osiedla robotnicze, obiekty sakralne oraz przestrzenie użyteczności publicznej, które powstały z myślą o pracownikach i ich rodzinach.

Osiedla robotnicze, potocznie nazywane „familokami”, wyróżniają się charakterystyczną zabudową, w której dominują ceglane kamienice otoczone niewielkimi ogródkami. Tworzyły one spójną, funkcjonalną przestrzeń dla górników oraz ich rodzin. Te osiedla stanowią świadectwo społecznej organizacji regionu i ukazują silne więzi, które łączyły mieszkańców związanych z przemysłem wydobywczym.

Fot. 1 Nikiszowiec, familoki – charakterystyczne elementy architektury Górnego Śląska
Źródło: Sylwia Jarosławska-Sobór

Nieodłącznym elementem osiedli były także szkoły, domy kultury, przykopalniane szpitale oraz miejsca do wypoczynku i rekreacji, które wpływały na kształtowanie unikalnego stylu życia mieszkańców Śląska.

Na krajobraz regionu znacząco oddziaływały także hałdy – charakterystyczne wzgórza utworzone wskutek składowania odpadów po wydobywaniu węgla (Fot. 2).

Fot. 2 Hałda kopalni Janina

Źródło: Sylwia Jarosławska-Sobór

Choć przez wiele lat uważano je za elementy degradujące środowisko, dziś wiele z tych miejsc stanowi istotny składnik ekosystemu oraz atrakcyjny punkt na turystycznej mapie Śląska (Musialik, 2014). Przykładem jest hałda w Rydułtowach, która została przekształcona w teren rekreacyjny i edukacyjny związany z przyrodą. Inne obszary pokopalniane, po rekultywacji, również zyskały nowe funkcje, stając się parkami miejskimi lub terenami sportowymi.

Z dziedzictwem górniczym nierozzerwalnie związana jest także sfera duchowości (Haiko, Saik, Lozynski, 2019). Przez wieki górnicy narażeni na niebezpieczeństwa związane z pracą pod ziemią, pielęgnowali swoje tradycje religijne, co znajdowało odzwierciedlenie w budowie kościołów, kapliczek i figur świętych patronów. Do dziś niezwykle ważnym elementem kulturowym pozostaje corocznie obchodzona Barbórka – święto górników. Uroczystości, które odbywają się 4 grudnia, w dniu św. Barbary, obejmują nie tylko msze w intencji pracowników kopalń, ale także liczne koncerty, pochody i spotkania towarzyskie, które przypominają o kluczowym znaczeniu górnictwa dla regionu (Fot. 3).

Fot 3. Barbórka w KWK Halemba

Źródło: Arkadiusz Gola

Kultura i historia górnicza województwa śląskiego inspirują współczesnych artystów. W regionie odbywają liczne wydarzenia kulturalne, festiwale oraz wystawy, organizowane w przekształconych przestrzeniach industrialnych, które zyskały dzięki temu nowe życie i funkcje (Culture in the Mine, 2022).

Dziedzictwo górnicze to więc znacznie więcej niż jedynie materialne ślady po zamkniętych kopalniach. Stanowi ono nieodłączny element kultury Śląska, odgrywający wciąż kluczową rolę w życiu mieszkańców tego regionu (Stankiewicz, Sęsiadek, 2023). Dbanie o to dziedzictwo i jego odpowiednie wykorzystanie nie tylko wzbogaca ofertę kulturalną województwa, lecz także stymuluje rozwój turystyki, edukacji oraz nowoczesnych form gospodarki opartych na przemyśle kreatywnym. Możliwości zagospodarowania dziedzictwa przemysłowego są ogromne, a jego właściwa rewitalizacja może przyczynić się do wzmacniania regionalnej tożsamości oraz stać się impulsem dla rozwoju społeczno-gospodarczego regionu.

Dziedzictwo górnicze jako czynnik ekonomiczny w procesie transformacji

W obliczu globalnych wyzwań związanych z klimatem oraz gospodarką, województwo śląskie stoi przed koniecznością przekształcenia swojej struktury gospodarczej, która przez wiele lat opierała się na przemyśle wydobywczym. Zamknięcie kopalń i stopniowe odejście od paliw kopalnych stają się impulsem do poszukiwania nowych ścieżek

rozwoju, które umożliwią zrównoważone przekształcenie regionu i jego dostosowanie do realiów współczesnej gospodarki. W tym kontekście dziedzictwo górnicze może okazać się cennym atutem, który umożliwi przekształcenie przemysłowego charakteru Śląska w nowoczesne centrum turystyki, kultury, technologii i innowacji.

Jednym z najbardziej obiecujących sposobów na wykorzystanie dziedzictwa górniczego jest rozwój turystyki przemysłowej (Murzyn-Kupisz, Hołuj, Działek, 2022). Unikalna infrastruktura, zachowane szyby kopalniane, podziemne korytarze i charakterystyczne budynki poprzemysłowe mogą stać się magnesem dla turystów pragnących odkryć historię górnictwa oraz poznać dawne metody wydobywania węgla i związane z nimi technologie. Dzięki przemysłanej rewitalizacji obiekty te mogą zyskać nowe funkcje, stając się nie tylko atrakcjami turystycznymi, ale także przestrzeniami edukacyjnymi, artystycznymi czy biznesowymi.

Rewitalizacja zabytkowych budynków przemysłowych stanowi jeden z kluczowych elementów procesu transformacji (Walczak, 2022). Zamiast niszczyć i likwidować dawną infrastrukturę, coraz częściej podejmuje się działania mające na celu jej adaptację do współczesnych potrzeb. Doskonałym przykładem tego trendu jest Kopalnia Guido w Zabrze, która przekształciła się w interaktywne muzeum górnictwa. To miejsce oferuje zwiedzającym unikalną możliwość poznania warunków pracy górników na różnych poziomach głębokości. W obiektach pokopalnianych odbywają się również koncerty, spektakle teatralne oraz wydarzenia biznesowe, co sprawia, że mogą być one wykorzystywane w różnorodny sposób (Kopalnia Guido, 2025).

Fot. 4. Kopalnia Guido
Źródło: www.industriada.pl

Oprócz turystyki, dziedzictwo górnicze może pełnić rolę katalizatora dla rozwoju nowych sektorów gospodarki (Nocca, 2017). Wiele obszarów po byłych kopalniach i terenów przemysłowych ma potencjał, aby stać się ośrodkami innowacyjnych technologii, nauki i przedsiębiorczości. W miejscach dawnych kopalń powstają parki naukowo-technologiczne, w których prowadzone są badania nad odnawialnymi źródłami energii, gospodarką obiegu zamkniętego oraz nowoczesnymi technologiami przetwarzania surowców. Tego rodzaju inicjatywy przyciągają inwestorów, którzy dostrzegają w regionie możliwości rozwoju nowoczesnych sektorów gospodarki.

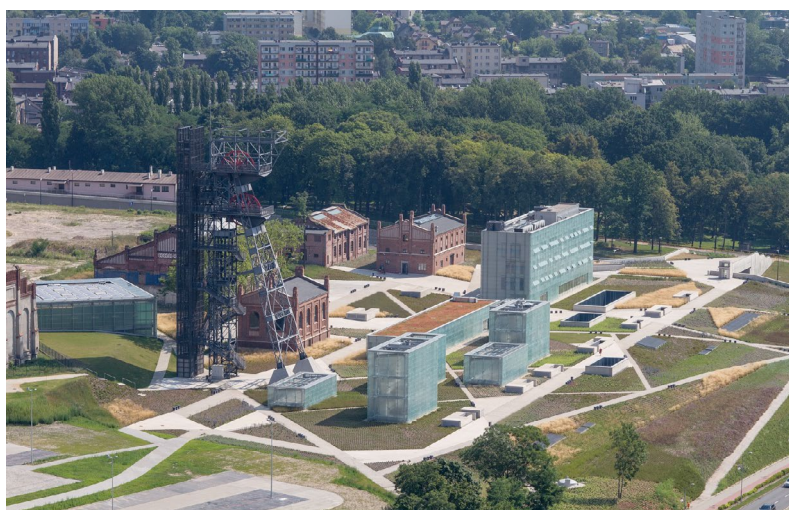
Transformacja regionu opiera się również na przekształceniu terenów pokopalnianych w nowoczesne przestrzenie zarówno mieszkalne, jak i rekreacyjne (Sprawiedliwa transformacja..., 2020). Wiele dawnych osiedli robotniczych przechodzi obecnie modernizację, co pozwala im zyskać nowe życie i dostosować je do współczesnych standardów urbanistycznych. Dawne hałdy, przez długi czas stanowiące ekologiczne wyzwanie, są dziś rekultywowane i przekształcane w parki oraz tereny rekreacyjne (Fot. 5). Dzięki temu miasta stają się bardziej atrakcyjne, a jakość życia ich mieszkańców ulega znaczącej poprawie.

Fot. 5. Zrewitalizowany teren po kopalni Szombierki w Bytomiu

Źródło: Sylwia Jarosławska-Sobór

Jednym z najbardziej imponujących przykładów udanej transformacji terenów przemysłowych jest Katowicka Strefa Kultury, która zyskała nową tożsamość na terenie dawnej Kopalni Katowice. To miejsce, niegdyś całkowicie zdominowane przez wydobywanie węgla, zostało przekształcone w nowoczesne centrum kulturalne, w którym znajduje się Muzeum Śląskie (Muzeum..., 2025), Międzynarodowe Centrum Kongresowe (Międzynarodowe Centrum..., 2025) (Fot. 7) oraz siedziba Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia (Narodowa Orkiestra..., 2025).

Fot. 6 Muzeum Śląskie w Katowicach

Źródło: <https://www.zabytkitechniki.pl/poi/3657/schlesisches-museum>

Fot. 7. Międzynarodowe Centrum Kongresowe

Źródło: <https://www.urbanity.pl/slaskie/katowicemiedzy-narodowe-centrumkongresowe,b2963>

Fot. 8. Siedziba NOSPR na terenie byłej kopalni

Źródło: <https://www.vogue.pl/a/springer-nowoczesnosc-na-miare-naszych-mozliwosci>

Przykłady te ukazują istotną prawidłowość – centra przemysłowe mogą z powodzeniem przyjąć nowe funkcje, stanowiąc doskonały wzorzec harmonijnego połączenia historii z nowoczesnością.

Województwo śląskie, które przez wiele lat było symbolem polskiego przemysłu węglowego ma niezwykłą szansę, aby stać się regionem innowacyjnym, w którym dziedzictwo górnicze będzie atutem, a nie przeszkodą (Wspólne działanie... 2025). Skuteczne zarządzanie tym dziedzictwem, wspierane przez unijne programy i krajowe inicjatywy gospodarcze, może przyczynić się do stworzenia solidnych fundamentów dla przyszłego rozwoju. Przekształcenie terenów węglowych w atrakcyjne przestrzenie biznesowe, edukacyjne i kulturalne stwarza możliwość efektywnej dywersyfikacji gospodarki oraz przyciągnięcia nowych inwestorów i specjalistów z różnych branż.

Dobre praktyki

W Europie znajdziemy wiele udanych przykładów wykorzystania dziedzictwa górniczego na rzecz transformacji regionów. Starannie zaplanowane projekty rewitalizacji obiektów poprzemysłowych pokazują, że przemysłowa adaptacja historycznych terenów przynosi wymierne korzyści zarówno społeczno-kulturowe, jak i ekonomiczne (Kuzior, Grebsk, Kwilinski, Krawczyk, 2022). Dawne kopalnie, szyby oraz osiedla robotnicze, które niegdyś

pełniły wyłącznie funkcje przemysłowe, obecnie zyskały nowe życie – stając się muzeami, centrami edukacyjnymi, a także przestrzeniami rekreacyjnymi i biznesowymi.

Jednym z inspirujących przykładów udanej transformacji górniczego dziedzictwa jest norweskie miasto Røros, które dzięki wysiłkom lokalnych władz i społeczności zostało wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (Røros..., 2010). Z dawnego centrum wydobywania miedzi, miejscowość ta przekształciła się w niezwykle atrakcyjny ośrodek turystyczny, który przyciąga zwiedzających nie tylko swoją unikalną architekturą, ale także bogatym kalendarzem wydarzeń kulturalnych, festiwali oraz rekonstrukcji historycznych. Dzięki skrupulatnej dbałości o zachowanie oryginalnej zabudowy i autentycznego charakteru miejsca, Røros stało się przykładem tego, że dziedzictwo przemysłowe może stać się istotnym elementem regionalnej tożsamości oraz prawdziwym magnesem dla turystów.

Fot. 9. Górnicze Miasto Røros

Źródło: Arve Kjersheim Riksantikvaren, Licen. CC BY NC ND 4.0

W Niemczech kluczowym punktem na mapie udanej transformacji postindustrialnej jest Zagłębie Ruhry, które przekształcono w jeden z najciekawszych ośrodków turystyki poprzemysłowej w Europie. Kopalnia Zollverein w Essen, niegdyś jeden z największych kompleksów wydobywczych na kontynencie, została zrewitalizowana i obecnie funkcjonuje jako centrum kulturalne oraz muzealne (Zollverein..., 2002).

Fot. 10. Kopalnia Zollverein w Essen

Źródło: <https://www.fly4free.pl/zollverein-niemcy-atrakcja-czy-warto/>

Obiekt ten, wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, stał się symbolem zmian, jakie mogą zachodzić w regionach węglowych, kiedy dziedzictwo przemysłowe zostaje skutecznie wkomponowane w nowoczesne strategie rozwoju. Oprócz wystaw poświęconych historii górnictwa, w obrębie kopalni organizowane są różnorodne wydarzenia kulturalne, wystawy sztuki współczesnej i koncerty, co sprawia, że miejsce to tętni życiem i przyciąga zarówno turystów, jak i mieszkańców regionu.

Podobną drogę obrała Francja, gdzie dawne regiony górnicze w departamencie Nord-Pas-de-Calais zostały przekształcone w edukacyjne i turystyczne przestrzenie. Kopalnia w Lewarde, po zakończeniu działalności wydobywczej, stała się jednym z największych we Francji muzeów poświęconych historii przemysłu węglowego (Witek, 2024). Dzięki nowoczesnemu podejściu do prezentacji dziedzictwa górniczego powstała interaktywna ekspozycja, która umożliwia odwiedzającym poznanie warunków pracy górników oraz zobaczenie autentycznych maszyn i urządzeń używanych w kopalniach.

Fot. 11. Kopalnia w Lewarde

Źródło: <https://pl.aroundus.com/p/10436026-centre-historique-minier-lewarde>

Polska również może poszczycić się licznymi przykładami udanej rewitalizacji obiektów górniczych. W województwie śląskim miasta takie jak Zabrze czy Tarnowskie Góry z powodzeniem adaptują były kopalnie i obiekty przemysłowe do nowych ról. Wspomniana już wcześniej Kopalnia Guido w Zabrzu, która dzięki przeprowadzonym pracom rewitalizacyjnym stała się jednym z najciekawszych muzeów górniczych w Polsce. W jej podziemiach zwiedzający mają niepowtarzalną okazję zobaczyć historyczne narzędzia pracy górników, a także uczestniczyć w interaktywnych ekspozycjach oraz doświadczyć symulacji zjazdu pod ziemię. Również Sztolnia Królowa Luiza w Zabrzu, dostarcza unikalnych doznań, oferując trasy podziemne, na których można poznać historię wydobywania węgla w autentycznych warunkach.

Tarnowskie Góry z kolei, zyskały międzynarodową renomę dzięki wpisowi na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. W skład tego wyjątkowego kompleksu wchodzi Zabytkowa Kopalnia Srebra oraz Sztolnia Czarnego Pstrąga, które są jednymi z najbardziej istotnych atrakcji turystycznych w regionie. Władze miasta skoncentrowały się na promowaniu dziedzictwa górniczego nie tylko w aspekcie turystyki, ale także edukacji, organizując szereg warsztatów, prelekcji i wydarzeń

naukowych poświęconych historii górnictwa oraz jego wpływowi na rozwój regionu (Kopalnia Srebra..., 2025).

Fot. 12. Zabytkowa Kopalnia Srebra oraz Sztolnia Czarnego Pstrąga w Tarnowskich Górach

Źródło: <https://kopalniasrebra.pl/oferta/kopalnia-i-sztolnia-dla-grup-zorganizowanych/>

Katowice, niegdyś najważniejszy ośrodek przemysłu węglowego w Polsce, obecnie symbolizują skuteczną transformację postindustrialną. Powstanie Strefy Kultury na terenie dawnej Kopalni Katowice to doskonały przykład udanej rewitalizacji, gdzie historia górnictwa harmonijnie łączy się z nowoczesnymi funkcjami kulturalnymi i biznesowymi. Na miejscu dawnych hal i szybów powstały wspomniane już Muzeum Śląskie, Międzynarodowe Centrum Kongresowe oraz nowoczesna siedziba Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia. Dzięki tym przemianom przestrzeń, która przez lata była utożsamiana z przemysłem ciężkim, przekształciła się w dynamiczne centrum kultury i nauki, przyciągając inwestorów oraz turystów.

Innym interesującym przykładem w Polsce jest Kopalnia Soli w Wieliczce, która z racji swojego kulturowego i historycznego znaczenia stała się jedną z najważniejszych atrakcji turystycznych kraju. Dzięki skutecznej ochronie oraz inwestycjom w rozwój infrastruktury turystycznej, to miejsce corocznie przyciąga miliony zwiedzających. Oferuje ono nie tylko tradycyjne wycieczki, ale także koncerty, wystawy oraz wydarzenia edukacyjne (Kopalnia Soli..., 2025).

Fot. 13. Kopalnia Soli w Wieliczce

Źródło: <https://www.kopalniawieliczka.eu/>

Przykłady te dowodzą, że transformacja regionów górniczych jest jak najbardziej możliwa, o ile proces ten zostanie przeprowadzony w sposób dobrze przemyślany i długofalowy. Kluczowe znaczenie mają inwestycje w ochronę dziedzictwa, jego adaptację do nowych funkcji oraz promocję na szeroką skalę. Udane projekty rewitalizacyjne w Polsce i Europie pokazują, że zachowanie historii górnictwa nie tylko nie hamuje rozwoju regionów, lecz wręcz przyczynia się do ich ożywienia gospodarczego, społecznego i kulturalnego. Dobre praktyki ukazują, że regiony, które przez dziesięciolecia były uzależnione od przemysłu ciężkiego, mogą znaleźć nową tożsamość i z powodzeniem konkurować na rynku turystycznym i gospodarczym, stając się atrakcyjnymi miejscami zarówno do zwiedzania, jak i do życia.

Wnioski i rekomendacje

Proces transformacji regionów węglowych stanowi jedno z największych wyzwań gospodarczych i społecznych, z jakimi zmaga się współczesna Europa. Przejście od gospodarki opartej na węglu do modelu zrównoważonego rozwoju wymaga nie tylko skutecznej dywersyfikacji ekonomicznej, lecz także stworzenia nowych miejsc pracy, przeciwdziałania marginalizacji społecznej oraz zachowania unikalnej tożsamości kulturowej. W przypadku województwa śląskiego, które przez dekady było jednym z najważniejszych ośrodków przemysłowych w Europie, transformacja ta wiąże się

z koniecznością wdrożenia kompleksowych strategii obejmujących zarówno działania na poziomie krajowym, jak i regionalnym (Drobniak, 2022).

Jednym z kluczowych wyzwań, przed którymi stoi Śląsk, jest stworzenie alternatywnych ścieżek kariery dla pracowników sektora górniczego. Zamknięcie kopalń, choć konieczne w kontekście polityki klimatycznej, stwarza ryzyko wzrostu bezrobocia oraz migracji mieszkańców do innych regionów. Aby temu zapobiec, konieczne jest wdrożenie programów przekwalifikowania zawodowego, które pomogą byłym górnikom w znalezieniu pracy w branżach niezwiązanych z wydobywaniem. Rozwój sektora odnawialnych źródeł energii, technologii cyfrowych oraz nowoczesnych usług może stać się kluczowym elementem tego procesu. Wymaga to jednak znacznych inwestycji w edukację oraz aktywnego zaangażowania sektora prywatnego (Bukowski, Śniegocki, Wetmańska, 2018).

Równie istotnym aspektem transformacji jest przemyślane zarządzanie przestrzenią dawnych obiektów przemysłowych. Wiele obiektów górniczych, choć przestało pełnić swoje pierwotne funkcje, nadal posiada duży potencjał adaptacyjny. Rewitalizacja tych terenów może przyczynić się do powstania nowych centrów gospodarczych, rekreacyjnych oraz kulturalnych, które nie tylko ożywią lokalne społeczności, ale także przyciągną inwestorów i turystów. Przykłady z Norwegii, Niemiec czy Francji dowodzą, że skuteczne wykorzystanie dziedzictwa przemysłowego może stanowić siłę napędową rozwoju regionalnego, pod warunkiem, że będą mu towarzyszyć odpowiednie wsparcie infrastrukturalne oraz system zachęt dla przedsiębiorców (Harfst, Sandriester, Fischer, 2022).

Nie można jednak pomijać wyzwań związanych z ochroną środowiska. Przemysł wydobywczy pozostawił po sobie wiele obszarów zdegradowanych, które wymagają rekultywacji i dostosowania do nowych funkcji. Hałdy, zbiorniki osadowe czy tereny pokopalniane stanowią istotny problem ekologiczny, ale jednocześnie oferują możliwość przekształcenia ich w zielone przestrzenie miejskie, parki ekologiczne lub centra naukowe zajmujące się badaniami nowoczesnych metod rekultywacji. W obliczu globalnych zmian klimatycznych, inwestycje w ekologiczne technologie oraz projekty odbudowy środowiskowej mogą okazać się nie tylko koniecznością, ale także szansą na rozwój innowacyjnych rozwiązań w zakresie gospodarki niskoemisyjnej (Sharif, Bashir, Mehmood, Cheong, Bashir, 2024).

Jak wcześniej podkreślono, transformacja regionów węglowych wiąże się z wyzwaniem zachowania tożsamości kulturowej. Historia i tradycja górnicza są

głęboko zakorzenione w życiu społecznym Śląska, a ich ochrona jest kluczowa dla przyszłości regionu. Dlatego tak istotne jest, aby w strategiach rozwoju uwzględniać dziedzictwo kulturowe, wspierając ochronę zabytków przemysłowych, lokalne inicjatywy kulturalne oraz promując turystykę opartą na historii górnictwa. Wiele regionów na świecie udowodniło, że można skutecznie łączyć nowoczesność z tradycją, tworząc dynamiczne środowisko, w którym kultura i historia stanowią wartość dodaną do współczesnej gospodarki.

Śląsk, jako największy region górniczy w Unii Europejskiej, znajduje się w wyjątkowej sytuacji, która stawia przed nim zarówno ogromne wyzwania, jak i otwiera nowe możliwości. Od niemal 30 lat trwa jego stopniowa transformacja, a obecnie region ten dąży do zielonej gospodarki i zrównoważonego rozwoju. Dzięki wsparciu Unii Europejskiej, krajowym programom transformacyjnym oraz lokalnym inicjatywom, możliwe jest sukcesywne wdrażanie zmian, które przyczyniają się do poprawy jakości życia mieszkańców (Terytorialny Plan..., 2022).

Przyszłość województwa śląskiego w dużej mierze sprowadza się do umiejętności znalezienia równowagi pomiędzy zachowaniem bogatego dziedzictwa przemysłowego a wdrażaniem nowoczesnych rozwiązań, które sprzyjają rozwojowi gospodarczemu i społecznemu. Stworzenie kompleksowych strategii, uwzględniających zarówno aspekty ekonomiczne, społeczne, jak i środowiskowe, może sprawić, że region stanie się wzorowym przykładem udanej transformacji. Przy odpowiednim wsparciu i konsekwentnych działaniach Śląsk ma szansę stać się liderem zmian w Europie, udowadniając, że odejście od przemysłu ciężkiego niekoniecznie prowadzi do kryzysu gospodarczego, lecz może być impulsem do dynamicznego i zrównoważonego rozwoju.

Konkludując, dziedzictwo górnicze województwa śląskiego, jeśli zostanie odpowiednio wykorzystane, ma potencjał, by stać się kluczowym elementem transformacji regionu, harmonijnie łącząc w sobie aspekty kulturowe i ekonomiczne, a także przyczyniając się do kształtowania nowej, zrównoważonej tożsamości regionu.

Podsumowanie

Transformacja regionów węglowych, takich jak województwo śląskie, jest bez wątpienia jednym z najważniejszych wyzwań społeczno-gospodarczych we współczesnej Europie. Dziedzictwo górnicze, ukształtowane przez stulecia eksploatacją surowców, nie powinno być postrzegane jedynie jako relikw przeszłości, lecz jako cenny skarb kulturowy i gospodarczy, wspierający proces przekształcania regionu. Rewitalizacja terenów pokopalnianych oraz ich dostosowanie do nowych funkcji pozwala na stworzenie dynamicznych przestrzeni miejskich, atrakcyjnych dla mieszkańców, turystów i inwestorów.

Ważne jest, aby w procesie tym nie zatracić tożsamości kulturowej regionu, z którą górnictwo związane jest od wieków. Tradycje, symbolika i dziedzictwo niematerialne, takie jak gwara śląska czy obchody Barbórki, wciąż stanowią fundament lokalnej społeczności. Integracja tych wartości z nowoczesnymi strategiami rozwoju pozwoli na harmonijne połączenie bogatej przeszłości z obiecującą przyszłością.

Bibliografia

- Bukowski M., Śniegocki A., Wetmańska Z. (2018). Od restrukturyzacji do trwałego rozwoju. Przypadek Górnego Śląska. Warszawa, WiseEuropa – Fundacja Warszawski Instytut Studiów Ekonomicznych i Europejskich.
- Culture in the Mine. (2022). #staycultured The Culture.PL Newsletter, The best in Polish culture, delivered straight to your inbox. Pobrane 18 marca 2025 r., z: <https://culture.pl/en/article/culture-in-the-mine>.
- Drobnia A. (2022). Sprawiedliwa transformacja regionów węglowych w Polsce. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Drobnia, A. i in. (2022) Propozycje rekomendacji dla obszaru sprawiedliwa transformacja. Grupa Ekspertka „Sprawiedliwa Transformacja” działająca w ramach Zespołu do spraw Rozwoju Przemysłu Odnawialnych Źródeł Energii i Korzyści dla Polskiej Gospodarki przy Ministrze Klimatu. Katowice/Łódź/Poznań/Wrocław/Warszawa.
- Haiko H., Saik P., Lozynski V. (2019). The Philosophy of Mining: Historical Aspect and Future Prospect, *Philosophy and Cosmology*, 22, 76–90.

Harfst, J., Sandriester, J., & Fischer, W. (2021). Industrial heritage tourism as a driver of sustainable development? A case study of Steirische Eisenstrasse (Austria). *Sustainability*, 13(7), 3857. doi: <https://doi.org/10.3390/su13073857>.

Kopalnia Guido (2025). Kopalnia Guido. Pobrane 24 marca 2025 r. z: <https://kopalniaguido.pl/index.php>.

Kopalnia Soli... (2025). Kopalnia Soli w Wieliczce. Pobrane 24 marca 2025 r. z: <https://www.kopalnia.pl/>.

Kopalnia Srebra... (2025). Kopalnia srebra i Sztolnia Czarnego Pstrąga. Pobrane 24 marca 2025 r. z: <https://kopalnasrebra.pl/sztolnia-czarnego-pstraga/>.

Kuzior, A., Grebski, W., Kwilinski, A., Krawczyk, D., & Grebski, M. E. (2022). Revitalization of post-industrial facilities in economic and socio-cultural perspectives—a comparative study between Poland and the USA. *Sustainability*, 14(17), 11011. doi: <https://doi.org/10.3390/su141711011>.

Mackiewicz E., Staszewska A. (2023). Zarządzanie dziedzictwem kulturowym na przykładach obiektów Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii. Katowice, Wydawnictwo Akademii Górnośląskiej.

Międzynarodowe Centrum... (2025). Międzynarodowe Centrum Kongresowe. Pobrane 24 marca 2025 r. z: <https://www.mckkatowice.pl/pl/>.

Murzyn-Kupisz M., Hołuj D., Działek J. (2022). Dziedzictwo kulturowe w badaniach. Tom III. Społeczno-ekonomiczne oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Stan badań oraz perspektywy i potrzeby badawcze w kontekście polskim. Warszawa-Kraków: Narodowy Instytut Dziedzictwa; Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński.

Musialik, W. (Red.). (2014). Region: współczesne przejawy dziedzictwa. Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej.

Muzeum... (2025). Muzeum Śląskie. Pobrane 24 marca 2025 r. z: <https://muzeumslaskie.pl/>.

Narodowa Orkiestra... (2025). Narodowa Orkiestra Symfoniczna Polskiego Radia. Pobrane 24 marca 2025 r. z: <https://nospr.org.pl/pl/orkiestra>.

Nocca, F. (2017). The role of cultural heritage in sustainable development: Multidimensional indicators as decision-making tool. *Sustainability*, 9(10), 1882. doi: <https://doi.org/10.3390/su9101882>.

Røros... (2010). Røros Mining Town and the Circumference (2010). Pobrane 24 marca 2025 r. z: <https://whc.unesco.org/en/list/55/>.

Sharif, A., Bashir, U., Mehmood, S., Cheong, C. W., & Bashir, M. F. (2024). Exploring the impact of green technology, renewable energy and globalization towards environmental sustainability in the top ecological impacted countries. *Geoscience Frontiers*, 15(6), 101895. doi: <https://doi.org/10.1016/j.gsf.2024.101895>.

Sprawiedliwa transformacja... (2020). Sprawiedliwa transformacja województwa śląskiego. Pobrane 21 marca 2025 r. z: <https://transformacja.slaskie.pl/pl/baza-wiedzy/terytorialny-plan-sprawiedliwej-transformacji>.

Stankiewicz B., Sęsiadek Z. (2023). Górnicze dziedzictwo. Rozpoznanie dziedzictwa materialnego obiektów nieruchomych związanych z przemysłem wydobywczym, górniczym i kopalnianym węgla kamiennego i innych paliw kopalnych (węgiel, gaz ziemny i paliwa ropopochodne) w obszarze Polski. Raport. Warszawa: Narodowy Instytut Konserwacji Zabytków.

Terytorialny Plan... (2022). Terytorialny Plan Sprawiedliwej Transformacji Województwa Śląskiego 2030. (2022). Katowice.

Walczak, B. M. (2022). Trudna rewitalizacja zabytków poprzemysłowych w Polsce – osiągnięcia i porażki. *Ochrona Zabytków*, (1), 7–28.

Witek A. (2024). An immersive visit to the Lewarde Mining History Center. Pobrane 24 marca 2025 r. z: <https://culturezvous.com/en/lewarde-mining-history-center/>.

Wspólne działanie... (2025). Wspólne działanie regionów węglowych na rzecz transformacji. Pobrane 24 marca 2025 r. z: <https://www.slaskie.pl/content/wspolne-dzialanie-regionow-weglowych-na-rzecz-transformacji>.

Zollverein... (2002). Zollverein Coal Mine Industrial Complex in Essen. Pobrane 24 marca 2025 r. z: <https://whc.unesco.org/en/list/975/>.

USING THE MINING HERITAGE FOR THE TRANSFORMATION OF COAL REGIONS IN THE SILESIAN VOIVODESHIP

Abstract:

The mining heritage of the Silesian Voivodeship, as an inseparable element of the cultural identity of the region, can become a key factor in economic and social transformation. The process of moving away from coal forces economic diversification, the development of industrial tourism and the revitalization of post-mining facilities. Examples from Poland and Europe indicate that former mines can fulfill educational, cultural and business functions. Appropriate management of this heritage will allow Silesia to become a model of modern, sustainable transformation.

Keywords: heritage, mining, transformation

Dorota Benduch
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
dorota.benduch@uekat.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4575-7168>

Aleksandra Lubicz-Posochowska
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
aleksandra.lubicz-posochowska@uekat.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0581-2513>

PRAWNE UWARUNKOWANIA TRANSFORMACJI ENERGETYCZNEJ I ICH KONSEKWENCJE DLA PODREGIONÓW WĘGLOWYCH WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Streszczenie: Celem artykułu jest analiza prawnych uwarunkowań transformacji energetycznej oraz ich wpływu na sytuację społeczno-gospodarczą podregionów górniczych województwa śląskiego. Przeprowadzono kompleksową analizę regulacji kształtujących proces transformacji energetycznej, obejmujących akty prawa międzynarodowego (w szczególności Porozumienie paryskie), unijne strategie oraz instrumenty regulacyjne (takie jak Europejski Zielony Ład, Rozporządzenie 2021/1119 i Fundusz Sprawiedliwej Transformacji), a także krajowe akty prawne i porozumienia sektorowe (w tym Politykę Energetyczną Polski do 2040 r. (PEP2040) oraz tzw. umowę społeczną z górnictwem), z uwzględnieniem ich praktycznego wdrożenia na poziomie regionalnym i lokalnym w województwie śląskim. Wykazano, że obowiązujące ramy prawne, mimo swojej kompleksowości i dostępnego wsparcia finansowego, generują napięcia między krajowym harmonogramem odchodzenia od węgla a unijnymi celami klimatycznymi. W podsumowaniu przedstawiono ocenę obowiązujących regulacji prawnych oraz rekomendacje legislacyjne, ukierunkowane na wzmocnienie efektywności instrumentów prawnych wspierających sprawiedliwą transformację energetyczną w województwie śląskim, w świetle zobowiązań klimatycznych Polski i Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: transformacja energetyczna, dekarbonizacja, województwo śląskie, Europejski Zielony Ład, Fundusz Sprawiedliwej Transformacji

Wprowadzenie

Transformacja energetyczna, rozumiana jako proces przechodzenia od gospodarki opartej na paliwach kopalnych do zrównoważonych źródeł energii, stanowi obecnie kluczowe wyzwanie polityczne, prawne i gospodarcze zarówno w skali globalnej, jak i regionalnej. Jej wdrożenie wymaga kompleksowych ram prawnych integrujących zobowiązania międzynarodowe, unijne strategie klimatyczne oraz krajowe instrumenty polityki energetycznej. Globalny konsensus co do konieczności działań na rzecz ochrony klimatu został potwierdzony m.in. w Porozumieniu paryskim z 2015 r., a Unia Europejska przyjęła ambitną politykę klimatyczną, zakładającą osiągnięcie neutralności klimatycznej do 2050 r., czyniąc transformację energetyczną jednym z priorytetów wspólnotowych działań. Polska, historycznie uzależniona od węgla, stoi przed szczególnie trudnym wyzwaniem – zwłaszcza w województwie śląskim, największym regionie wydobywania węgla kamiennego w Unii Europejskiej, który musi przekształcić swoją gospodarkę i rynek pracy w warunkach dekarbonizacji.

Geneza transformacji energetycznej sięga globalnych porozumień klimatycznych. Główną międzynarodową umową w tym zakresie jest Ramowa Konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (UNFCCC), przyjęta na Szczycie Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 r. Przełomowym momentem było przyjęcie Porozumienia paryskiego 12 grudnia 2015 r. podczas COP21. Unia Europejska, jako jego sygnatariusz, zobowiązała się do utrzymania wzrostu globalnej temperatury w bezpiecznych granicach oraz do realizacji celów klimatycznych poprzez transformację swojej gospodarki w kierunku neutralności klimatycznej do 2050 r. (COM(2019) 640 final). W ramach tych działań przyjęto Europejski Zielony Ład – kompleksowy plan legislacyjny i polityczny na rzecz redukcji emisji oraz zrównoważonego rozwoju. Kluczowymi elementami jego realizacji są m.in. Europejskie prawo o klimacie (Rozporządzenie (UE) 2021/1119), które czyni cel neutralności prawnie wiążącym oraz Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (FST) – mechanizm finansowy ustanowiony Rozporządzeniem (UE) 2021/1056, mający łagodzić skutki społeczno-gospodarcze dekarbonizacji w regionach szczególnie dotkniętych likwidacją przemysłu wysokoemisyjnego. Polska jako największy beneficjent FST, otrzymała znaczące wsparcie finansowe na dywersyfikację gospodarki, rekultywację terenów pokopalnianych oraz programy przekwalifikowania pracowników sektora węglowego.

Celem niniejszego artykułu jest kompleksowa analiza prawnych uwarunkowań transformacji energetycznej oraz ocena, na ile sprzyjają one przeprowadzeniu sprawiedliwej transformacji w podregionach górniczych województwa śląskiego. Analiza obejmuje zobowiązania wynikające z prawa międzynarodowego i unijnego (np. Porozumienie paryskie, Europejski Zielony Ład, cele klimatyczne UE i mechanizmy wsparcia), jak również krajowe strategie i instrumenty prawne ukierunkowane na regiony węglowe (w tym Politykę energetyczną Polski do 2040 r., Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji oraz tzw. umowę społeczną dotyczącą górnictwa). Szczególny nacisk położono na identyfikację barier i wyzwań wynikających z dostosowywania krajowych aktów prawnych do dynamicznie zmieniających się wymogów unijnych. W konkluzji przedstawiono mocne i słabe strony obecnego stanu prawnego oraz wnioski zawierające rekomendacje zmian legislacyjnych, służących usprawnieniu procesu sprawiedliwej transformacji regionu.

Zakres merytoryczny badań obejmuje zarówno analizę przepisów unijnych, jak i krajowych, ze szczególnym uwzględnieniem regulacji dedykowanych podregionom o tradycji górniczej. Metodologicznie badania opierają się na analizie danych zastanych oraz przeglądzie aktów prawnych, dokumentów strategicznych (w tym rządowej „Białej Księgi Transformacji”) i literatury przedmiotu.

W artykule wskazano, że skuteczność transformacji energetycznej w regionach górniczych województwa śląskiego zależy od synergii między rygorystycznymi normami klimatycznymi a elastycznymi rozwiązaniami społecznymi, co stanowi warunek sine qua non osiągnięcia celów zrównoważonego rozwoju – zarówno w wymiarze lokalnym, jak i globalnym.

Transformacja energetyczna w świetle międzynarodowych i unijnych ram prawnych

Transformacja energetyczna w Polsce i Unii Europejskiej stanowi nieodłączny element realizacji zobowiązań międzynarodowych przyjętych w ramach wielostronnych porozumień klimatycznych, których korzenie sięgają już trzech dekad działań na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych (UNFCCC, 1992). Kluczowym dokumentem kształtującym architekturę prawa klimatycznego jest **Ramowa Konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie Zmian Klimatu** (United Nations Framework Convention on

Climate Change – UNFCCC), **sporządzona w Nowym Jorku 9 maja 1992 r. i ratyfikowana przez Polskę w 1996 r.** (Dz.U. 1996 nr 53, poz. 238). Wprowadziła ona zasadę „wspólnej, lecz zróżnicowanej odpowiedzialności” (Common But Differentiated Responsibilities – CBDR), stanowiącą aksjomat międzynarodowej współpracy na rzecz redukcji emisji gazów cieplarnianych. Zasada ta, wywodząca się z idei sprawiedliwości klimatycznej, wskazuje na historyczną odpowiedzialność państw rozwiniętych za globalne ocieplenie. W art. 3 ust. 1 UNFCCC wskazano, że Strony Konwencji „powinny chronić system klimatyczny na zasadzie sprawiedliwości i zgodnie ze swoją wspólną, lecz zróżnicowaną odpowiedzialnością oraz możliwościami”, co uzasadnia asymetryczne podejście do zobowiązań redukcyjnych.

Kolejnym etapem rozwoju międzynarodowego prawa klimatycznego był **Protokół z Kioto z 1997 r., ratyfikowany przez Polskę 13 grudnia 2002 r.** (Dz.U. 2005 nr 203, poz. 1684), który ustanowił prawnie wiążące cele redukcji emisji gazów cieplarnianych średnio o 5% w latach 2008–2012 względem poziomu z 1990 r. Protokół wprowadził mechanizmy elastyczności, takie jak wspólne wdrożenie (Joint Implementation – JI) i mechanizm czystego rozwoju (Clean Development Mechanism – CDM), które umożliwiały stronom realizację części zobowiązań poprzez inwestycje zagraniczne. Na gruncie unijnym znaczenie miała decyzja 2006/944/WE, która określała krajowe limity emisji, uwzględniając m.in. specyfikę gospodarek opartych na węglu, w tym Polski (European Commission, 2006).

Przełomowym momentem było przyjęcie **Porozumienia paryskiego 12 grudnia 2015 r.** podczas COP21, **które Polska ratyfikowała w 2016 r.** (Dz.U. 2017 poz. 36). Porozumienie wyznaczyło cel ograniczenia wzrostu globalnej temperatury do poziomu znacznie poniżej 2°C, z ambicją do 1,5°C oraz wprowadziło mechanizm krajowych kontrybucji (Nationally Determined Contributions – NDCs), obligujący strony do przedkładania pięcioletnich planów redukcji emisji, poddawanych globalnemu przeglądowi (Global Stocktake). W odróżnieniu od Protokołu z Kioto, Porozumienie paryskie nie narzuca sztywnych limitów emisyjnych, lecz opiera się na dynamicznym systemie wzmacniania ambicji (ratchet mechanism), zgodnie z art. 4 ust. 3: „Każdy kolejny wkład określony na poziomie krajowym [...] będzie wykazywał postęp w stosunku do poprzedniego” (UNFCCC, 2015). W kontekście unijnym, decyzja Rady (UE) 2016/1841 z 5 października 2016 r. o ratyfikacji Porozumienia paryskiego w imieniu Unii Europejskiej umożliwiła inkorporację

jego postanowień do *acquis communautaire*, co znalazło wyraz w przyjęciu Europejskiego Zielonego Ładu (European Green Deal – EZŁ) 11 grudnia 2019 r. (European Commission, 2019). Cel ten został prawnie umocowany w Rozporządzeniu (UE) 2021/1119 (Europejskie prawo o klimacie), które ustaliło także cel redukcji emisji o 55% do 2030 r. względem roku 1990 (European Union, 2021).

Dopełnieniem Porozumienia paryskiego na poziomie wykonawczym był **Katowicki Pakiet Klimatyczny, przyjęty w grudniu 2018 r.** podczas COP24 (UNFCCC, 2018), który doprecyzował zasady realizacji art. 6 Porozumienia w zakresie współpracy międzynarodowej, ustanowił wzmocnienie ram przejrzystości (Enhanced Transparency Framework – ETF) i zaktualizował mechanizmy zrównoważonego rozwoju (Sustainable Development Mechanism – SDM) (UNFCCC, 2018). W kontekście unijnym Katowicki Pakiet utorował drogę dla przyjęcia rozporządzenia (UE) 2018/1999 w sprawie zarządzania unią energetyczną i działaniami w dziedzinie klimatu (...), które zobowiązało państwa członkowskie do opracowania zintegrowanych krajowych planów na rzecz energii i klimatu (National Energy and Climate Plans – NECPs) na okres 2021–2030. W Polsce idea ta nabrała szczególnego znaczenia w trakcie szczytu COP24 w Katowicach, gdzie przyjęto Deklarację Solidarności i Sprawiedliwej Transformacji, promującą model odejścia od gospodarki węglowej w sposób społecznie zrównoważony. Mimo, że deklaracja ta nie ma charakteru wiążącego, wpisuje się w szerszy nurt obowiązku łagodzenia społecznych kosztów dekarbonizacji.

Unia Europejska, ratyfikując Porozumienie paryskie jako podmiot zbiorowy, nadając jego postanowieniom charakter prawa unijnego (Dz.U.UE.L.2016.282.4), dokonała inkorporacji jego celów do swojego porządku prawnego poprzez **Europejski Zielony Ład** (European Green Deal, EZŁ). **Przyjęty w grudniu 2019 roku** EZŁ jest strategicznym dokumentem rozwoju gospodarczego Unii Europejskiej, zakładającym proekologiczną transformację gospodarki oraz utworzenie pierwszego na świecie obszaru neutralnego klimatycznie. Tak ambitne cele wymagają głębokich zmian we wszystkich sektorach gospodarki, a sektor energetyczny odgrywa w tym procesie kluczową rolę, będąc fundamentem redukcji emisji gazów cieplarnianych (Kusiak–Winter, Gola, 2021; Plac & Rzeńca, 2022; Sikora, 2022). Transformacja systemu energetycznego jest warunkiem *sine qua non* realizacji założeń EZŁ. Wśród państw członkowskich UE największe zmiany muszą zająć w Polsce, gdzie znaczący odsetek energii elektrycznej pochodzi nadal ze spalania węgla kamiennego. Choć unijne regulacje nie narzucają konkretnych rozwiązań technicznych,

wskazując na konieczność redukcji emisji CO₂ o 55% do 2030 roku oraz osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 roku, pozostawiając państwom członkowskim swobodę w wyborze środków realizacji (Banaszek, 2022).

Podstawy unijnej polityki energetycznej określa Tytuł XXI TFUE „Energetyka” (art. 194), wprowadzony Traktatem Lizbońskim z 2007 r. (European Union, 2007). Artykuł 194 ust. 1 TFUE wymienia cztery nadrzędne cele: 1) zapewnienie funkcjonowania rynku energii; 2) bezpieczeństwo dostaw; 3) wspieranie efektywności energetycznej i OZE; 4) wzajemne połączenia sieciowe. Interpretując te postanowienia przez pryzmat art. 11 TFUE (zasadę integracji polityk), należy podkreślić, że polityka energetyczna podlega imperatywom ochrony środowiska. W wyroku w sprawie C-573/12 TSUE wskazał, że „środki przyjęte przez państwa członkowskie w celu wspierania energii odnawialnej muszą być zgodne z zasadą proporcjonalności, tj. być odpowiednie do osiągnięcia celu środowiskowego i nie wykroczać poza to, co konieczne”.

Ewolucja unijnego prawa energetyczno-klimatycznego rozpoczęła się od pakietu klimatyczno-energetycznego, który zakładał cele na 2020 r., m.in. redukcję emisji CO₂ o 20% względem poziomu z 1990 r., osiągnięcie 20% udziału energii ze źródeł odnawialnych oraz zwiększenie efektywności energetycznej o 20% (Dz.U.UE L 140/16).

Kolejne zmiany legislacyjne, zawarte w ramach ram polityki klimatyczno-energetycznej do 2030 r. (COM, 2014), podniosły te cele, a Europejskie Prawo Klimatyczne, określone w rozporządzeniu (UE) 2021/1119, ustaliło cel redukcyjny na poziomie 55% do 2030 r. (Fit for 55). W kontekście tych regulacji kluczowe są dyrektywy RED I (2009/28/WE) oraz RED II (2018/2001). RED I wprowadziła obowiązkowe krajowe cele udziału OZE, natomiast RED II, obowiązująca od grudnia 2018 r., ustaliła wspólny cel Unii na poziomie 32% udziału OZE w końcowym zużyciu energii brutto do 2030 r., pozostawiając państwom członkowskim swobodę w ustalaniu szczegółowych strategii osiągnięcia tego celu poprzez opracowanie zintegrowanych krajowych planów energii i klimatu (Dz.U.UE L 328/82). RED II wprowadziła także definicję prosumenta energii odnawialnej, umożliwiającą działanie w ramach wirtualnych spółdzielni energetycznych, co przyczynia się do decentralizacji produkcji energii (Komisja Europejska, 2018).

Istotnym instrumentem prawnym mającym zastosowanie w kontekście transformacji energetycznej i jej finansowania jest **Rozporządzenie GBER** (ang. General Block Exemption Regulation), czyli Rozporządzenie Komisji (UE) nr 651/2014. Rozporządzenie to

określa warunki, po spełnieniu których państwa członkowskie mogą udzielać pomocy publicznej bez konieczności ubiegania się o zgodę Komisji Europejskiej na podstawie art. 108 ust. 3 TFUE. Pomoc taka obejmuje m.in.: spełnienie wymogów surowszych niż normy unijne lub dostosowanie do przyszłych norm unijnych, badania środowiskowe, rekultywację terenów zanieczyszczonych, produkcję energii ze źródeł odnawialnych, poprawę efektywności energetycznej, w tym kogenerację oraz systemy ciepłownicze i chłodnicze, efektywną gospodarkę zasobami, zwłaszcza gospodarowanie odpadami, wychwytywanie, transport i składowanie CO₂, infrastrukturę energetyczną, środki na rzecz wystarczalności mocy wytwórczych oraz relokację przedsiębiorstw (Rozporządzenie Komisji (UE) nr 651/2014, s. 3–5). Rozporządzenie to ułatwia realizację celów transformacji energetycznej, wspierając innowacyjne technologie i zrównoważony rozwój zgodnie z założeniami Europejskiego Zielonego Ładu (Komisja Europejska, 2015, s. 22–24).

Finansowym filarem sprawiedliwej transformacji w UE jest **Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji** (FST), ustanowiony Rozporządzeniem (UE) 2021/1056. Polska jako największy beneficjent FST, uzyskała alokację w wysokości ok. 3,85 mld euro, z czego 2,4 mld euro przewidziano dla województwa śląskiego wraz z Małopolską Zachodnią (European Commission, 2022). **Samo województwo śląskie otrzymało 2,2 mld euro (CEE Bankwatch Network, 2024)**. Środki te mają wspierać m.in. dywersyfikację działalności gospodarczej, rewitalizację terenów pogórnich oraz programy przekwalifikowania pracowników sektora węglowego. Warunkiem ich uruchomienia było opracowanie Terytorialnych Planów Sprawiedliwej Transformacji (TPST), które po zatwierdzeniu przez Komisję Europejską stały się podstawą wypłaty środków. TPST powstawały w oparciu o szerokie konsultacje społeczne, a ich wdrażanie nadzorują samorządy województw pełniące funkcje instytucji zarządzających (por. Kusiak–Winter & Gola, 2021). Wyzwania związane z wykorzystaniem środków FST są jednak znaczące – dotyczą zarówno złożoności procedur, jak i ograniczonej absorpcji funduszy przez niektóre jednostki samorządu terytorialnego (Lubicz–Posochowska & Benduch, 2024). Istnieją także problemy regulacyjne, w tym brak pełnej harmonizacji pomocy publicznej z zasadami rynku wewnętrznego UE. Zgodnie z art. 107–108 TFUE, pomoc publiczna dla sektorów wysokoemisyjnych może być udzielana tylko w ramach zatwierdzonych przez Komisję programów wygaszania działalności. Tymczasem tzw. umowa społeczna z górnikami, przewidująca funkcjonowanie kopalń do 2049 r., nie została formalnie zatwierdzona

przez Komisję Europejską, a jej finansowanie pozostaje poza notyfikowanymi mechanizmami, co generuje stan prawnej niepewności (Derski, 2025).

Równolegle z FST funkcjonują inne instrumenty wsparcia – m.in. **Europejski Instrument na rzecz Odbudowy i Zwiększania Odporności** (RRF), **REACT-EU** oraz **fundusze strukturalne**. Ich celem jest nie tylko wspieranie transformacji energetycznej, lecz także łagodzenie skutków społeczno-gospodarczych tej zmiany. Na przykład środki z RRF w Polsce przeznaczone są na modernizację sieci ciepłowniczych, poprawę efektywności energetycznej budynków oraz rozwój odnawialnych źródeł energii, w tym technologii wodorowych (Lubicz-Posochowska & Benduch, 2024).

Krajowe i regionalne instrumenty transformacji regionów górniczych

Transformacja energetyczna podregionów górniczych, w szczególności województwa śląskiego, wymaga wielopoziomowej koordynacji oraz złożonego systemu ram prawnych i instytucjonalnych, których celem jest łagodne odejście od gospodarki opartej na węglu i promowanie nowego modelu rozwoju, opartego na zasadach zrównoważonego rozwoju. Polska, działając w ramach zobowiązań unijnych oraz krajowych strategii, wdrożyła szereg instrumentów prawnych i finansowych, które stanowią odpowiedź na społeczno-gospodarcze skutki zamykania kopalń oraz umożliwiają wsparcie regionów szczególnie dotkniętych procesem dekarbonizacji. Szczególne znaczenie przypisuje się trzem kluczowym mechanizmom: **Funduszowi na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (FST)**, **Krajowemu Planowi Odbudowy i Zwiększania Odporności (KPO)** oraz **Funduszowi Transformacji Województwa Śląskiego (FTWŚ)**.

W grudniu 2020 roku Rada Unii Europejskiej przyjęła rozporządzenie w sprawie wieloletnich ram finansowych UE na lata 2021–2027, ustanawiające budżet w wysokości 1 074,3 miliarda euro, wspierany dodatkowo przez Fundusz Odbudowy UE (NextGenerationEU) o wartości 750 miliardów euro (w cenach z 2018 roku) (Dz.U.U.E.L.2020.433I, s. 11). Łączna kwota 1,8 biliona euro ma nie tylko wspierać odbudowę gospodarczą po pandemii COVID-19, lecz także służyć realizacji długoterminowych celów transformacyjnych w obszarze zrównoważonego rozwoju. Mechanizm ten, wprowadzony w 2020 roku, wpisuje się w szersze ramy polityki zrównoważonego rozwoju i solidarności europejskiej, odpowiadając na potrzeby restrukturyzacji gospodarczej oraz dekarbonizacji w ramach Europejskiego Zielonego Ładu (European Commission, 2020b, s. 10).

Rdzeniem Funduszu Odbudowy UE jest Europejski Instrument na rzecz Odbudowy i Zwiększania Odporności (RRF), którego budżet, wynoszący 672,5 miliarda euro, ma kluczowe znaczenie dla finansowania reform i inwestycji w państwach członkowskich. Instrument ten obejmuje zarówno dotacje, jak i preferencyjne pożyczki, wspierając projekty zgodne z priorytetami UE, w tym realizację Krajowego Planu Odbudowy i Zwiększania Odporności (KPO) w Polsce (Dz.U.Ue.L.2021.442.1). Polska jako jeden z największych beneficjentów NextGenerationEU, otrzymała tu niemal 60 miliardów euro, w tym 25,27 miliarda euro w formie dotacji oraz 34,54 miliarda euro jako preferencyjne pożyczki (KPO.GOV.PL, 2024). Środki te przeznaczone są na realizację szerokiego zakresu działań, takich jak transformacja energetyczna, poprawa efektywności energetycznej budynków mieszkalnych, rozwój technologii wodorowych oraz budowa infrastruktury cyfrowej. Szczególne wyzwania niesie transformacja regionów wysokoemisyjnych, takich jak Śląsk, szczególnie narażonych na negatywne skutki społeczno-ekonomiczne wynikające z odchodzenia od gospodarki węglowej.

Państwa członkowskie, w tym Polska, zobowiązane były do przygotowania Krajowych Planów Odbudowy i Zwiększania Odporności (KPO), które szczegółowo definiują reformy i projekty inwestycyjne niezbędne do uzyskania środków z RRF. Plany te muszą być zgodne z celami Unii Europejskiej, w tym założeniami Europejskiego Zielonego Ładu, takimi jak osiągnięcie neutralności klimatycznej do 2050 roku oraz redukcja emisji gazów cieplarnianych o co najmniej 55% do 2030 roku (European Commission, 2020a). W Polsce instytucją koordynującą KPO jest minister właściwy do spraw rozwoju regionalnego, tj. Minister Funduszy i Polityki Regionalnej. Realizację poszczególnych komponentów powierzono odpowiednim resortom, w tym: Ministerstwu Klimatu i Środowiska, Ministerstwu Rozwoju i Technologii, Ministerstwu Infrastruktury, Ministerstwu Cyfryzacji oraz Ministerstwu Zdrowia. Priorytetem KPO jest alokacja środków na transformację energetyczną, obejmującą inwestycje w odnawialne źródła energii, rozbudowę infrastruktury niskoemisyjnej oraz rozwój systemów zarządzania energią (Ministerstwo Klimatu i Środowiska, 2024).

Oprócz komponentu RRF, Fundusz Odbudowy UE obejmuje także inicjatywę REACT-EU, która jako część programu NextGenerationEU odgrywa kluczową rolę w strategii odbudowy gospodarczej Unii Europejskiej po pandemii COVID-19, integrując krótkoterminowe środki wsparcia z długoterminowymi celami rozwojowymi. Na ten cel przeznaczono dodatkowe 47,5 miliarda euro, które rozszerzyły dotychczasowe

mechanizmy reagowania kryzysowego, takie jak CRII i CRII Plus, wzmacniając politykę spójności oraz przyspieszając zieloną i cyfrową transformację gospodarek państw członkowskich (European Commission, 2023). Środki pochodzące z inicjatywy REACT-EU wspierały kluczowe fundusze, umożliwiając kontynuację projektów infrastrukturalnych i społecznych, które nie tylko łagodziły skutki pandemii, ale również promowały zrównoważony rozwój. Alokowane środki skierowano głównie do Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS) oraz Europejskiego Funduszu Pomocy Najbardziej Potrzebującym (FEAD), co wspierało regiony o zróżnicowanym poziomie rozwoju i przyczyniało się do redukcji nierówności społeczno-ekonomicznych (Kusiak-Winter i Gola, 2021, s. 16).

Jednym z głównych źródeł wspierających transformację Górnego Śląska jest Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji – instrument finansowy w ramach polityki spójności UE, wspierający regiony wysokoemisyjne w procesie przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną. Fundusz ten ma na celu łagodzenie skutków dekarbonizacji, zapewniając finansowanie działań na rzecz dywersyfikacji i modernizacji lokalnych gospodarek, rozwoju alternatywnych sektorów oraz inwestycji w czyste technologie energetyczne i inne zrównoważone rozwiązania dla społeczności dotkniętych odejściem od węgla. Budżet FST w ramach wieloletnich ram finansowych UE (2021–2027) wynosi 17,5 mld euro, co stanowi istotny element polityki spójności z punktu widzenia EZŁ. Polska, jako kraj o największych potrzebach transformacyjnych, jest największym beneficjentem tego funduszu, której przyznano ok. 3,8 mld euro, co stanowi blisko 20% całej puli FST. Środki te zostały przeznaczone na wsparcie pięciu województw szczególnie dotkniętych transformacją energetyczną: śląskiego (Górny Śląsk – podregiony katowicki, bielski, tyski, rybnicki, gliwicki, bytomski i sosnowiecki), małopolskiego (część zachodnia – podregion oświęcimski), wielkopolskiego (część wschodnia – subregion koniński), dolnośląskiego (subregion wrocławski) i łódzkiego (rejon Bełchatowa) (European Commission, 2022). Województwo lubelskie nie zostało objęte wsparciem z FST, ponieważ nie spełniło warunków określonych przez Komisję Europejską, w tym brakowało jednoznacznej deklaracji daty odejścia od węgla (CEE Bankwatch Network, 2024). Dzięki tym funduszom regiony górnicze – w tym Górny Śląsk – otrzymują niezbędne wsparcie finansowe na tworzenie nowych miejsc pracy, rozwój czystych sektorów gospodarki oraz łagodzenie społeczno-gospodarczych skutków zamykania kopalń.

W Polsce proces planowania sprawiedliwej transformacji przebiegał przede wszystkim na poziomie regionalnym, zgodnie z wymaganiami Komisji Europejskiej. Choć Ministerstwo Klimatu i Środowiska opracowało Krajowy Plan Sprawiedliwej Transformacji (KPST), dokument ten nie został formalnie przyjęty ani nie stanowił podstawy alokacji środków z Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (FST) (CEE Bankwatch Network, 2024).

Warunkiem skorzystania ze środków FST było przygotowanie przez państwa członkowskie Terytorialnych Planów Sprawiedliwej Transformacji (TPST) dla regionów najbardziej dotkniętych skutkami transformacji energetycznej. Oznacza to, że środki z FST są dostępne wtedy, gdy dany region na poziomie NUTS 3 przedstawi plan, który zostanie następnie zatwierdzony przez Komisję (Rozporządzenie PEiR 2021/1056). W Polsce TPST opracowano w pięciu województwach: śląskim, dolnośląskim, łódzkim, małopolskim (zachodnia część) oraz wielkopolskim (wschodnia część), odrębnie dla każdego z nich (European Commission, 2022). Prace nad TPST rozpoczęły się w połowie 2020 roku, a ich przygotowanie powierzono grupom roboczym przy urzędach marszałkowskich, w skład których wchodziłi przedstawiciele samorządów, biznesu, nauki, organizacji społecznych i związków zawodowych (Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, 2020). Proces ten przebiegał niejednorodnie – regiony o silnym kapitale instytucjonalnym i społecznym, takie jak Górny Śląsk, były lepiej przygotowane do opracowania planów i negocjacji z Komisją, podczas gdy inne mierzyły się z deficytami organizacyjnymi i kompetencyjnymi (Nowakowska i in, 2021). Zgodnie z krajowym systemem wdrażania funduszy unijnych, zarządy województw pełnią funkcję instytucji zarządzających TPST, a w wybranych obszarach wdrożeniowych rolę instytucji pośredniczących powierzono wyspecjalizowanym jednostkom, np. wojewódzkim urzędом pracy czy regionalnym agencjom rozwoju (Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, 2020). Cały proces był wspierany merytorycznie przez Komisję Europejską i MFiPR, obejmując analizy, warsztaty, konsultacje społeczne i działania promocyjno-informacyjne, co zwiększyło zaangażowanie lokalnych interesariuszy i zapewniło zgodność TPST z celami Europejskiego Zielonego Ładu (European Commission, 2022).

Równolegle, w ramach krajowych mechanizmów wsparcia, 13 stycznia 2023 roku powołano **Fundusz Transformacji Województwa Śląskiego Spółka Akcyjna** (Dz.U. z 2024 r., poz. 1346 ze zm.), którego zadaniem jest przekształcanie terenów pogórnich, przemysłowych i poprzemysłowych związanych z wygaszaniem wydobywania węgla kamiennego oraz zmianami struktury gospodarczej województwa śląskiego.

Podstawowym dokumentem wyznaczającym cel Funduszu ma być jego strategia. Kapitał akcyjny wynosi 500 tys. zł i pochodzi z Funduszu Inwestycji Kapitałowych, natomiast główne źródło finansowania stanowi budżet państwa. Obecnie obowiązujące przepisy ustawy zawierają jednak liczne nieprecyzyjne regulacje, które wymagają nowelizacji. Skutkiem aktualnego stanu prawnego jest konieczność realizacji działań od podstaw (w tym przygotowania Strategii i poddania jej konsultacjom społecznym), co już doprowadziło do opóźnienia rozpoczęcia działalności merytorycznej Funduszu o ok. 1,5 roku. Stan ten znacząco utrudnia działania zarządcze i operacyjne.

Głównym celem wprowadzenia proponowanych zmian do ustawy jest umożliwienie rozpoczęcia działalności merytorycznej Funduszu. Projektowane zmiany zakładają m.in.: doprecyzowanie celu działania Funduszu jako instytucji wspierającej transformację województwa śląskiego w kontekście wygaszania działalności górniczej; uregulowanie trybu przyjmowania, konsultowania i uzgadniania Strategii – wprowadzenie terminów dla rady nadzorczej i zarządu oraz obowiązek przekazania Strategii ministrowi właściwemu do spraw finansów publicznych po uzyskaniu pozytywnej opinii rady nadzorczej; doprecyzowanie przepisów dotyczących programów wsparcia oraz programu okotógórniczego – zniesienie ograniczenia wyłączości dla przedsiębiorców oraz wprowadzenie analogicznych procedur opiniowania i uzgadniania, jak w przypadku Strategii.

W związku z występującymi barierami w skutecznym wdrażaniu Terytorialnych Planów Sprawiedliwej Transformacji (TPST) – w szczególności dotyczącymi złożoności procedur, rozproszenia kompetencji instytucjonalnych oraz ograniczeń absorpcyjnych w części regionów – w debacie publicznej formułowane są postulaty zmian przepisów krajowych regulujących system wdrażania funduszy UE w perspektywie 2021–2027, w tym w odniesieniu do Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (FST). Wskazuje się m.in. na potrzebę wzmocnienia roli samorządów wojewódzkich w zarządzaniu, lepszej koordynacji między poziomem krajowym i regionalnym oraz uproszczenia procedur. (por. Polska Zielona Sieć & Instytut Reform, 2025; IMAPP Consulting, 2024).

Aktualnie brak jest oficjalnego projektu nowelizacji ustawy z dnia 28 kwietnia 2022 r. o zasadach realizacji zadań finansowanych ze środków europejskich w perspektywie finansowej 2021–2027 (Dz.U. 2022 poz. 1079) w wykazie prac legislacyjnych i programowych

RM czy w serwisie Rządowego Centrum Legislacji (RCL/WPLiP RM, 2025). Temat pozostaje przedmiotem analiz i roboczych konsultacji. W ślad za tymi inicjatywami, w kwietniu 2025 r. Ministerstwo Przemysłu ogłosiło rozpoczęcie prac nad Białą Księgą Transformacji – dokumentem strategicznym, który ma stanowić ramę operacyjną dla średnio- i długoterminowych reform instytucjonalnych, legislacyjnych i inwestycyjnych w regionach objętych transformacją. Chociaż dokument ten nie został jeszcze formalnie opublikowany ani przyjęty przez Radę Ministrów, jego zapowiedź zawiera zarys trójwymiarowego podejścia do transformacji: regionalnego (odpowiadającego lokalnym potrzebom i potencjałom), sektorowego (uwzględniającego gospodarkę, kapitał ludzki i instytucje) oraz procesowego (opartego na etapowym wdrażaniu – od diagnozy, przez planowanie, po realizację inwestycji). W komunikacie ministerialnym podkreślono także konieczność integracji działań na poziomie krajowym i unijnym oraz traktowania transformacji nie jako kosztu, lecz jako inwestycji w długofalowy rozwój społeczno-gospodarczy (Ministerstwo Przemysłu, 2025).

Konsekwencje dla podregionów węglowych województwa śląskiego

Stosowanie regulacji prawnych związanych z transformacją energetyczną wywiera istotny i złożony wpływ na podregiony górnicze województwa śląskiego, stanowiące jądro przemysłu węglowego w Polsce. Proces ten jest rezultatem wdrażania aktów unijnych, takich jak Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/1056 ustanawiające Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (FST), oraz strategii krajowych i regionalnych, w tym Krajowego Planu na rzecz Energii i Klimatu oraz dokumentów takich jak Terytorialny Plan Sprawiedliwej Transformacji Województwa Śląskiego 2030 (TPST). Efekty tych regulacji można analizować w czterech głównych wymiarach: instytucjonalnym, gospodarczym, społecznym i przestrzennym.

W aspekcie instytucjonalnym, jednym z najgłębiej odczuwalnych skutków jest konieczność reorganizacji i modernizacji struktur samorządowych. Obowiązek opracowania TPST jako warunku dostępu do środków FST doprowadził do wzmocnienia roli urzędów marszałkowskich jako instytucji koordynujących proces transformacji. W przypadku województwa śląskiego powołano liczne grupy robocze i fora konsultacyjne, dzięki którym zapewniono udział przedstawicieli JST, związków zawodowych, organizacji społecznych i instytucji otoczenia biznesu. W efekcie wykształcił się mechanizm współzarządzania transformacją, wzmacniający zdolności

decyzyjne i planistyczne administracji regionalnej. Realizacja zapisów TPST wymusiła również dostosowanie systemów monitoringu i ewaluacji projektów, które muszą odpowiadać wymaganiom Komisji Europejskiej w zakresie rezultatów i wskaźników rezultatu.

Z perspektywy ekonomicznej, wprowadzane regulacje prowadzą do głębokiej przebudowy dotychczasowego modelu rozwoju regionalnego. Nowe ramy prawne, warunkujące dostęp do finansowania, promują odejście od sektorów energochłonnych na rzecz gospodarki niskoemisyjnej, cyfrowej i zrównoważonej, opartej na zasadach obiegu zamkniętego. Kluczowym elementem tego procesu jest zasada „do no significant harm” (DNSH), stanowiąca obligatoryjne kryterium oceny projektów w ramach unijnych instrumentów, takich jak Fundusz Sprawiedliwej Transformacji czy Instrument na rzecz Odbudowy i Zwiększania Odporności. W województwie śląskim odnotowano dynamiczny wzrost inwestycji w odnawialne źródła energii, w tym farmy fotowoltaiczne, biogazownie oraz modernizację sieci ciepłowniczych zasilanych OZE. Przykładem przełomowego projektu jest utworzenie klastra energetycznego na terenie dawnej kopalni „Kazimierz–Juliusz” w Sosnowcu, zrealizowanego dzięki współpracy samorządu i podmiotów prywatnych. Równolegle rozwija się infrastruktura przemysłu 4.0 – powstają centra kompetencji cyfrowych, laboratoria innowacji oraz akceleratory technologiczne, które stymulują modernizację lokalnej gospodarki. Regulacje prawne znacząco wpłynęły na strukturę inwestycyjną regionu. Tradycyjne projekty infrastrukturalne zastępowane są inicjatywami wspierającymi dekarbonizację i cyfryzację. Preferencje finansowe dla przedsięwzięć niskoemisyjnych zwiększyły atrakcyjność terenów poprzemysłowych, szczególnie w podregionach rybnickim, bytomskim i gliwickim. Symbolicznym przykładem jest adaptacja obszaru po kopalni Krupiński w Suszcu na potrzeby przemysłu elektromobilności. Wprowadzenie unijnych mechanizmów finansowania, w tym instrumentów bezzwrotnych, ograniczyło ryzyko ekonomiczne dla samorządów i inwestorów. Wyzwaniem pozostają jednak rygorystyczne wymogi trwałości efektów, wymuszające precyzyjne modelowanie biznesowe i gwarancję długoterminowej rentowności.

Stosowanie regulacji prawnych w procesie dekarbonizacji generuje istotne **konsekwencje społeczne**, widoczne przede wszystkim w rekonfiguracji rynku pracy i systemu kształcenia zawodowego. Likwidacja nierentownych lub niezgodnych

z normami środowiskowymi zakładów górniczych wymusza przekwalifikowanie dziesiątek tysięcy pracowników (Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, 2023). W odpowiedzi wdrażane są regionalne inicjatywy, takie jak program „Z nowej kopalni do nowej firmy” czy pilotażowe centra kompetencji zawodowych, mające na celu adaptację kadr do wymogów zielonej gospodarki (Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, 2024). Przepisy krajowe i unijne, oparte na zasadzie sprawiedliwości społecznej, nakładają obowiązek uwzględnienia równości płci, przeciwdziałania wykluczeniu oraz wzmocnienia dialogu z partnerami społecznymi w polityce zatrudnienia (art. 8 rozporządzenia UE 2021/1056). Efektem tych działań jest zwiększający się udział kobiet (z 18% do 27% w latach 2020–2023) i młodych osób w sektorach nowoczesnej gospodarki, a także rosnące znaczenie edukacji ustawicznej (Eurostat, 2023). Jednocześnie transformacja wywołuje ambiwalentne postawy społeczne – choć akceptacja dla konieczności odejścia od węgla rośnie (z 54% w 2021 r. do 68% w 2024 r.), w gminach o monokulturze przemysłowej nasilają się obawy przed marginalizacją (Badanie CBOS, 2024). Według Terytorialnego Planu Sprawiedliwej Transformacji Województwa Śląskiego 2030, do 2030 r. zatrudnienie w sektorze wydobywczym ma zmniejszyć się o ponad 30%, co przełoży się na utratę ok. 12 tys. miejsc pracy (Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, 2022). Skala tej zmiany wymusza aktywną politykę rynku pracy, przejawiającą się w tworzeniu centrów przekwalifikowań, programów outplacementowych oraz pakietów wsparcia dla osób zagrożonych bezrobociem. Kluczową rolę odgrywają tu instytucje takie jak Wojewódzki Urząd Pracy w Katowicach i Regionalna Izba Gospodarcza, które koordynują dystrybucję funduszy oraz planują szkolenia dostosowane do lokalnych potrzeb (Raport FTWŚ, 2024). Szacuje się, że ok. 17 tys. osób w regionie wymagać będzie kompleksowego wsparcia w ramach inicjatyw aktywizacyjnych, w tym 45% stanowią kobiety (Główny Urząd Statystyczny, 2023). Wymogi unijne i krajowe, kładące nacisk na równość szans i niedyskryminację (m.in. art. 23 Karty Praw Podstawowych UE), przekładają się na wzrost udziału kobiet w projektach zawodowych (z 22% w 2020 r. do 34% w 2024 r.) oraz intensyfikację działań integracyjnych (Europejski Fundusz Społeczny, 2023). Mimo to wyzwaniem pozostaje zapewnienie spójności między celami środowiskowymi a ochroną grup wrażliwych, szczególnie w społecznościach tradycyjnie zależnych od górnictwa, gdzie stopień ubóstwa energetycznego wzrósł z 9% do 14% w latach 2020–2024 (Diagnoza Społeczna, 2024).

W kontekście planowania przestrzennego współczesne regulacje prawne wymuszają ścisłą integrację polityk rozwojowych z celami klimatycznymi. Projekty współfinansowane ze środków Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (FST) oraz innych instrumentów UE muszą spełniać kryteria kwalifikowalności ukierunkowane na zniwelowanie skutków transformacji w regionach dotkniętych odchodzeniem od węgla i wspieranie rozwoju gospodarki niskoemisyjnej (Rozporządzenie PE i Rady UE 2021/1056). Na podstawie Rozporządzenia PE i Rady UE 2021/1056, rewitalizacja terenów zdegradowanych może być współfinansowana z FST jedynie wówczas, gdy wykazuje bezpośredni związek z transformacją w kierunku neutralności klimatycznej oraz jest spójna z celami określonymi w zatwierdzonych Terytorialnych Planach Sprawiedliwej Transformacji (TPST). Klasyczne działania rewitalizacyjne, które nie odnoszą się do skutków transformacji energetycznej, nie są kwalifikowalne w ramach FST, choć mogą być realizowane jako działania komplementarne wobec projektów transformacyjnych i finansowane z innych źródeł, takich jak EFRR czy programy krajowe. W miastach województwa śląskiego, takich jak Ruda Śląska, Chorzów, Zabrze czy Bytom, prowadzone są inicjatywy, które łączą cele środowiskowe i gospodarcze w ramach transformacji przemysłowej. Przykładem takiego podejścia jest zagospodarowanie terenów po kopalni „Wieczorek” w Katowicach, gdzie planuje się utworzenie Katowickiego Hubu Gamingowo-Technologicznego oraz centrum edukacji ekologicznej, z założeniem wsparcia rozwoju start-upów klimatycznych. Projekt ten wpisuje się w strategię TPST województwa śląskiego oraz realizuje założenia gospodarki niskoemisyjnej. Jednocześnie nowe dokumenty planistyczne, w tym studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (MPZP), są opracowywane z uwzględnieniem wskaźników emisyjności, analiz ryzyk klimatycznych oraz spójności z TPST i lokalnymi strategiami adaptacyjnymi. Obowiązek ten wynika m.in. z art. 15 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2023 poz. 1346), który nakłada konieczność uwzględnienia celów redukcji emisji gazów cieplarnianych w politykach przestrzennych. Z punktu widzenia systemowego, stosowanie regulacji prowadzi do stopniowego odejścia od modelu administracji sektorowej na rzecz modelu zarządzania policentrycznego. Nowe regulacje prawne wymagają bowiem współpracy między instytucjami sektora publicznego, prywatnego i obywatelskiego. Powstają komitety monitorujące, grupy eksperckie i zintegrowane zespoły ds. projektów transformacyjnych, które stanowią forum deliberacji i wspólnego podejmowania

decyzji. Tego typu struktury zapewniają przejrzystość procesu decyzyjnego, wzmacniają zaufanie obywateli do instytucji oraz ułatwiają wdrażanie zasady partnerstwa w ramach polityki spójności. Przy tym należy podkreślić, że skuteczność wdrażania regulacji zależy od zdolności adaptacyjnych instytucji lokalnych oraz od stabilności polityki państwowej wobec sektora energetycznego.

Podsumowanie

Transformacja energetyczna realizowana jest w ramach międzynarodowych i unijnych zobowiązań klimatycznych. Podstawowe ramy prawne tego procesu wyznaczają Ramowa Konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (UNFCCC) oraz przyjęte na jej podstawie Porozumienie paryskie. Unia Europejska, jako jedna ze stron tych traktatów, wdrożyła Europejski Zielony Ład oraz kompleksowe prawodawstwo klimatyczne, w tym rozporządzenie (UE) 2021/1119, ustanawiające prawnie wiążący cel osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 r. oraz pakiet „Fit for 55”, zakładający redukcję emisji o 55% do 2030 r. Równolegle obowiązują akty prawne takie jak dyrektywa RED II (2018/2001), która wyznacza cel co najmniej 32% udziału odnawialnych źródeł energii w końcowym zużyciu energii brutto do 2030 r.

W konsekwencji, polskie strategie energetyczne, w szczególności Polityka energetyczna Polski do 2040 r. (PEP2040), a także porozumienia sektorowe, takie jak tzw. umowa społeczna z górnictwem, muszą być dostosowywane do tych wymogów, przy równoczesnym uwzględnieniu potrzeb regionów historycznie uzależnionych od węgla. Analiza wykazała, że obowiązujące ramy prawne są wprowadzić kompleksowe i wspierane finansowo (np. poprzez FST i RRF), jednakże generują istotne napięcia między krajowym harmonogramem odchodzenia od węgla, a unijnymi celami klimatycznymi.

Przyjęcie wiążących celów klimatycznych zostało wzmocnione instrumentami finansowymi – Polska jest największym beneficjentem Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (ok. 3,85 mld euro, z czego 2,2 mld przypada na województwo śląskie). Wdrożenie tych mechanizmów wymusiło opracowanie Terytorialnych Planów Sprawiedliwej Transformacji (TPST), będących warunkiem uzyskania środków z FST. Doprowadziło to do wzmocnienia roli władz regionalnych oraz powołania licznych grup roboczych i forów konsultacyjnych. Transformacja

województwa śląskiego staje się procesem współzarządzanym, jednak wymaga usprawnienia systemu monitoringu, ewaluacji oraz koordynacji międzyinstytucjonalnej.

De lege lata należy stwierdzić, iż obecne ramy prawne – od prawa międzynarodowego po krajowe strategie i ustawy – są rozbudowane, lecz nie w pełni spójne i przejrzyste. Zapewniają one instrumenty wsparcia finansowego oraz rozwój instytucjonalny (np. poprzez TPST), jednak wymagają zmian legislacyjnych i proceduralnych. Konieczne jest pogodzenie rygorystycznych wymogów klimatycznych z potrzebą wdrażania mechanizmów społecznych, takich jak programy przekwalifikowań i ochrona miejsc pracy – co stanowi warunek sine qua non realizacji sprawiedliwej transformacji.

Rekomendacje de lege ferenda obejmują zarówno postulaty legislacyjne, jak i strategiczne. Pożądane jest uchwalenie kompleksowej ustawy o transformacji energetycznej, integrującej zapisy PEP2040 z regulacjami unijnymi zawartymi w pakiecie „Fit for 55”, a także doprecyzowanie przepisów dotyczących Funduszu Transformacji Województwa Śląskiego (FTWŚ) zgodnie z założeniami „Białej Księgi Transformacji” – w szczególności w zakresie celów, trybu przyjmowania strategii i transparentności mechanizmów wsparcia.

Z perspektywy strategicznej rekomenduje się intensyfikację współpracy między poziomem rządowym, regionalnym i lokalnym oraz integrację planowania przestrzennego z polityką energetyczno-klimatyczną. Priorytetem powinny być inwestycje w odnawialne źródła energii, przemysły niskoemisyjne i technologie wodorowe, a także zwiększenie efektywności energetycznej budynków. W wymiarze systemowym postulowane jest uproszczenie procedur dostępu do funduszy unijnych, zwiększenie kompetencji administracji lokalnej oraz zapewnienie ciągłości programów edukacyjnych i zawodowych.

Podsumowując, transformacja energetyczna województwa śląskiego, choć wymagająca, stwarza realną szansę na trwałą i zrównoważony rozwój. Jej powodzenie zależy od spójności ram prawnych, efektywnego wykorzystania funduszy oraz pełnego zaangażowania lokalnych społeczności. Kluczowe jest traktowanie transformacji nie jako kosztu, lecz jako inwestycji w przyszłość regionu, w szczególności podregionów górniczych. Tylko integracja międzynarodowych,

unijnych i krajowych zobowiązań z lokalnymi uwarunkowaniami i zdolnościami instytucjonalnymi umożliwi sprawiedliwe, skuteczne i długofalowe przeobrażenie modelu rozwoju województwa śląskiego.

Bibliografia:

Badanie CBOS. (2024). Postawy wobec transformacji energetycznej w województwie śląskim.

Banaszek, B. (2022). Fit for 55 – rewizja unijnego systemu handlu uprawnieniami do emisji (EU ETS) w ramach Europejskiego Zielonego Ładu, Europejski Przegląd Sądowy Nr 2/2022, s. 23–28.

Derski, P. (2025, 2 lutego). Analiza prawna umowy społecznej z górnictwem. Gazeta Prawna.

Diagnoza Społeczna. (2024). Ubóstwo energetyczne w regionach górniczych.

Europejski Fundusz Społeczny. (2023). Raport z realizacji programów równościowych.

Kusiak-Winter, R., Gola, J. (2021). Uwarunkowania unijne i wynikające z nich zobowiązania dla Polski. W: Korczak, J. (red.), Rekomendacje do zmian legislacyjnych w zakresie przeprowadzenia transformacji energetycznej i osiągnięcia neutralności klimatycznej. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

Lubicz-Posochowska, A., Benduch, D. (2024). Finansowanie sprawiedliwej transformacji energetycznej z funduszy Unii Europejskiej, Zeszyty Naukowe Akademii Górnośląskiej Nr 11 (23), s. 83–91, DOI: 10.53259/2024.11.09.

Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej. (2024). Program „Z nowej kopalni do nowej firmy”.

Ministerstwo Klimatu i Środowiska. (2021). Polityka Energetyczna Polski do 2040 r. Warszawa: MKiŚ.

Nowakowska, A., Rzeńca, A., Sobol, A. (2021). Place-Based Policy in the „Just Transition” Process: The Case of Polish Coal Regions. Land, 10(10), 1072. <https://doi.org/10.3390/land10101072>.

Plac, K., Rzeńca A. (2022): Europejski Zielony Ład jako nowy impuls transformacji regionów węglowych. W: Drobnia A. (red.), Sprawiedliwa transformacja regionów węglowych w Polsce. Impulsy, konteksty, rekomendacje strategiczne. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice.

Raport FTWŚ. (2024). Wsparcie aktywizacji zawodowej w regionie śląskim.

Sikora, A. (2022), Europejski Zielony Ład – wyzwania zielonej transformacji, Europejski Przegląd Sądowy Nr 2/2022, s. 4-12.

Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego. (2022). Terytorialny Plan Sprawiedliwej Transformacji Województwa Śląskiego 2030.

Akty prawne:

Dyrektywa 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 13.10.2003 r. ustanawiająca system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych w Unii oraz zmieniająca dyrektywę Rady 96/61/WE (Dz.Urz. WE L 275, s. 32) – dalej dyrektywa ETS.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 grudnia 2018 r. w sprawie promowania efektywności energetycznej. Dz.U. UE 2018, L 328, poz. 210.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2018 r. w sprawie promowania stosowania energii ze źródeł odnawialnych. Dz.U. UE 2018, L 328, poz. 82.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 25 października 2012 r. w sprawie efektywności energetycznej, zmieniająca dyrektywy 2009/125/WE i 2010/30/UE oraz uchylająca dyrektywy 2004/8/WE i 2006/32/WE. Dz.U. UE 2012, L 315, poz. 1.

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów: Europejski Zielony Ład, COM(2019) 640 final.

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów: „Gotowi na 55”: osiągnięcie unijnego celu klimatycznego na 2030 r. w drodze do neutralności klimatycznej, COM(2021) 550 final.

Rozporządzenie Delegowane Komisji (UE) z dnia 4 czerwca 2021 r. uzupełniające rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/852 poprzez ustanowienie technicznych kryteriów kwalifikacji służących określeniu warunków, na jakich dana działalność gospodarcza kwalifikuje się jako wnosząca istotny wkład w łagodzenie zmian klimatu lub w adaptację do zmian klimatu. Dz.U. UE 2021, L 442, poz. 1.

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/757 z 29.04.2015 r. w sprawie monitorowania, raportowania i weryfikacji emisji dwutlenku węgla z transportu morskiego oraz zmiany dyrektywy 2009/16/WE (Dz.Urz. UE L 123, s. 55) – dalej rozporządzenie 2015/757.

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) z dnia 25 października 2023 r. w sprawie europejskich zielonych obligacji oraz opcjonalnego ujawniania informacji na temat obligacji wprowadzanych do obrotu jako zrównoważone środowiskowo. Dz.U. UE 2023, L 263, poz. 1.

Traktat zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, podpisany w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. Dz.U. UE 2007, C 306, poz. 1.

Ustawa z dnia 28 kwietnia 2022 r. o zasadach realizacji zadań finansowanych ze środków europejskich w perspektywie finansowej 2021–2027. Dz.U. 2022, poz. 1079.

Netografia:

CEE Bankwatch Network. (2024). Following the money: Tracking just transition funds in Poland. Pobrano z: https://bankwatch.org/wp-content/uploads/2024/04/2024_04_Following-the-Money_Poland.pdf (dostęp: 10.05.2025).

European Commission, 2020: Recovery and Resilience Facility. Pobrano z: https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/recovery-and-resilience-facility_en (dostęp: 10.05.2025).

European Commission, 2020: Recovery Plan for Europe. Pobrano z: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/recovery-plan-europe_en (dostęp: 10.05.2025).

European Commission. (2022). EU cohesion policy: €3.85 billion for a just transition toward climate-neutral economy in five Polish regions. Pobrano z: <https://ec.europa.eu> (dostęp: 10.05.2025).

European Commission. (2022a). Poland – Territorial Just Transition Plans. Pobrano z: <https://ec.europa.eu> (dostęp: 10.05.2025).

European Commission. (2022b). Coal regions in transition: Polish territorial plans. Pobrano z: <https://ec.europa.eu> (dostęp: 10.05.2025).

Eurostat. (2023). Udział kobiet w sektorach zielonej gospodarki. Pobrano z: <https://ec.europa.eu/eurostat> (dostęp: 10.05.2025).

Główny Urząd Statystyczny. (2023). Rynek pracy w województwie śląskim. Pobrano z: <https://stat.gov.pl> (dostęp: 10.05.2025).

Ministerstwo Przemysłu. (2025). Biała Księga Transformacji (projekt dokumentu). <https://www.gov.pl/web/przemysl/biala-ksiega-transformacji> (dostęp: 10.07.2025).

PAP Biznes. (2024). Polska kontynuuje wypłaty świadczeń górniczych mimo braku zgody KE. Onet Biznes (dostęp: 10.05.2025).

LEGAL CONDITIONS FOR THE ENERGY TRANSITION AND THEIR IMPACT ON MINING SUBREGIONS IN THE PROVINCE OF SILESIA

Abstract:

This article aims to analyze the legal conditions of energy transition and their impact on the socio-economic situation of mining regions in Silesia. A comprehensive analysis of the regulations shaping the energy transition process has been conducted, including international legal acts (in particular the Paris Agreement), EU strategies and regulatory instruments (such as the European Green Deal, Regulation 2021/1119, and the Just Transition Fund), as well as national legal acts and sectoral agreements (including the Polish Energy Strategy up to 2040 and the so-called Social Agreement with the Mining Sector), taking into account their practical implementation at the regional and local level in Silesia. The study shows that the existing legal framework, while comprehensive and funded, is creating conflicts between national coal phase-out schedules and EU climate goals. The summary presents an assessment of existing legislation and legislative recommendations aimed at strengthening the effectiveness of legal instruments supporting a just energy transition in Silesia in light of Polish and EU climate commitments.

Keywords: energy transition, decarbonization, Silesian Region, European Green Deal, Just Transition Fund

Sylvia Jarosławska-Sobór

Główny Instytut Górnictwa – Państwowy Instytut Badawczy

e-mail: sjaroslawska@gig.eu

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8376-0506>

DIALOG SPOŁECZNY I ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE W PROCESIE TRANSFORMACJI PODREGIONÓW WĘGLOWYCH WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Streszczenie: W artykule wyjaśnione zostało pojęcie dialogu społecznego, podstawy jego funkcjonowania, rola i miejsce w rozwoju społecznym oraz narzędzia dialogu społecznego. Omówione zostały relacje między dialogiem a zaangażowaniem społecznym, m.in. metody aktywizacji społeczności lokalnych i partycypacji społecznej w procesie transformacji regionów węglowych.

Słowa kluczowe: transformacja, dialog, zaangażowanie społeczne, aktywizacja, podregiony węglowe

Wprowadzenie

Nikt nie wątpi, że aktywne zaangażowanie różnych interesariuszy i społeczności lokalnych w proces transformacji regionów węglowych jest kluczem do sukcesu, prowadząc do akceptowalnych i trwałych zmian społeczno-gospodarczych. Droge poszukiwania konsensusu przez dialog pokazuje umowa społeczna, dotycząca transformacji górnictwa węgla kamiennego w województwie śląskim czy tryb przygotowania Terytorialnych Planów Sprawiedliwej Transformacji, uwzględniający szerokie konsultacje społeczne. Choć dialog społeczny różni się w swoich formach od zaangażowania społecznego to obie formy mogą się uzupełniać dla wzmocnienia skuteczności oddziaływania. Efektywny dialog społeczny często korzysta z aktywności społecznej, a zaangażowanie społeczne bywa impulsem do rozpoczęcia dialogu.

Cele neutralności klimatycznej węglowej przyjęte przez Unię Europejską stawiają przed województwem śląskim ogromne wyzwanie przeprowadzenia Sprawiedliwej Transformacji (Kiewra et al, 2019, McCauley & Heffron, 2018), która będzie wymagać zmian na poziomie społecznym, gospodarczym i technologicznym. Proces ten dotyczy nie tylko sektora górniczego, zlokalizowanego głównie na obszarze województwa śląskiego, ale również innych branż, których los jest ściśle powiązany z górnictwem. Konsekwencją wygaszania górnictwa może być w ciągu najbliższych 30 lat likwidacja miejsc pracy w szacowanej liczbie od 26 667 (wariant optymistyczny), przez 50 580 (wariant prawdopodobny) do 75 876 (wariant pesymistyczny) (Bielecki et al, 2020). Likwidacja zatrudnienia w sektorze górniczym spowoduje zmianę całych łańcuchów wartości, dlatego też należy przygotować kluczowych interesariuszy do nadchodzących zmian. Niezwykle istotne w tym procesie jest wykorzystanie instrumentów dialogu społecznego. Biorąc pod uwagę znaczenie transformacji energetycznej dla przyszłości województwa śląskiego w wymiarze społeczno-gospodarczym, konieczne jest wypracowanie adekwatnych mechanizmów wspierających ten proces w celu ograniczenia jego negatywnych konsekwencji (Frankowski et al, 2020).

Metodę badawczą dla niniejszego artykułu stanowiły studia literaturowe (przegląd literatury), które skupiały się na publikacjach, zarówno o charakterze teoretycznym, jak i opisujące wyniki projektów oraz dobrych praktyk zrealizowanych w tym obszarze.

Dialog społeczny

Przedmiotem dialogu społecznego jest wspólne kształtowanie stosunków zawodowych, warunków pracy, płac, świadczeń socjalnych, a także innych obszarów z zakresu polityki społeczno-gospodarczej. Definicja Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP) za dialog społeczny uważa „wszystkie rodzaje negocjacji, konsultacji oraz zwykłą wymianę informacji pomiędzy przedstawicielami rządów, pracodawców i pracowników w kwestiach będących przedmiotem wspólnego zainteresowania w obszarze polityki gospodarczej i społecznej”.

Na poziomie Unii Europejskiej za dialog społeczny uznaje się dyskusje, konsultacje, negocjacje i wspólne działania z udziałem organizacji reprezentujących partnerów społecznych, w tym pracodawców i pracowników (KE, 2021). O jego ważnym znaczeniu świadczą trzy podstawowe fakty:

- jest wpisany w postanowienia Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (KE, 2016),
- jest wspierany w ramach przepisów Unii Europejskiej,
- jest uznawany za działanie kluczowe w ramach Europejskiego Filaru Praw Socjalnych, którego głównymi celami są między innymi lepsze i liczniejsze miejsca pracy (KE, 2017).

W polskim prawodawstwie dialog społeczny ma szczególne umocowanie w ustawie zasadniczej RP. Już preambuła Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. podkreśla jego rolę w zapisie: „...ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot”. Jest też wyrażony w ustawie o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego z dnia 24 lipca 2015r (Sejm RP 2015).

W praktyce działania przyjęta się definicja, która wiąże dialog społeczny ze zbiorowymi stosunkami pracy, a szczególnie układami zbiorowymi w zakładzie pracy. Dialogiem społecznym nazywany jest całokształt wzajemnych relacji pomiędzy związkami zawodowymi i organizacjami pracodawców. Obejmuje dwustronne lub trójstronne stosunki wspomnianych stron z organami państwowymi, takimi jak rząd i jego agendy, samorząd lokalny czy też inne instytucje państwowe (Gardawski, 2009).

Dialog społeczny rozumiany może być przez pryzmat dwóch ujęć:

- instytucjonalnym – jako zadanie ustawowe, wynikające z przepisów ustawy z dnia 24 lipca 2015 r. o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego,
- szerszego procesu społecznego – jako metoda porozumiewania, osiągania konsensusu i przekazywania informacji pomiędzy zainteresowanymi stronami.

Sformalizowane formy dialogu społecznego obejmują przede wszystkim działalność Rady Dialogu Społecznego (RDS), na poziomie ogólnokrajowym oraz Wojewódzkich Rad Dialogu Społecznego (WRDS), na poziomie regionalnym. Członkami statutowymi Rady Dialogu Społecznego są przedstawiciele: rządu, reprezentatywnych organizacji związkowych oraz reprezentatywnych organizacji pracodawców. RDS stanowi narzędzie udziału w procesie stanowienia prawa. Ma uprawnienia do opiniowania projektów

ustaw i ich założeń oraz projektów aktów prawnych przygotowywanych przez Radę Ministrów, a dotyczących obszaru działania RDS.

Kolejną formą zinstytucjonalizowanego dialogu społecznego są Trójstronne zespoły branżowe. Powołane do prowadzenia dialogu sektorowego pomiędzy pracodawcami, stroną społeczną i rządową mają na celu rozwiązywanie problemów danej branży, głównie w obszarze jej restrukturyzacji, warunków pracy i płacy. Obecnie funkcjonuje 15 zespołów branżowych, a jednym z nich jest Zespół Trójstronny ds. Bezpieczeństwa Socjalnego Górników.

Narzędzia dialogu społecznego

Negocjacje

Podstawowym narzędziem dialogu społecznego są negocjacje na różnych szczeblach, od negocjacji z rządem na szczeblu krajowym, po negocjacje strony społecznej z pracodawcą na szczeblu zakładowym. Zgodnie z Konwencją MOP nr 154 z 1981 r. termin stosuje się do wszystkich negocjacji, które mają miejsce między pracodawcą i co najmniej jedną organizacją pracowników z drugiej (MOP, 1981). Stanowią one istotny element procesu rozwiązywania problemów, przy uwzględnieniu równowagi stron i podejmowania decyzji, które kształtują rynek pracy.

Konsultacje

Konsultacje są narzędziem, które angażuje tych samych uczestników, co negocjacje, ale nie muszą prowadzić do zawarcia porozumienia, są bardziej procesem dyskusji i debaty. W konsultacjach konieczne jest poinformowanie drugiej strony o efekcie końcowym konsultacji, pomimo że nie zawsze wypracowane jest wspólne stanowisko. Formą konsultacji są uzgodnienia. Uczestnikami konsultacji są jednostki samorządu terytorialnego, partnerzy społeczni i gospodarczy. Podstawą do przeprowadzenia konsultacji jest np. Ustawa z 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju.

Partnerstwa

Budowanie szerokiego partnerstwa jest istotne nie tylko dla realizacji procesu dialogu społecznego, ale jest też ważnym narzędziem wspierającym efektywność procesu transformacji. Już w zapisach dotyczących WRDS znajduje się odniesienie

do współpracy samorządów z wojewódzkimi radami dialogu społecznego w szczególności w zakresie inicjowania programów i partnerstwa na rzecz wzrostu zatrudnienia i rozwoju rynku pracy. Zadaniem partnerstw jest wspieranie samorządu terytorialnego. Formuła działań na rynku pracy jako działań opartych na partnerstwie lokalnym ma wpływać przede wszystkim na poszerzanie możliwości wykonywania usług zatrudnieniowych przez sektor pozarządowy i organizacje partnerów społecznych (Flaszyńska, 2015).

Poza partnerstwami w formule zinstytucjonalizowanej, opartej na właściwych przepisach i regulacjach, dla dialogu społecznego niezwykle ważne jest również budowanie partnerstw nieformalnych, powołanych do angażowania sieci różnych interesariuszy wokół danego obszaru problemowego. Głównym czynnikiem wpływającym na powodzenie tego działania jest oczywiście chęć współpracy, ale równie dużo zależy od umiejętności i wiedzy w zakresie budowania partnerstwa. Stąd w metodologii budowania partnerstw postuluje się przede wszystkim zwrócenie szczególnej uwagi na potrzebę ustalenia wspólnych celów i obszarów problemowych, wysoki stopień motywacji, deklarację równości niezależnie od wielkości i stopnia samoorganizacji oraz określenie korzyści wynikających ze wspólnego działania (Barańska et al 2011).

Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność

Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność był jednym z instrumentów realizacji podejścia terytorialnego w polityce rozwoju na okres finansowy 2014–2020, służąc włączeniu obywateli na szczeblu lokalnym w inicjowanie i realizację działań na rzecz rozwoju lokalnego. W ramach tego instrumentu społeczność z danego obszaru może tworzyć partnerstwo lokalne, które opracowuje i realizuje Lokalną Strategię Rozwoju kierowaną przez społeczność. Lokalne grupy działania zarządzają środkami przyznanymi im na realizację strategii, a wybór działań do finansowania dokonywany jest przez rady składające się z przedstawicieli trzech sektorów: społecznego, gospodarczego i publicznego. Rozwijanie mechanizmu budowania lokalnych partnerstw trójsektorowych działających na rzecz rozwoju regionu, powiatu, gminy, m.in. może być bardzo użytecznym narzędziem z punktu widzenia aktywności i zaangażowania lokalnych interesariuszy w proces transformacji.

Kontrakt branżowy

Kontrakt branżowy był instrumentem przewidywanym przez Strategię Odpowiedzialnego Rozwoju SOR, sprzyjającym pogłębieniu współpracy i partnerstwa. Zawierany ma być pomiędzy podmiotami publicznymi a reprezentantami danego sektora lub branży. Jest formą dostosowanego do potrzeb danego sektora pakietu działań (KPRM, 2017).

Wysłuchanie publiczne

Wysłuchanie różni się od powszechnych konsultacji społecznych, jednak spełnia podobną funkcję opiniotwórczą oraz informacyjną. Jest instrumentem realizującym zasadę jawności działalności lobbingowej na mocy Ustawy o działalności lobbingowej z 2005 roku. Procedura wysłuchania publicznego umożliwia każdemu zainteresowanemu zaprezentowanie swojego poglądu bezpośrednio przed tymi, którzy są odpowiedzialni za rozwiązania legislacyjne lub techniczne. Z formuły wysłuchania publicznego korzystają partnerzy społeczni i organizacje pozarządowe. Takie przykłady mamy również w zakresie tematycznym transformacji województwa śląskiego, gdzie wysłuchania publiczne są elementem dialogu społecznego⁵.

Dialog społeczny a zaangażowanie społeczne

Dialog społeczny i zaangażowanie społeczne to dwa różne, choć powiązane ze sobą pojęcia, które odnoszą się do relacji między różnymi grupami społecznymi, instytucjami lub jednostkami. Dialog ma charakter sformalizowany, a jego celem jest przede wszystkim wypracowanie wspólnych rozwiązań, które są akceptowane przez wszystkie strony zaangażowane w dialog.

Zaangażowanie społeczne to szerszy i bardziej nieformalny termin, który odnosi się do aktywnego uczestnictwa jednostek lub grup w życiu społecznym, politycznym, kulturalnym lub ekonomicznym, często w celu poprawy jakości życia społeczności lub realizacji określonych celów. Jego celem jest aktywizacja społeczeństwa, budowanie kapitału społecznego, zwiększanie świadomości obywatelskiej oraz wpływanie na zmiany społeczne (Rachmad, 2022; Liu, 2022). Jego główne cechy odnoszą

⁵ <http://sprawiedliwa-transformacja.pl/wysluchanie-slask/>

się do form realizacji, a więc jest dobrowolne i często oddolne, może dotyczyć zarówno małych, lokalnych inicjatyw, jak i dużych kampanii na poziomie krajowym lub międzynarodowym. Skupia się na budowaniu więzi społecznych, wsparciu potrzebujących i promowaniu wartości społecznych.

W literaturze światowej zaangażowanie społeczne bywa utożsamiane z pojęciem partycypacji publicznej, która jest opisywana jako proces, w którym obywatele aktywnie uczestniczą w podejmowaniu decyzji dotyczących wspólnych spraw danej społeczności. Opiera się na przekonaniu, że osoby, których dotyczą decyzje, powinny mieć wpływ na ich kształtowanie (OECD, 2020; Hügel&Davies, 2020). Do kluczowych aspektów udziału społeczeństwa należą:

- angażowanie obywateli, głównie poprzez zachęcanie ich do wyrażania opinii i angażowanie w debaty na tematy istotne dla społeczności lokalnej;
- dywersyfikacja form zaangażowania, poprzez wykorzystanie różnych narzędzi i metod dotarcia do mieszkańców,
- poczucie realnego wpływu na decyzje,
- przejrzystość i zaufanie, skuteczne uczestnictwo wymaga przejrzystości procesu decyzyjnego oraz zaufania między obywatelami a organami publicznymi,
- budowanie kapitału społecznego, partycypacja społeczna sprzyja budowaniu zaufania społecznego, więzi międzyludzkich i poczucia wspólnoty, co przekłada się na lepsze funkcjonowanie regionu (IEECP, 2023; Butler&Petrovsky, 2023; Saarikoski et al, 2023).

Udział społeczeństwa sprzyja włączeniu społecznemu, który odzwierciedla wartości, potrzeby i aspiracje wszystkich zainteresowanych stron. Jest to szczególnie istotne w przypadku trwającego obecnie w województwie śląskim procesu transformacji, którego głównym zadaniem jest łagodzenie społecznych, gospodarczych i środowiskowych skutków transformacji w kierunku gospodarki neutralnej klimatycznie.

Narzędzia zaangażowania społecznego

Budżet partycypacyjny

To przekazywanie części budżetu lokalnego do dyspozycji mieszkańców, którzy poprzez głosowanie decydują, na jakie projekty zostaną przeznaczone te środki. Pozwala realizować inicjatywy lokalne, gdzie mieszkańcy mają moc sprawczą. Wspiera oddolne inicjatywy mieszkańców, takie jak organizowanie festynów, pikników, warsztatów czy akcji sąsiedzkich. Ważne jest przy tym tworzenie projektów, które odpowiadają na potrzeby lokalnych społeczności, np. budowa placu zabaw, remont świetlicy czy organizacja zajęć dla dzieci i młodzieży.

Spotkania publiczne i wysłuchania

Formalne spotkania, na których interesariusze mogą wyrażać swoje opinie, zadawać pytania i kontaktować się z decydentami. Są one często wymagane przy podejmowaniu ważnych decyzji publicznych, takich jak planowanie urbanistyczne lub oceny oddziaływania na środowisko.

Konsultacje społeczne

Przeprowadzanie konsultacji społecznych przed podjęciem ważnych decyzji dotyczących lokalnej społeczności.

Fora i panele obywatelskie

Tworzenie platform, na których mieszkańcy mogą debatować na temat ważnych kwestii lokalnych i wypracowywać rekomendacje dla władz.

Wolontariat

Dobrowolne wykonywanie pracy na rzecz organizacji pozarządowych lub innych instytucji. Organizacje działające na rzecz dobra publicznego NGO, często angażują się w różne formy zaangażowania społecznego. Ważne jest zachęcanie mieszkańców do angażowania się w wolontariat na rzecz lokalnych organizacji, poprzez organizowanie takich akcji wolontariackich, które odpowiadają na potrzeby społeczności lokalnej.

Mapowanie partycypacyjne

Tworzenie map potrzeb, które pozwalają na zidentyfikowanie problemów i wyzwań, z jakimi boryka się społeczność lokalna. Angażuje społeczność w tworzenie map,

które odzwierciedlają ich percepcję, wiedzę i priorytety dotyczące użytkowania gruntów, zasobów lub zagrożeń. Często wykorzystywane w planowaniu środowiskowym i rozwoju miast.

Sondaże deliberatywne

Metoda, która łączy deliberację w dyskusjach w małych grupach z naukowym losowym próbkowaniem w celu zapewnienia konsultacji publicznych w złożonych kwestiach.

Charrette/warsztaty design thinking

Intensywne warsztaty projektowe, które gromadzą interesariuszy, ekspertów i opinię publiczną w celu wspólnego opracowywania rozwiązań dla wyzwań związanych z planowaniem i projektowaniem np. przestrzeni. Z kolei design thinking to techniki, które angażują społeczeństwo w kreowanie pożądanego przyszłości dla społeczności lub obszaru problemowego, często wykorzystywane w planowaniu urbanistycznym i rozwoju społeczności.

Platformy internetowe

Witryny internetowe, media społecznościowe i aplikacje zaprojektowane w celu ułatwienia zaangażowania publicznego, takie jak interaktywne mapy, fora dyskusyjne lub platformy do głosowania online. Mogą służyć również do pozyskiwania funduszy na własne pomysły i nowe inicjatywy w ramach crowdfundingu.

Narzędzia te różnią się pod względem możliwości zastosowania w zależności od kontekstu, celów procesu uczestnictwa i zaangażowanej publiczności (Knight & Schwartzberg, 2020). Skuteczność zaangażowania społecznego często zależy od wykorzystania kombinacji tych narzędzi w celu dotarcia do zróżnicowanej grupy interesariuszy i zaangażowania ich. Zaangażowanie społeczne i aktywizacja społeczności lokalnych to kluczowe elementy budowania silnych i zintegrowanych społeczności.

Głównym celem aktywizacji jest pobudzenie mieszkańców do działania, zwiększenie ich zaangażowania w życie społeczności oraz wzmocnienie więzi społecznych. Koncentruje się na budowaniu poczucia wspólnoty i odpowiedzialności za lokalne sprawy. Z kolei partycypacja społeczna to proces włączania mieszkańców w podejmowanie decyzji dotyczących ich społeczności. Można więc powiedzieć, że aktywizacja buduje chęci do

działania, a partycypacja daje narzędzia do realnego wpływu na otoczenie. Aktywizacja społeczności lokalnych jest niezbędna, aby transformacja regionów węglowych przebiegła sprawiedliwie i z poszanowaniem potrzeb mieszkańców.

Dobre praktyki

Umowa społeczna

28 maja 2021 r. podpisana została umowa społeczna dotycząca transformacji sektora górnictwa węgla kamiennego (MAP 2021). Umowa stanowi podstawowy instrument transformacji branży górniczej, wypracowany w efekcie prowadzonego dialogu między stroną rządową, spółkami górniczymi i związkami zawodowymi. Zabezpiecza interesy pracowników kopalń w perspektywie planowanych dat zamykania kopalń.

Terytorialny Plan Sprawiedliwej Transformacji

Dialog, partycypacja i współpraca ze wszystkimi środowiskami lokalnymi i regionalnymi były podstawą do pracy nad Terytorialnym Planem Sprawiedliwej Transformacji Województwa Śląskiego. Podkreśla się w nim, że dialog i otwarta komunikacja są podstawą współpracy jednostek samorządu terytorialnego oraz partnerów społecznych i gospodarczych uczestniczących w procesie transformacji, co służy realizacji celu operacyjnego nr 4, jakim jest efektywny społecznie odpowiedzialny system zarządzania transformacją w podregionach węglowych. Animowanie szerokiego dialogu społecznego w zakresie sprawiedliwej transformacji odbywać się ma poprzez działania informacyjne, edukacyjne, promocyjne, które w szczególności skierowane mają być do potencjalnych beneficjentów oraz mieszkańców podregionów węglowych (UMWSL 2022).

„Budżet równych szans – to działa”, Stowarzyszenie Centrum Rozwoju Inicjatyw Społecznych, Rybnik

Projekt oferuje niewielkie granty na realizację pomysłów zgłaszanych i wdrażanych przez mieszkańców. Wdrożono BRS w ponad 10 różnych projektach, realizowanych w Rybniku i Rydułtowach oraz na terenach wiejskich, udzielając przez 10 lat ponad 200 dotacji w kwocie od 3 do 5 tysięcy złotych (Fot. 1). Mechanizm grantowy który nawiązuje do idei

budżetu obywatelskiego i jest wykorzystywany do aktywizacji grup społecznych, które dotychczas pozostawały bierne, takich jak trudna młodzież, niepełnosprawni, długotrwale bezrobotni. Uczy współodpowiedzialności, współpracy, myślenia projektowego, zarządzania pieniędzmi publicznymi i integruje społeczności. Realizatorzy mikroinicjatyw zdobyli nowe kompetencje społeczne i leaderskie i zmienili fizyczną i społeczną przestrzeń wielu społeczności lokalnych (Bulenda& Pomykoł, 2025).

Fot. 1 Szarlota urban lab

Źródło: <https://www.facebook.com/szarlotaurbanlab/>

Kreatywne Centrum Spotkań i Rozwoju Kompetencji dla Młodych „Restart Lab”, Fundacja Instytut Zielonej Przyszłości, Konin

Restart Lab to pierwszy fablab w Koninie, czyli miejsca dla osób zainteresowanych majsterkowaniem i wynalazkami (Fot. 2). Miejsce powstało dzięki współpracy Miasta Konin z lokalnymi aktywistami z Fundacji Instytut Zielonej Przyszłości jako element procesu sprawiedliwej transformacji regionu Wielkopolski Wschodniej. Fablab to przestrzeń kreatywnego myślenia adresowana do osób, które potrzebują narzędzi czy wsparcia w tworzeniu własnych projektów związanych z pracą, nauką czy hobby.

Fot. 2 Restart lab

Źródło: <https://www.facebook.com/RestartLabKonin/>

Valleys Regional Park, Wielka Brytania

Valleys Regional Park (VRP) powstał w 2009 roku jako część szerszego programu rewitalizacji dawnych obszarów górniczych Walii (Fot. 3). Trzyście jednostek samorządu terytorialnego Walii, organizacje ekologiczne oraz społeczności lokalne wykorzystały potencjał przyrodniczy i kulturowy walijskich dolin, przekształcając je w przestrzeń rekreacyjną, edukacyjną i turystyczną. Park obejmuje szlaki piesze i rowerowe, rezerваты przyrody, a także miejsca o znaczeniu historycznym związane z dziedzictwem górniczym i hutniczym. Inicjatywa VRP łączy ochronę środowiska z promocją lokalnej kultury i historii, a byli pracownicy kopalń zaangażowali się w prace przewodników i edukatorów.

Fot. 3 Valleys Regional Park

Źródło: <https://valleysregionalpark.wales/>

Dolina Jiu, Rumunia

Comunități Vibrante în Valea Jiului to projekt skoncentrowany na rewitalizacji społecznej i gospodarczej regionu Doliny Jiu w Rumunii i wspieranie lokalnych społeczności poprzez działania kulturalne, edukacyjne i ekonomiczne (Fot. 4).

Fot. 4 Mural w Jiu Valley

Źródło: <https://www.valeajiuluiimplicata.org/comunitati-vibrante/>

W ramach Koalicji Zaangażowania Doliny Jiu połączyły siły organizacje takie jak Valea Jiului Society, Urban Lab Valea Jiului oraz Asociația Copii pentru Viitor, wspierane przez CEE Bankwatch. W trzech najbardziej marginalizowanych społecznościach: osiedlu Bosnia w Petroșani, osiedlu Dallas w Vulcan oraz kolonii Ștefan w Lupeni przeprowadzono prace mające na celu odnowienie i przekształcenie przestrzeni publicznych. Mieszkańcy, we współpracy z artystami, uczestniczyli w tworzeniu murali oraz instalacji artystycznych, które nadały nowy charakter tym miejscom. Do współpracy zaproszono znanych artystów, takich jak Ion Barbu. Organizowano różnorodne warsztaty artystyczne i kulturalne takie jak zajęcia z malarstwa, rysunku, rękodzieła, recyklingu artystycznego oraz teatru. W każdej z trzech społeczności przygotowano przedstawienia teatralne, w których występowali mieszkańcy, w tym osoby z grup zagrożonych wykluczeniem. Spektakle opowiadały historie związane z życiem w Dolinie Jiu. Projekt obejmował również organizację wydarzeń promujących lokalne dziedzictwo, takich jak zwiedzanie historycznych kopalni oraz innych miejsc o znaczeniu kulturowym.

Wnioski

Transformacja regionów węglowych to złożony proces, który wymaga aktywizacji społeczności lokalnych oraz ich partycypacji w planowaniu i wdrażaniu zmian.

Pokazane dobre praktyki wskazują, że skuteczna transformacja regionów węglowych wymaga nie tylko inwestycji w nowe gałęzie gospodarki, ale także aktywnego zaangażowania społeczności lokalnych. Partycypacja społeczna, konsultacje oraz współpraca między różnymi podmiotami są kluczowe dla osiągnięcia trwałych i sprawiedliwych zmian.

Narzędzia zaangażowania społecznego sprzyjają budowaniu zaufania zapewniając, że zmiany są akceptowane i wspierane przez lokalne społeczności. Dialog społeczny jest niezbędnym elementem skutecznej transformacji regionów węglowych, umożliwiającym wypracowanie akceptowalnych i trwałych rozwiązań społeczno-gospodarczych. Przykładem jest Umowa Społeczna z 2021 r., która powstała w wyniku negocjacji rządu, spółek górniczych i związków zawodowych.

Rekomendacje

- Rozwijanie szerokiego partnerstwa oraz integracja działań organizacji pozarządowych, samorządów i społeczności lokalnych w celu skutecznego wdrażania zmian.
- Wykorzystanie nowych form zaangażowania społecznego, w tym rozwój cyfrowych platform dialogu oraz organizacja lokalnych wydarzeń aktywizujących społeczność.
- Podnoszenie świadomości społecznej, gdzie kluczowe jest prowadzenie działań informacyjnych i edukacyjnych na temat korzyści, ale też wyzwań związanych z transformacją.
- Połączenie narzędzi dialogu społecznego i zaangażowanie społeczne pozwala na stworzenie akceptowanych społecznie rozwiązań, minimalizując negatywne skutki gospodarcze i społeczne.

Bibliografia

- Barańska B. Eichner M. Hus K. Majewski J. Tomeczek A. (2011). Dialog społeczny i tworzenie partnerstw na rzecz rynku pracy WUP Katowice.
- Bielecki Ł. Ingram T. Baron M. (2021). Analiza konsekwencji likwidacji górnictwa węgla kamiennego dla Polski i przedsiębiorstw sektora okołogórniczego. Katowice: Uniwersytet Ekonomiczny.
- Bulenda A., Pomykoł A. (2025). CRIS, Aktywni mieszkańcy gotowi na transformację, <https://opus.org.pl/konferencja-aktywizacja-spolecznosci-lokalnych-belchatow>.
- Butler JS. Petrovsky N. (2023). Understanding Public Participation as a Mechanism Affecting Government Fiscal Outcomes: Theory and Evidence From Participatory Budgeting . Journal of Public Administration Research and Theory, Volume 33, Issue 2, , Pages 375–389, <https://doi.org/10.1093/jopart/muac025>.
- Flaszyńska E. (red.) (2015). Antkowiak L, Ekspertyza Dialog na regionalnym rynku pracy. Przegląd i analiza możliwych rozwiązań w kontekście znowelizowanej ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Warszawa.
- Frankowski J. Lewandowski P. Mazurkiewicz J. Sokołowski J. (2020). Zatrudnienie w górnictwie węgla kamiennego w Zagłębiu Górnośląskim. IBS Warszawa.
- Gardawski J. (2009). Dialog społeczny w Polsce: teoria, historia, praktyka, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Katedra Socjologii.

IEECP, European Energy and Climate Policy (2023). Drivers and barriers of public engagement in energy infrastructure, Literature review and expert interviews Institute for European Energy and Climate Policy (IEECP) and Renewables Grid Initiative (RGI).

Kiewra D. Szpor A. Witajewski-Baltvilks J. (2019). Sprawiedliwa transformacja węglowa w regionie śląskim. Implikacje dla rynku pracy, IBS Research Report, 02/2019.

KE Komisja Europejska (2016). Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana) Dz.U. C 202 z 7.6.2016 https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9e8d52e1-2c70-11e6-b497-01aa75ed71a1.0018.01/DOC_1&format=PDF.

KE Komisja Europejska (2017). Ustanowienie Europejskiego filaru praw socjalnych, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017DC0250>.

KE Komisja Europejska (2021). Social Dialogue, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=329&langId=en>.

Knight J. Schwartzberg M. (2020). Institutional bargaining for democratic theorists (or how we learned to stop worrying and love haggling), Annual Review of Political Science, 23(1), pp. 259–76. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-060118-102113>.

Liu L. (2022). Public participation in decision making on sustainable energy transitions. University of Groningen. <https://doi.org/10.33612/diss.195943533>.

McCauley D. Heffron R. (2018). What is the 'Just Transition'? Energy Policy, Vol. 119.

MOP, Międzynarodowa Organizacja Pracy (1981). Konwencja nr 154 dotycząca popierania rokowań zbiorowych, <https://www.mop.pl/doc/html/konwencje/k154.html>.

OECD, Organization for Economic Co-operation and Development (2020). Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave. Paris: OECD.

Hügel S., Davies A.R. (2020). Public participation, engagement, and climate change adaptation: A review of the research literature, WIREs Climate Change, Volume 11, Issue 4 https://doi.org/10.1002/wcc.645open_in_new.

Rachmad YE. (2022). Social Engagement Theory. Nürnberger Burg Buch Internationaler Verlag, Spezialausgabe 2022.

KPRM (2017), Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, przyjęta przez Radę Ministrów 14 lutego 2017 r.

Saarikoski H. Huttunen S. Mela H. (2023). Deliberating just transition: lessons from a citizens' jury on carbon-neutral transport, Sustainability: Science, Practice and Policy, 19:1, DOI: 10.1080/15487733.2023.2261341.

UMWSL Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego (2022). Terytorialny Plan Sprawiedliwej Transformacji Województwa Śląskiego 2030, Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego grudzień 2022.

Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.

Ustawa z dnia 24 lipca 2015 r. o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego, Dz. U. 2015 poz. 1240.

Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, Dz.U. 2006 nr 227 poz. 1658.

Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności lobbingowej w procesie stanowienia prawa, Dz.U. 2017 poz. 248.

Netografia:

<https://www.ilo.org/>

<http://www.dialog.gov.pl>

<https://dialog.slaskie.pl/>

<https://mojregion.eu/rpo/dowiedz-sie/rozwoj-lokalny-kierowany-przez-spolecznosc/>

<http://sprawiedliwa-transformacja.pl/wysluchanie-slask/>

<https://ieecp.org/>

<https://www.facebook.com/RestartLabKonin/>

<https://valleysregionpark.wales/>

<https://www.valeajiluiiimplicata.org/comunitati-vibrante/>

SOCIAL DIALOGUE AND SOCIAL INVOLVEMENT IN THE PROCESS OF TRANSFORMATION OF COAL REGIONS OF THE SILESIA VOIVODESHIP

Abstract

The article presents the concept of social dialogue, the basis of its functioning, the role and place in the development and the tools of social dialogue. The relationship between dialogue and social engagement has been discussed, i.e. methods of activating local communities and social participation in the process of transformation of coal regions.

Key words: transformation, dialogue, social involvement, activation

Adam Polko

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

e-mail: adam.polko@uekat.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8553-5685>

PARTYCYPACJA SPOŁECZNA DLA SPRAWIEDLIWIEJ TRANSFORMACJI PODREGIONÓW WĘGLOWYCH WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Streszczenie: Celem artykułu jest wykazanie, że partycypacja społeczna, ale także partycypacje obywatelska i indywidualna stanowią konieczny element składowy procesu sprawiedliwej transformacji. Przyjmując, że sprawiedliwa transformacja jest rozumiana szeroko, czyli z perspektywy całościowych systemów należy założyć, że przyczynia się ona do osiągnięcia sprawiedliwych rozwiązań w zakresie rozpoznania warunków działania, wypracowania procedur, ustalenia modeli dystrybucji zasobów i wdrożenia działań naprawczych. Przegląd technik partycypacyjnych oraz studia przypadków pozwalają zrozumieć zalety i wady poszczególnych rozwiązań oraz służą wypracowaniu wstępnych rekomendacji w zakresie partycypacji społecznej dla sprawiedliwej transformacji podregionów węglowych województwa śląskiego.

Słowa kluczowe: partycypacja społeczna, partycypacja obywatelska, sprawiedliwa transformacja, podregiony węglowe, województwo śląskie

Wprowadzenie

Źródłem debaty dotyczącej sprawiedliwej transformacji (just transition) jest przekształcanie systemu energetycznego i gospodarki opartej na paliwach kopalnych w procesie dekarbonizacji oraz wpływ tych przekształceń na nierówności ekonomiczne i rynek pracy (Abram i in., 2022, s. 1035). Na początku sprawiedliwa transformacja była rozumiana jako podejmowanie odpowiednich środków w celu ochrony miejsc pracy we wrażliwych branżach i zapewnianiu nowych miejsc pracy, na równi przyzwoitych pod względem warunków zatrudnienia i płacy co poprzednie, likwidowane stanowiska (Jenkins i in., 2016, s. 55). Z czasem pojęcie sprawiedliwej transformacji ewoluowało w kierunku holistycznej transformacji społeczeństwa (holistic societal transition) (McCanley, Heffron 2018).

Można więc wyróżnić dwa spojrzenia na sprawiedliwą transformację: **perspektywę redukcjonistyczną** (reductionist perspectives on the just transition) i **perspektywę całościowych systemów** (whole-system perspectives on the just transition) (Abram i inni, 2022, s. 1037-1038). Pierwsza perspektywa charakteryzuje się koncentracją na interwencji technologicznej, analizie składowych systemu społeczno-gospodarczego w oderwaniu od siebie (wyizolowane podejście) oraz skupianiu się na wąskim zakresie negatywnych skutków (np. utracie miejsc pracy), a nie na głębszych, strukturalnych zmianach. Druga perspektywa pojmuje sprawiedliwą transformację jako złożone wyzwanie rozumiane w kategoriach dynamicznych relacji i wzajemnych powiązań pomiędzy różnymi systemami. Wysiłki skupione są na potencjalnych sprzecznościach i niezamierzonych konsekwencjach. W ramach tej perspektywy, tworzone polityki muszą być responsywne na doświadczenia życiowe, lokalny kontekst i zmieniające się realia.

Przyjmując założenie, że w procesie transformacji podregionów węglowych województwa śląskiego bliższa jest nam druga perspektywa pojmowania sprawiedliwej transformacji, warunkiem koniecznym jest jak najlepsze zrozumienie działań poszczególnych interesariuszy oraz ustalenie czy i w jaki sposób są oni w stanie partycypować oraz współdziałać na rzecz sprawiedliwej transformacji? Ważne jest również ustalenie, jaki wpływ na inicjowanie i trwałość partycypacji w zakresie sprawiedliwej transformacji ma kontekst lokalny. W poszczególnych podregionach węglowych mogą bowiem występować różne warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, a interesariusze w tych miejscach mogą mieć różny bagaż doświadczeń oraz motywacje do podejmowania działań. Transformacja podregionów węglowych województwa śląskiego nie może mieć miejsca bez współudziału i akceptacji wszystkich grup społecznych. Partycypacja społeczna wydaje się być kluczem do sukcesu sprawiedliwej transformacji. Dlatego ważne, abyśmy rozumieli, czym jest partycypacja społeczna, jakie warunki sprzyjają jej zaistnieniu oraz które zasady i techniki partycypacji są najbardziej odpowiednie w danym czasie i miejscu.

Zasadnicza część artykułu składa się z czterech części. W pierwszej opisano podstawy teoretyczne partycypacji wskazując różne jej rodzaje, cele oraz stopnie zaangażowania społecznego. W drugiej części dokonano przeglądu technik partycypacyjnych

oraz podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, jakie mają zastosowanie w procesie sprawiedliwej transformacji. W trzeciej części opisano wybrane, dobre praktyki partycypacji społecznej w województwie śląskim. Skupiono się na tych, które mają związek z szeroko rozumianą transformacją. W ostatniej części artykułu sformułowano wnioski i zaproponowano rekomendacje zarówno dla przedstawicieli społeczności lokalnych, jak również władz publicznych.

Podstawy teoretyczne partycypacji społecznej

Partycypacja to branie przez ludzi udziału w podejmowaniu decyzji lub we wspólnych działaniach i wydarzeniach, które ich dotyczą. Wymienia się zwykle trzy rodzaje partycypacji: społeczną, obywatelską i indywidualną (Wójcicki 2013). **Partycypacja społeczna**, zwana też horyzontalną, wspólnotową, stowarzyszeniową lub kolektywną dotyczy przede wszystkim współpracy różnych osób i grup społecznych w osiąganiu wspólnych celów. Przejawia się w aktywnościach podejmowanych przez stowarzyszenia, wspólnoty sąsiedzkie, ruchy miejskie i inne mniej lub bardziej formalne grupy aktywistów. **Partycypacja obywatelska**, zwana też wertykalną, polityczną lub publiczną dotyczy relacji obywateli z władzą publiczną. Wyraża się w zaangażowaniu jednostek w działania struktur i instytucji państwa poprzez wspieranie władzy w podejmowaniu decyzji i zarządzaniu, np. uczestnictwie w konsultacjach prowadzonych przez urząd miasta. **Partycypacja indywidualna** to działania podejmowane przez jednostkę określające jej oczekiwania co do charakteru społeczeństwa, w którym chce żyć. Polega ona na wspieraniu działań dobroczynnych, społecznie odpowiedzialnej konsumpcji itp.

W kontekście sprawiedliwej transformacji, każda z wymienionych partycypacji jest ważna. Po pierwsze, to władza publiczna podejmuje najważniejsze decyzje dotyczące transformacji. Mają one formę polityk i strategii, począwszy od zasięgu międzynarodowego (polityka Unii Europejskiej), a skończywszy na gminnym. W tym przypadku partycypacja obywatelska jest niezbędna, aby wypracować rozwiązania zrozumiałe, akceptowalne i w jak największym stopniu odpowiadające potrzebom mieszkańców. Partycypacja obywatelska jest warunkiem zapewnienia kompromisu w tak trudnym temacie, jakim jest sprawiedliwa transformacja. Poza tym będzie szansą, że głos wykluczonych grup społecznych będzie słyszalny. Po

drugie, działania na rzecz transformacji muszą być realizowane przez społeczność bądź przy jej współudziale. Dlatego szereg działań powinno być zleczanych przez władze stowarzyszeniom, fundacjom i innym grupom z sektora obywatelskiego. Ponadto dzięki partycypacji społecznej kreowane są innowacje społeczne, które pozwalają w sposób twórczy podchodzić do wyzwań związanych z transformacją, uwzględniając przy tym kontekst lokalny i wykorzystując lokalny potencjał mieszkańców i przedsiębiorców. Po trzecie, dwa wcześniej wymienione rodzaje partycypacji powinny pobudzać partycypację indywidualną, czyli trwałą zmianę postaw jednostek w zakresie relacji społecznych, przekształceń gospodarczych i presji środowiskowych związanych ze sprawiedliwą transformacją. W zasadzie to indywidualne i codzienne zaangażowanie powinno być ostatecznym celem sprawiedliwej transformacji. Traktowanie współdzielonych zasobów jako dobra wspólnego przez wszystkich członków społeczności oraz wypracowanie i stosowanie norm dotyczących różnych wymiarów sprawiedliwości może być osiągnięte głównie poprzez partycypację indywidualną. Rysunek nr 1 ukazuje logikę łączenia różnych rodzajów partycypacji w kontekście sprawiedliwej transformacji.

Rysunek 1. Rodzaje partycypacji na potrzeby sprawiedliwej transformacji

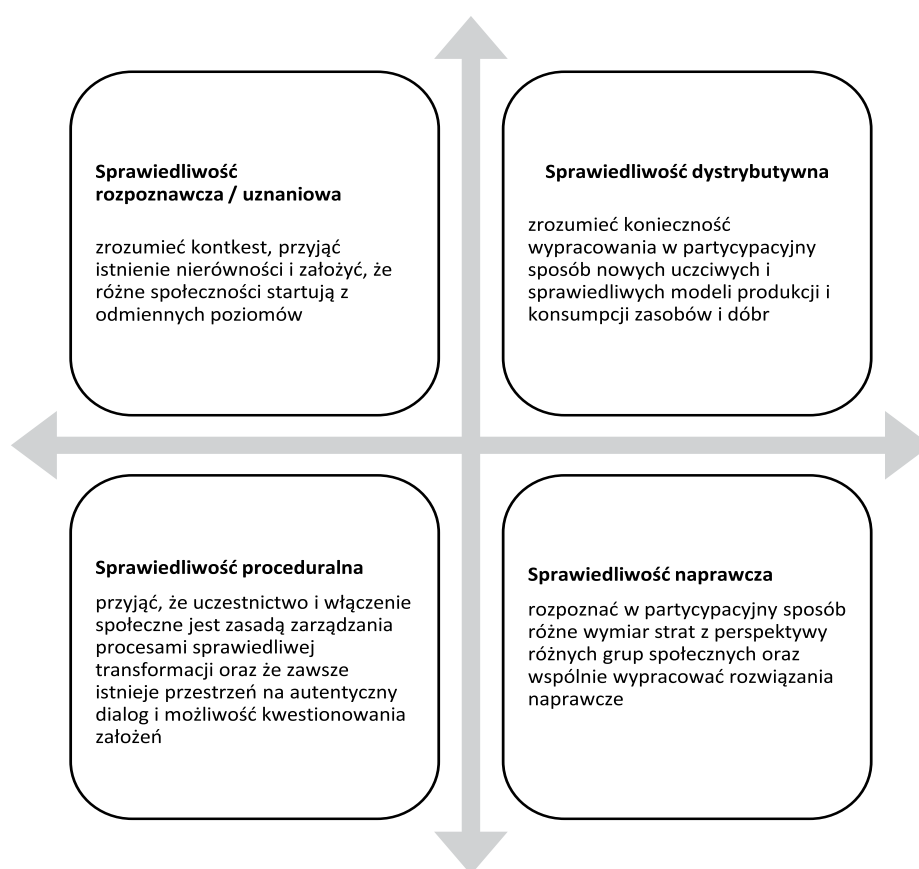
Źródło: opracowanie własne

W kontekście tworzenia zasad partycypacji na rzecz sprawiedliwej transformacji ważne jest zrozumienie różnych wymiarów sprawiedliwości (*dimensions of justice*) (Rysunek nr 2).

Abrams i inni (2022, s. 1038–1040) wyróżniają cztery takie wymiary przy założeniu, że mówimy o sprawiedliwej transformacji z perspektywy całościowych systemów (whole-system perspectives on the just transition) opisanych we wprowadzeniu:

- **sprawiedliwość rozpoznawcza / uznaniowa (recognitional justice)** – uznanie znaczenia kontekstowych i relacyjnych czynników wpływających na niesprawiedliwość stanowi punkt wyjścia. Wrażliwość na doświadczenia życiowe różnych grup społecznych w zróżnicowanych przestrzeniach i miejscach uwidacznia wielość sposobów, w jakie może przebiegać transformacja. Świadomość nierównomiernych podatności na zagrożenia klimatyczne, energetyczne itp., związane z istnieniem grup wykluczonych pozwala lepiej zrozumieć, dlaczego niektórym trudniej niż innym zmienić swoje praktyki w kierunku dekarbonizacji. Sprawiedliwość uznaniowa przyjmuje, że nie wszystkie regiony i społeczności startują z tego samego poziomu, ani nie mają dostępu do takich samych zasobów;
- **sprawiedliwość dystrybutywna (distributive justice)** – nie powinna być postrzegana jedynie jako kwestia dostarczania dobroczynnych usług społecznościom wykluczonym przez odległe władze. Należy również ponownie przemyśleć kwestie kontroli i własności, analizując, w jaki sposób społeczności mogą w sposób uczciwy i sprawiedliwy korzystać z tych projektów – nie tylko poprzez rekompensaty finansowe. Obywatele mogą aktywnie uczestniczyć w sprawiedliwym społecznie podziale zasobów, np. poprzez współtworzenie nowych modeli produkcji i konsumpcji energii.
- **sprawiedliwość proceduralna (procedural justice)** – skala zmian niezbędnych do stawienia czoła zmianom klimatycznym sprawia, że transformacja narzucona odgórnie przez władze publiczne ma niewielkie szanse powodzenia. Jednak podejścia partycypacyjne nie upraszczają spraw – wręcz przeciwnie, zwiększają wielowymiarowość wyzwań związanych z polityką i działaniem, tworząc złożone środowisko trudne do zarządzania. W przypadku tego wymiaru sprawiedliwości należy przyjąć, że uczestnictwo i włączenie nie są jedynie narzędziami politycznymi służącymi konstruowaniu konsensusu, lecz zasadą zarządzania, która musi pozostawiać przestrzeń na autentyczny dialog i możliwość kwestionowania założeń.
- **sprawiedliwość naprawcza (restorative justice)** – przesuwa uwagę z wąskich mechanizmów finansowego zadośćuczynienia na szersze rozumienie redystrybucji

i naprawy. Oznacza to przede wszystkim uznanie różnych wymiarów strat (z perspektywy różnych punktów widzenia i systemów wiedzy) wynikających ze zmian klimatu i polityk transformacyjnych – w tym np. utraty wspólnoty, kultury, krajobrazu czy poczucia przynależności do miejsca. Podejmowanie działań naprawczych jest dalekie od prostoty – zwłaszcza na poziomie globalnym, gdzie pojawiają się trudne pytania dotyczące odpowiedzialności historycznej i nierównych możliwości działania krajów bogatych i biednych.

Rysunek 2. Wymiary sprawiedliwości a potrzeba partycypacji

Źródło: opracowanie własne

Partycypacja ma wiele zalet. Dzięki niej przedstawiciele władz lokalnych poznają potrzeby społeczności lokalnej, a tym samym podejmują lepsze decyzje.

Partycypacja sprzyja pobudzaniu i integracji środowisk dzięki podejmowaniu wspólnych działań, pozwala na budowanie wspólnoty lokalnej. Mieszkańcy działający w sąsiedztwie, na osiedlu lub w dzielnicy zaczynają postrzegać siebie jako grupę,

która wspólnie jest w stanie działać sprawniej i ma większą siłę przetargową w relacjach z władzami lokalnymi. Wreszcie partycypacja rozwija przestrzeń do dialogu, która pozwala zrozumieć potrzeby różnych stron i przyczynia się do rozwiązywania konfliktów. Wyróżnia się zwykle trzy stopnie zaangażowania:

- **informowanie** w sposób przejrzysty o działaniach władz publicznych. Składa się na to przedstawienie kontekstu, pokazanie warunków brzegowych danej decyzji, poinformowanie o przepisach prawa stanowiących uwarunkowania danej decyzji. Chodzi o zrozumienie dylematów związanych z wyborem danej opcji;
- **konsultowanie** polegające na zasięgnięciu przez władzę opinii mieszkańców (obywateli) w konkretnych sprawach;
- **współdecydowanie** polegające na przekazywaniu obywatelom części kompetencji dotyczących podejmowanych decyzji i działań.

Znanym modelem, który ilustruje różne poziomy udziału obywateli w procesach decyzyjnych jest **drabina partycypacji (ladder of participation)** stworzona przez Sherry Arnstein (1969). Drabina ma osiem szczebli, które można podzielić na trzy główne kategorie:

- **Brak uczestnictwa:**

1. Manipulacja – obywatele są „informowani” lub zaangażowani tylko pozornie, w rzeczywistości ich zdanie nie ma wpływu.
2. Terapia – działania mające na celu zmianę zachowania obywateli, a nie wpływ na decyzje.

- **Działania pozorne:**

3. Informowanie – jednostronny przepływ informacji od władzy do obywateli, bez możliwości wpływu.
4. Konsultowanie – obywatele mogą wyrazić opinię, ale decydenci nie muszą się z nią liczyć.
5. Ugłaskiwanie – obywatele są reprezentowani np. w komisjach doradczych, ale bez realnej władzy.

• **Uspółecznienie władzy:**

6. Partnerstwo – obywatele współpracują z władzą, dzieląc odpowiedzialność za decyzje.
7. Delegowanie – obywatele mają realny wpływ na decyzje w określonych obszarach.
8. Kontrola obywatelska – pełna władza znajduje się w rękach społeczności, instytucje publiczne jedynie wspierają działania.

Wskazany podział jest przydatny w rozpoznaniu jednego z głównych wyzwań partycypacji społecznej, jakim jest osiągnięcie i utrzymanie odpowiedniego poziomu zaangażowania ludzi. Współcześnie większość osób jest zajęta i nie wykazuje chęci zaangażowania w sprawy społeczne. Robią to najczęściej stosunkowo nieliczni społecznicy, aktywiści miejscy itp. Jeżeli formy partycypacji oferowane przez władze publiczne są tylko pozorne, to w krótkim czasie poziom zaangażowania bardzo spada, a zaufanie dla kolejnych prób podjęcia dialogu jest bardzo niskie.

Przegląd wybranych techniki partycypacyjnych

Istnieje wiele technik partycypacyjnych, wybrane z nich opisano w syntetyczny sposób w tabeli nr 1. Poszczególne techniki są mniej lub bardziej odpowiednie w zależności od sytuacji oraz etapu, na którym jest partycypacja. W ramach partycypacji społecznej warto różnicować techniki partycypacyjne. Będzie to miało pozytywny wpływ na zaangażowanie większej liczby osób oraz odzwierciedli różne preferencje w zakresie interakcji i wyrażania swoich opinii (inne preferencje w tym zakresie mogą mieć ludzie młodzi, a inne seniorzy). Warto również zadbać o miejsce spotkań. Powinna to być przestrzeń otwarta, przyjazna i inkluzyjna, a przede wszystkim taka, z którą mieszkańcy się utożsamiają i traktują jako swoje tradycyjne miejsce zgromadzeń. Bardzo dobrym rozwiązaniem, powszechnie obecnie stosowanym, jest tworzenie w gminach, a nawet poszczególnych dzielnicach centrów aktywności obywatelskiej / społecznej (CAO / CAS). Są to budynki, w których swoje pomieszczenia mogą mieć lokalne organizacje pozarządowe. Obiekty takie są wyposażone w sprzęty, narzędzia i materiały przydatne w aktywności społecznej. Miejsca takie sprzyjają również sieciowaniu i realizacji wspólnych projektów.

W procesie partycypacji warto przynajmniej raz zastosować techniki, które wymagają od uczestników czynnego zaangażowania. Takie rozwiązania proponują m.in. urban lab czy warsztaty Charette. Osoby uczestniczące aktywnie biorą udział w planowaniu, prototypowaniu, a na koniec widzą realne efekty swoich działań w postaci rozwiązań przestrzennych, makiet lub stworzonych w trakcie elementów małej architektury. Tego typu techniki mają również zaletę wynikającą z zastosowania zasady działania metodą prób i błędów. W praktyce nie zawsze istnieje możliwość wypracowania najlepszego rozwiązania za pierwszym razem. Należy próbować, testować i zachęcać uczestników, aby proponowali rozwiązania bez autocenzury.

Prowadząc proces partycypacji należy przede wszystkim zadbać o utrzymanie poziomu zaangażowania i satysfakcji uczestników. Należy pamiętać, że ludzie przychodzą na spotkania z własnej woli, poświęcając swój wolny czas. Oczekują więc, że ich opinie zostaną wysłuchane i odnotowane. Liczą również, że sekwencja spotkań może doprowadzić ich do zamierzonego celu. Dlatego poszczególne spotkania powinny być skrupulatnie dokumentowane i upubliczniane. Uczestnicy nie powinni mieć poczucia, że są pytani wciąż o to samo, a ich opinie mają potwierdzić jedynie z góry założone tezy.

Tabela 1. Wybrane techniki partycypacji

Nazwa	Kawiarnia obywatelska (Conversation Cafe)
Cel	rozpoczęcie debaty, zbieranie opinii uczestników i dyskusja na dany temat a także budowanie relacji pomiędzy uczestnikami lub grupami interesariuszy
Format	zbliżony do nieformalnego spotkania, 3 fazy: wypowiedzianie własnego stanowiska przez każdego uczestnika, komentowanie stanowisk innych i podsumowanie w otwartej dyskusji, technika nastawiona na dialog, przydatna w początkowej fazie procesu konsultacyjnego
Szczegółowe wymagania	zapewnienie nieformalnej atmosfery poprzez zorganizowanie wydarzenia w miejscu sprzyjającym rozmowie (kawiarnia, lokalny bar lub klub)
Nazwa	Komórki planujące (Planning cells)
Cel	wypracowanie rozwiązań złożonych/ kontrowersyjnych problemów

Format	zaangażowanie około 25 losowo dobranych osób, które prowadzone przez 2 moderatorów, w trakcie 3-4 dni, przy ewentualnym wsparciu ekspertów oraz wizyt terenowych wypracowują propozycję rozwiązania i prezentują ją w formie raportu obywatelskiego
Szczegółowe wymagania	zwolnienie uczestników z codziennych obowiązków, zapewnienie wynagrodzenia oraz odpowiedniego miejsca spotkań
Nazwa	Ocena partycypacyjna (Participatory appraisal)
Cel	przeprowadzenie diagnozy uwzględniającej lokalny kontekst, wypracowywanie rozwiązań problemu, tworzenie wizji rozwoju uwzględniających zaangażowanie wszystkich grup społecznych
Format	wykorzystanie różnorodnych metod wizualnych, które ułatwiają realizację założonych celów i przeprowadzenie całego procesu
Szczegółowe wymagania	zapewnienie reprezentatywnej grupy osób (uczestnikami warsztatów powinni być przedstawiciele wszystkich grup społecznych, również tych zmarginalizowanych), miejsce do przeprowadzenia warsztatu, osoba sprawnie moderująca spotkanie
Nazwa	Otwarta przestrzeń (Open space)
Cel	dyskusja nad ogólnym tematem w który mocno zaangażowani są uczestnicy spotkania
Format	uczestnicy dyskutują maksymalnie 1,5 godziny w grupach nad danymi wątkami ogólnego tematu, efektem jest krótki raport dostępny do pozostałych grup, w trakcie spotkania można zmieniać grupy dyskusyjne w zależności od zainteresowania. Spotkanie powinno skończyć się zaplanowaniem działań na przyszłość
Szczegółowe wymagania	odpowiednio duży lokal z możliwością podziału na podgrupy, metoda sprawdza się, kiedy sprawa mocno angażuje uczestników (np. aktualny lub potencjalny konflikt, którego rozwiązanie ma pilny charakter)
Nazwa	Spacery badawcze
Cel	badanie przestrzeni, mapowanie konkretnych miejsc i elementów wymagających interwencji, badanie odczuć, potrzeb badanych osób na temat różnych aspektów przestrzeni
Format	interaktywna, terenowa metoda pytania mieszkańców i mieszkanki o ich opinie w jakiejś kwestii. Spacer moderowany przez prowadzącego według przygotowanego scenariusza

Szczegółowe wymagania	przemyślane wyznaczenie trasy i elementów przestrzeni podlegających badaniu
Nazwa	Warsztaty Charette
Cel	intensywne, kilkudniowe sesje z zaangażowanymi interesariuszami, które mają na celu wypracowanie i przedstawienie wspólnej koncepcji zagospodarowania obszaru
Format	warsztaty projektowe. Metoda ta zakłada zebranie w jednym miejscu osób reprezentujących różne środowiska i będących specjalistami w różnych dziedzinach (prawnicy, urbaniści, architekci, urzędnicy, artyści, działacze społeczni) i zaproszenie ich do wspólnej, moderowanej rozmowy. W jej efekcie powstają konkretne zalecenia i propozycje odnośnie przedmiotu konsultacji np. wybranego obszaru przestrzeni miejskiej
Szczegółowe wymagania	zapewnienie odpowiednich warunków technicznych grupie planistycznej
Nazwa	Urban Lab
Cel	wspieranie zrównoważonego rozwoju miast poprzez testowanie i wdrażanie innowacyjnych rozwiązań miejskich. Angażowanie mieszkańców i interesariuszy w proces współtworzenia polityk, usług publicznych i przestrzeni miejskich
Format	laboratorium miejskie funkcjonujące jako platforma dialogu, eksperymentów i współpracy w warunkach miejskich. Działa na styku samorządu, mieszkańców, organizacji pozarządowych, biznesu i nauki. Może mieć charakter stały (np. jednostka miejska) lub projektowy (czasowe działania w konkretnych dzielnicach)
Szczegółowe wymagania	interdyscyplinarne podejście i integracja wiedzy z różnych dziedzin (urbanistyka, technologia, socjologia). Elastyczność w testowaniu rozwiązań w przestrzeni publicznej (np. prototypowanie usług, tymczasowe instalacje)

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://partycypacjaobywatelska.pl/strefa-wiedzy/techniki/>

Dobre praktyki partycypacji społecznej w województwie śląskim

W województwie śląskim można znaleźć wiele ciekawych inicjatyw, które należy uznać za dobre praktyki. Poniżej opisano dwie z nich.

FIL, Zimbardo, rewitalizacja Nikisza i centrum sprawiedliwej transformacji

Stowarzyszenie Fabryka Inicjatyw Lokalnych (FIL) zostało założone w 2009 r. przez grupę przyjaciół chcących zmieniać otaczającą ich rzeczywistość i realizować swoje **pasje**. Od tego czasu członkowie stowarzyszenia podjęli wiele aktywności, głównie na obszarze zabytkowego osiedla robotniczego Nikiszowiec. Jednym z najbardziej znanych projektów jest Centrum Zimbardo. Profesor Philip Zimbardo zafascynował się Nikiszem, a jeszcze bardziej ludźmi, którzy działali w dzielnicy i tak powstało Centrum jego imienia.

Ideą Centrum jest stworzenie młodym ludziom przestrzeni – miejsca spotkań, dzięki czemu mogą tworzyć autentyczne relacje. Nacisk kładziony jest na budowanie lokalnej świadomości i tożsamości oraz poczucie przynależności. Centrum to miejsce, gdzie młodzież angażuje się w działania na rzecz Nikiszowca poprzez udział w lokalnych wydarzeniach takich jak: Jarmark na Nikiszu, Odpust u Babci Anny. Młodzi tworzą także projekty, które poza tym, że służą nabywaniu nowych kompetencji, przyczyniają się do rozwoju kapitału Nikiszowca. Centrum cechuje **otwartość i szacunek do różnorodności** z równoczesnym przywiązaniem do lokalnej tradycji.

Dzielnica Janów-Nikiszowiec jest obszarem zdegradowanym wymagającym rewitalizacji. Stowarzyszenie FIL realizuje działania mające na celu rozwój społeczności lokalnej oraz wieloaspektową rewitalizację dzielnicy, uznając za największy potencjał dzielnicy zaangażowanie mieszkańców oraz dziedzictwo kulturowe miejsca. Ważnym aspektem jest przy tym **współpraca z Miejskim Ośrodkiem Pomocy Społecznej (MOPS)**.

Specyfiką działania stowarzyszenia FIL jest **różnorodność** polegająca na inicjowaniu różnych projektów oraz wchodzenie w partnerstwa. Wśród przykładów można wymienić: projekt „Centrum Społecznościowe w Nikiszowcu”, polsko-czeski projekt „Łączy nas dziedzictwo przemysłowe”, raport nt. turystyki w Nikiszowcu pn. „Szanse i kierunki rozwoju turystyki – Osiedle Nikiszowiec”, zlecony przez Urząd Miasta Katowice, czy wreszcie „Nikiszowieckie Centrum Sprawiedliwej Transformacji”. Celem projektu są działania służące przygotowaniu mieszkańców do akceptacji dla procesu transformacji oraz zmiany klimatycznej z wykorzystaniem potencjału lokalnego. Adresatami działań są mieszkańcy dzielnicy Janów-Nikiszowiec, w której

transformacja związana jest z procesem przekształcenia terenu po byłej KWK „Wieczorek” w tzw. „Dzielnicę Nowych Technologii – Katowicki Hub Gamingowo-Technologiczny”. Projekt zakłada przygotowanie społeczności do zmian na wielu poziomach tj.:

- świadomościowym – poprzez wspieranie lokalnej tożsamości, wzmacnianie roli mieszkańców w promowaniu swojego miejsca zamieszkania;
- edukacyjno-informacyjnym – poprzez organizację wydarzeń, forów, warsztatów, wizyt nt. celów i skutków transformacji;
- społecznym – poprzez organizację wydarzeń integrujących dynamicznie rozrastającą się społeczność oraz wsparcie indywidualne w tej zmianie z naciskiem na działania proekologiczne.

Projekt jest realizowany w ramach Działania: FESL.10.24 – Włączenie społeczne – wzmocnienie procesu sprawiedliwej transformacji, przez FIL (Lider) oraz Miasto Katowice (Partner) w okresie 1 marca 2024 r. do 30 czerwca 2026 r.

Fot. 1. Spotkanie dot. sprawiedliwej transformacji w Centrum Zimbardo w Nikiszowcu
Autor: A. Polko

Lawendowy Ogród Katowic i Fundacja Ogrody Przyszłości

Założeniem było stworzenie wspólnego miejsca, które będzie dostępne dla wszystkich. Idea powstała w 2018 roku. Wtedy Pani Monika Laksa wraz z dwoma

sąsiadkami, które też są zapalonymi ogrodniczkami, postanowiły stworzyć przyjazne miejsce w dzielnicy Ochojec. Panie złożyły wniosek w ramach inicjatywy lokalnej i uzyskały dofinansowanie. Ogród powstał dzięki funduszom budżetu Inicjatywy Lokalnej (edycja 2019, 2020 oraz 2021) w kwocie ok. 75 000 zł oraz Zielonego Budżetu edycja 2021 w kwocie ok. 93 000 zł oraz środkom finansowym wypracowanym z działalności Fundacji Ogrody Przyszłości w 2021 oraz 2022 r. w łącznej kwocie ok. 36 000 zł. Jest to największy ogród społecznościowy o powierzchni ok. 1200 m², nasadzonych 1 000 szt. lawendy oraz innych ziół. Aby ogród mógł funkcjonować i rozwijać się Pani Monika Laksa założyła **Fundację Ogrody Przyszłości**. Dzięki temu możliwa jest promocja ogrodu oraz realizacja różnego rodzaju projektów i wydarzeń. Fundacja to nie tylko katowicka organizacja pozarządowa, ale przede wszystkim społeczny start-up, który działa w obszarach celów zrównoważonego rozwoju, m.in. dobrej jakości edukacji, zrównoważonych miast i społeczności oraz działań w dziedzinie klimatu. Fundację Ogrody Przyszłości tworzy zespół kobiet, które kochają naturę, ogrody i filozofię życia slow life.

Lawendowy Ogród Katowic jest miejscem otwartym i powszechnie dostępnym, które jest współtworzone i współzarządzane przez wspólnotę miejską. Można więc przyjąć, że miejsce to spełnia kryteria miejskiego dobra wspólnego (urban commons) (Polko, 2022). Lawendowy Ogród Katowic jest miejscem **inkluzyjnym**. Został tak zaprojektowany, aby każdy znalazł w nim coś ciekawego dla siebie. Oprócz lawendy, jest drewniana scena, na której można organizować występy i wydarzenia. Ponadto jest plac zabaw, miejsce do gry w bule oraz przestrzeń, gdzie ludzie mogą rozwijać swoje pasje związane z ogrodnictwem. Jest to miejsce otwarte dla wszystkich mieszkańców, miejsce spotkań, wydarzeń kulturalnych, edukacji ekologicznej oraz Festiwalu Lawendy.

Fot. 2. Lawendowy Ogród Katowic

Źródło: A. Polko

Rekomendacje i wnioski

Nie bez powodu w poprzedniej części artykułu podkreślono grubszą czcionką wyrazy: pasje, otwartość, inkluzyjność, różnorodność itp. Dwa wspomniane wcześniej przykłady oraz badania naukowe pokazują, że istnieje kilka ważnych zasad partycypacji społecznej (Polko 2022). Cztery z nich omówiono krótko poniżej.

Zasada otwartości i inkluzyjności

Powinno się dbać o to, aby wspólnota miejska była zarówno atrakcyjna dla ludzi, którzy wchodzić w jej skład, jak również dla potencjalnych członków, których warto przyciągać. Osoby, które chciałyby dołączyć do wspólnoty, powinny być zawsze mile widziane. Osoby takie mogą wniesić nowe pomysły, podzielić się wiedzą i doświadczeniem oraz włączyć się aktywnie w proces kolektywnego działania. Wspólnota miejska powinna być otwarta poprzez wychodzenie z ofertą do pozostałych mieszkańców i szerzej – użytkowników miasta. Organizacja wydarzeń kulturalnych, edukacyjnych, rekreacyjno-sportowych, które poprzez otwartość i powszechność będą stanowiły miejskie dobra wspólne, będą także sprzyjały promocji wspólnoty i realizacji celów społecznych. Ponadto członkowie wspólnot miejskich swoimi działaniami i postawą skierowaną na zewnątrz mogą wpływać

na wzrost świadomości i zmianę zachowania użytkowników miasta w zakresie bardziej sprawiedliwego, proekologicznego i prospołecznego wykorzystywania współdzielonych zasobów.

Zasada różnorodności i łączenia (pooling)

Wielofunkcyjność przestrzeni miejskich oraz różnorodność potencjałów twórczych, jakimi charakteryzują się członkowie wspólnot miejskich, powinny stanowić podstawę do kreowania wielu różnych inicjatyw społecznych. Różnorodna oferta będzie stanowiła o większej sile przyciągania nowych użytkowników. Natomiast łączenie różnych współdzielonych zasobów będzie sprzyjało powstawaniu innowacyjnych rozwiązań i zwiększało efektywność wykorzystania przestrzeni miejskich. Zasadą powinno być więc twórcze łączenie zasobów, których efektem byłyby innowacyjne dobra wspólne. Takimi dobrami mogą być na przykład darmowe aplikacje ułatwiające życie w mieście albo ule na dachach budynków wraz z nasadzeniami roślin miodo- i pyłkodajnych w najbliższym sąsiedztwie.

Zasada koegzystencji

Nie da się wspólnot miejskich i ich inicjatyw zupełnie odizolować od rynków, jak również polityk realizowanych przez władze lokalne. Ta nieunikniona koegzystencja powinna być w świadomy sposób wykorzystywana przez wspólnoty miejskie. Aktywności organizacji sektora obywatelskiego wypełniają lukę w usługach, których władza publiczna nie oferuje bądź z których się wycofała (np. kooperatywy mieszkaniowe, rolnictwo społeczne, zapewnianie powierzchni wystawienniczej). Dlatego wspólnoty miejskie powinny wchodzić w relacje z władzami publicznymi w celu współtworzenia oferty dla mieszkańców. Z kolei władze publiczne powinny wspierać rozwój wspólnot lokalnych poprzez rozwijanie rozwiązań instancjonalnych i narzędzi finansowych (np. inicjatywy lokalne, budżety partycypacyjne).

Zasada eksperymentalizmu

Rozumiana jako podejście adaptacyjne, terytorialne, służące projektowaniu innowacji prawnych i politycznych umożliwiających w określonych warunkach tworzenie i użytkowanie zasobów lokalnych. Władze publiczne powinny pozwalać wspólnotom lokalnym eksperymentować z przestrzeniami miejskimi, które są opuszczone, zaniedbane lub nie działają we właściwy sposób. W przestrzeniach miejskich można

wprowadzać funkcje i sposoby zagospodarowania na próbę, następnie sprawdzając w praktyce, czy są one odpowiednie dla członków wspólnoty. Jeżeli rezultat będzie niesatysfakcjonujący, najczęściej istnieje możliwość dokonania zmiany lub powrotu do stanu pierwotnego. Metoda prób i błędów jest powszechną praktyką. Zasada eksperymentalizmu to również wypracowywanie innowacyjnych rozwiązań organizacyjnych i prawnych.

Bibliografia

- Abram, S., Atkins, E., Dietzel, A., Jenkins, K., Kiamba, L., Kirshner, J., Kreienkamp, J., Parkhill, K., Pegram, T., & Santos Ayllón, L. M. (2022). Just Transition: A whole-systems approach to decarbonisation. *Climate Policy*, 22(8), 1033–1049.
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224.
- Jenkins, K., McCauley, D., Heffron, R., Stephan, H., & Rehner, R. (2016). Energy justice: A conceptual review. *Energy Research & Social Science*, 11, 174–182.
- McCauley, D., & Heffron, R. (2018). Just transition: Integrating climate, energy and environmental justice. *Energy Policy*, 119, 1–7.
- Polko, A. (2022). *Ekonomia miejskich dóbr wspólnych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice.
- Wójcicki, M. (2013). Pojęcie, istota i formy partycypacji społecznej w procesie planowania przestrzennego. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, (24), 169–184.

SOCIAL PARTICIPATION FOR A JUST TRANSITION OF THE COAL SUBREGIONS OF THE SILESIAN REGION

Abstract:

The aim of this article is to demonstrate that social participation, as well as civic and individual participation, are essential components of the just transition process. Assuming that a just transition is understood in a broad sense – that is, from the whole-system perspective – it must be recognized as contributing to the achievement of fair solutions regarding the identification of operational conditions, the development of procedures, the establishment of resource distribution models, and the implementation of remedial actions. A review of participatory techniques and case studies helps to understand the advantages and disadvantages of various approaches and serves as a basis for developing preliminary recommendations on social participation for the just transition of mining regions in the Silesian Region.

Keywords: social participation, civic participation, just transition, coal regions, Silesian Region

Artur Ochojski

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

e-mail: artur.ochojski@uekat.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9726-8614>

NOWE FORMY WSPÓŁPRACY Z INTERESARIUSZAMI SPRAWIEDLIWEJ TRANSFORMACJI W PODREGIONACH WĘGLOWYCH WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Streszczenie: Celem artykułu jest opisanie potencjału nowych form współpracy z interesariuszami w podregionach górniczych w trakcie transformacji. Przedstawione rozwiązania opierają się na doświadczeniach teoretycznych i praktycznych autora. Podkreślono, że efektywna współpraca z interesariuszami jest kluczowa w procesie planowania i realizacji sprawiedliwej transformacji w regionach o silnym dziedzictwie przemysłowym. Szczególna uwaga została poświęcona województwu śląskiemu, gdzie znaczący poziom zaangażowania oraz podejście partycypacyjne w programowaniu transformacji stworzyły platformę do wielopodmiotowej dyskusji na temat wyzwań i umożliwiły zbudowanie „politycznego” kapitału wiedzy. Z kolei przeniesienie tych procesów na poziom mikro wymaga nowych form współpracy, które wykraczają poza tradycyjne konsultacje społeczne, często niewystarczające do wprowadzenia głębokich zmian w relacjach między podmiotami.

Słowa kluczowe: sprawiedliwa transformacja, współpraca, polityka, inicjatywy, województwo śląskie

Wprowadzenie

Regiony węglowe od lat pełniły kluczową rolę w rozwoju gospodarczym wielu państw. Wobec nasilających się zmian klimatu oraz wyzwań cywilizacyjnych mierzą się z koniecznością przekształceń, które nie dotyczą tylko kwestii technologicznych czy energetycznych. Chodzi o głębszą zmianę – gospodarczą, społeczną i instytucjonalną – która może pozwolić tym obszarom funkcjonować w rzeczywistości „postwęglowej”.

Samo określenie „postwęglowy” należy tu rozumieć nie jako całkowite odejście od obecności kopalń, lecz jako próbę opisanie innego modelu rozwoju – takiego, który nie opiera się już wyłącznie na przemyśle wydobywczym. W tym kontekście coraz częściej mówi się o „sprawiedliwej transformacji”, rozumianej jako proces, który uwzględnia interesy różnych grup społecznych i minimalizuje negatywne skutki zmian dla mieszkańców i pracowników sektorów schyłkowych.

Choć narracja wokół sprawiedliwej transformacji – jej potrzeby, form i skutków – ewoluuje, zarówno na poziomie globalnym, europejskim, jak i lokalnym, dziś trudno już traktować ją jako abstrakcyjny postulat. Można się z nią zgadzać, aktywnie ją wspierać lub krytykować jej założenia. Niezależnie od naszej opinii, transformacja województwa śląskiego jest procesem, który trwa i wpływa na rzeczywistość regionu. Dla samorządów, przedsiębiorstw i mieszkańców regionów takich jak województwo śląskie, w szczególności jego podregionów górniczych, proces transformacji jest przecież od lat częścią codziennego funkcjonowania. Mówimy o obszarze, którego rozwój przez dekady opierał się na paliwach kopalnych, jednak proces transformacji, w różnych formach i odstonach, toczy się tutaj nieprzerwanie od początku lat 90. (Drobniak 2022). Co więcej, proces transformacji oddziałuje na szerokie spektrum podmiotów – zarówno publicznych, jak i prywatnych – których działania są ze sobą powiązane i wzajemnie się warunkują. W takiej sytuacji można jedynie obserwować rozwój tych relacji lub – co bardziej konstruktywne – próbować je świadomie kształtować.

W literaturze poświęconej współrzędzeniu i współzarządzaniu (ang. governance) podkreśla się (Barczyk 2010, Barczyk i Ochojski 2014, Ochojski 2022), że właśnie współpraca i współdziałanie między różnorodnymi aktorami mają kluczowe znaczenie dla skutecznego prowadzenia zmian w regionach przechodzących głęboką transformację – takich jak regiony górnicze (Olsthoorn i Wieczorek 2006). Ponieważ celem artykułu nie jest ocena przebiegu transformacji, lecz analiza form współpracy z interesariuszami w podregionach górniczych województwa śląskiego, warto na wstępie postawić pytanie: czym właściwie jest współpraca z interesariuszami, co może wnieść wartościowego do procesu transformacji i jakie może rodzić wyzwania?

Współpraca – podstawy pojęciowe, wymiary; ujęcie krytyczne

W kontekście procesów transformacyjnych, współpraca oznacza celowe i świadome angażowanie różnych interesariuszy w działania dotyczące polityki publicznej lub realizacji projektów w regionach przechodzących transformację. Warto jednak zwrócić uwagę na wymiary współpracy, które – choć niekoniecznie specyficzne dla samego procesu transformacji – mają fundamentalne znaczenie dla zrozumienia jej złożoności. Współpraca, niezależnie od kontekstu, różni się stopniem integracji działań oraz zakresu odpowiedzialności (Castaner i Oliveira 2020).

Po pierwsze, mamy koordynację, która polega na uporządkowaniu działań różnych interesariuszy, często bez zmiany ich celów czy sposobu działania. Jest to w zasadzie „najprostszy” wymiar współpracy, której celem jest synchronizacja działań w taki sposób, aby zminimalizować konflikty oraz dublowanie wysiłków. Po drugie, wskazać należy na kooperację, która oznacza wspólne działanie na podstawie określonego podziału zadań. W tej formie współpracy podmioty angażują się w realizację uzgodnionych zadań, zachowując przy tym odrębne cele oraz zakresy odpowiedzialności. Trzecim wymiarem współpracy jest współdziałanie, które obejmuje wspólne definiowanie problemów, współtworzenie rozwiązań oraz dzielenie się odpowiedzialnością za wyniki. W tak rozumianym wymiarze współpracy partnerzy w zasadzie powinni współpracować na każdym etapie procesu – od planowania, aż po realizację – z pełnym zaangażowaniem w tworzenie wspólnych, zintegrowanych rozwiązań.

Z punktu widzenia praktyki transformacyjnej, każdy z tych wymiarów może być adekwatny – zależnie od sytuacji, charakteru partnerów, dostępnych zasobów oraz etapu procesu. Problem pojawia się wówczas, gdy pojęcie „współpracy” stosowane jest bezrefleksyjnie lub instrumentalnie. W wielu przypadkach działania określone jako „partycypacyjne” czy „inkluzywne” ograniczają się do konsultacji – często prowadzonych ex post, bez realnego wpływu na decyzje. Tego rodzaju praktyki, choć formalnie spełniające wymagania, rzadko przekładają się na trwałe zmiany instytucjonalne czy zwiększenie zdolności regionu do adaptacji.

W ujęciu krytycznym należy zatem podkreślić, że nie każda forma współpracy ma charakter partnerski, a niektóre mechanizmy – mimo deklarowanej otwartości – mogą utrzymywać istniejące nierówności. W kontekście sprawiedliwej transformacji,

która z założenia powinna być procesem włączającym i uczciwym, szczególnie istotne staje się pytanie o to, kto rzeczywiście uczestniczy w procesie decyzyjnym, w jakiej roli i z jakim wpływem. Doświadczenia pokazują bowiem, że skuteczność współpracy zależy w dużej mierze od tego, z kim współpracujemy i na jakim etapie procesu jesteśmy. Inne podejście wymaga współpraca z przedstawicielami przemysłu, inne – z lokalnymi organizacjami społecznymi, a jeszcze inne – ze społecznościami, które nie zawsze są bezpośrednio reprezentowane w formalnych strukturach. Kluczowe staje się zatem rozpoznanie, kto bierze udział w danym etapie, jaka jest jego rola oraz jakie formy zaangażowania będą w danym kontekście adekwatne.

Warto także zwracać uwagę na wyraźne różnice pomiędzy współpracą w fazie tworzenia dokumentów strategicznych a tą, która towarzyszy realizacji konkretnych działań. Na etapie planowania polityk, zwłaszcza w regionach silnie uzależnionych od przemysłu wydobywczego, potrzebne są szerokie konsultacje, otwarte na różne punkty widzenia i służące budowaniu wspólnej perspektywy. Z kolei na etapie wdrażania coraz częściej pojawiają się mniejsze, operacyjne formy współpracy – nazwijmy je roboczo „partnerstwami zadaniowymi” – np. pomiędzy samorządami, firmami a organizacjami pozarządowymi. Wraz z przechodzeniem między etapami zmienia się także charakter uczestników – nie każda grupa interesariuszy musi być obecna przez cały czas i nie każdy wymaga takiego samego poziomu zaangażowania.

Tradycyjne a nowe formy współpracy

W regionach takich jak województwo śląskie przez długi czas współpraca z interesariuszami była utożsamiana głównie z formalnymi konsultacjami. Ich celem często było spełnienie obowiązujących wymogów proceduralnych, bardziej niż realne włączenie mieszkańców czy organizacji w proces decyzyjny. Nie oceniając po czyjej stronie leżą zaniedbania proces ten przez długi okres nowej samorządności był raczej zalążkowy. W praktyce oznaczało to krótkoterminowe działania, z ograniczonym wpływem na treść dokumentów strategicznych czy kształt wdrażanych rozwiązań. Tego rodzaju podejście mieściło się najczęściej w logice koordynacji – uporządkowania istniejących procesów, bez rzeczywistej zmiany relacji między uczestnikami. W tym kontekście, za tradycyjne formy współpracy można uznać m.in. obligatoryjne konsultacje społeczne prowadzone w ramach opracowywania dokumentów strategicznych, panele

eksperckie ograniczone do instytucji publicznych lub przemysłowych czy punktowe spotkania informacyjne organizowane przez samorządy. Takie działania – choć formalnie zgodne z przepisami – często nie prowadziły do trwałej zmiany relacji między podmiotami i nie budowały zaufania.

W ostatnich latach obserwujemy jednak zmianę podejścia. Coraz większy nacisk kładzie się na tworzenie trwałych mechanizmów zaangażowania, które wychodzą poza jednorazowe konsultacje. Współpraca z interesariuszami zyskuje formę bardziej złożoną i wielowymiarową – opartą nie tylko na koordynacji, ale również na kooperacji i – coraz częściej – na współdziałaniu. Budżety partycypacyjne, aktywności ruchów miejskich, lokalne inicjatywy integrujące różne środowiska lokalne, terytorialne, czy terytorialno-sektorowe inicjatywy sieciowe to przykłady dojrzałych form współpracy. Zmienia się „katalog” interesariuszy: do głosu dochodzą nie tylko administracja i sektor przemysłowy, ale także lokalne organizacje społeczne, inicjatywy nieformalne, środowiska eksperckie oraz sami mieszkańcy. Współpraca zaczyna być rozumiana jako proces wymagający ciągłego dialogu, elastyczności i gotowości do adaptacji narzędzi w zależności od etapu procesu i charakterystyki zaangażowanych stron. W kontrze do tradycyjnych pojawiają się nowe formy współpracy o różnej skali i zasięgu oddziaływania: lokalne fora interesariuszy, wspólne laboratoria społeczne (tzw. living labs), partnerstwa międzysektorowe oparte na wspólnym projektowaniu rozwiązań, czy mikrogranty wspierające oddolne inicjatywy w małych społecznościach. W praktyce oznacza to przechodzenie od działań w pewnym sensie symbolicznych do rzeczywistego współdziałania – opartego na wzajemnym zaufaniu, otwartości na różnorodność i dzieleniu się odpowiedzialnością. Można zaryzykować tezę, że w podregionach węglowych to przesunięcie – z konieczności – staje się fundamentem skutecznej transformacji.

Z punktu widzenia praktyki warto przyglądać się temu, jak forma współpracy, typ zaangażowanego partnera i etap polityki wpływają na jakość całego procesu (Clement i inni 2025). Zdarza się, że zbyt ogólne mechanizmy konsultacyjne nie odpowiadały na konkretne potrzeby interesariuszy, a z kolei zbyt operacyjne porozumienia mogły wciąż pomijać długofalowy kontekst społeczny. Tam, gdzie udało się dobrze połączyć formę działania z realnymi możliwościami i interesami partnerów, transformacja przebiega

sprawniej, a decyzje są lepiej przyjmowane przez społeczność. Już wstępne doświadczenia w ramach działania 10.24 programu Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027 potwierdzają te obserwacje.

W podregionach opartych na przemyśle wydobywczym, takich jak Śląsk czy innych regionów Europy Środkowo-Wschodniej, nadal funkcjonują tradycyjne modele współpracy – oparte na silnych relacjach między administracją (Bułgaria), administracją i podmiotami sektora obywatelskiego (Rumunia) czy administracją a sektorem przemysłowym, z udziałem związków zawodowych (Polska). Co ważne, równolegle rozwijają się nowe podejścia: otwarte spotkania z mieszkańcami, procesy współprojektowania rozwiązań, dialogi z wykorzystaniem metod partycypacyjnych czy narzędzi cyfrowych. Te formy są bardziej elastyczne i lepiej odpowiadają na zróżnicowane potrzeby, choć wymagają dodatkowych kompetencji i zasobów.

Z perspektywy osób odpowiedzialnych za wdrażanie transformacji – w urzędach, firmach, środowiskach, grupach społecznych, czy organizacjach pozarządowych – szczególnie ważne jest świadome dobieranie narzędzi współpracy. Nie chodzi o kopiowanie pojedynczych rozwiązań, ale o dopasowanie metod do specyfiki lokalnej sytuacji: struktury gospodarki, potencjału instytucji, poziomu zaufania społecznego. W dalszej części artykułu opisane zostaną konkretne przykłady form współpracy, które wydaje się, że już sprawdziły się w praktyce. Są to przykłady, które łączą perspektywny charakter działania z rzeczywistym zaangażowaniem lokalnych interesariuszy w proces sprawiedliwej transformacji.

Projekty społecznościowe – kształtowanie świadomości i akceptacji dla sprawiedliwej transformacji w regionie jako nowe formy współpracy z interesariuszami

Kontekst i założenia

Projekt społecznościowy „Ogród społecznościowy na osiedlu Łączna” powstał z inicjatywy mieszkańców, przy wsparciu uczniów szkół średnich oraz projektu BOLSTER [[www1](#)]. W projekt zaangażowani są również pracownicy Klubu Integracji Społecznej – jednostki MOPS – prowadzący działania animacyjne na rzecz aktywizacji społeczności lokalnej. Osiedle Łączna to obszar mieszkań socjalnych, zamieszkiwany przez

osoby mierzące się z wieloma problemami społecznymi: ubóstwem, bezrobociem, problemami zdrowotnymi, uzależnieniami i trudnościami wychowawczymi. Ma ono negatywną reputację w porównaniu z innymi częściami Dąbrowy Górniczej. Zlokalizowane w pobliżu huty ArcelorMittal Poland, charakteryzuje się budynkami o niskim standardzie technicznym, pierwotnie pełniącymi funkcję akademików dla pracowników zakładu. Dotychczasowe działania władz, jak budowa placu zabaw, stanowią krok w stronę poprawy warunków życia, jednak osiedle potrzebuje przestrzeni wspólnych tworzonych z udziałem mieszkańców. Przyjęte założenie – robocza teza wskazuje, że inicjatywy, takie jak ogród społecznościowy, mogą sprzyjać budowaniu poczucia odpowiedzialności i integracji, choć wymaga to włączenia wielu partnerów, ma charakter długookresowy i wymaga zgromadzenia pewnych zasobów – materialnych i niematerialnych. Nie bez znaczenia pozostaje aktywność liderów, choćby nieformalnych.

Metodyka

Metodyka pracy ze społecznościami lokalnymi w ramach projektu opierała się na partycypacyjnym podejściu, którego celem było wzmacnianie świadomości, podmiotowości oraz zdolności decyzyjnych mieszkańców regionów doświadczających marginalizacji w kontekście sprawiedliwej transformacji. Proces został zaplanowany jako seria sześciu etapów, z których każdy odpowiadał określonemu momentowi wspólnego uczenia się, budowania relacji i działania (Tabela 1).

Tabela 1. Logika prac ze społecznościami lokalnymi – metodyka BOLSTER

Nr etapu	Charakterystyka
I.	Rozpoczął proces włączania społeczności w rozmowę o sprawiedliwej transformacji, koncentrując się na indywidualnych i zbiorowych doświadczeniach uczestników. Kluczową metodą był warsztat oparty na narzędziu photovoice, który umożliwił uczestnikom – kobietom, młodzieży oraz osobom dotkniętym lokalnymi skutkami zmian klimatu i transformacji gospodarczej – wyrażenie swoich emocji i potrzeb za pomocą fotografii. Każda osoba przyniosła trzy zdjęcia: miejsca problematycznego, miejsca dającego poczucie bezpieczeństwa oraz obrazu kojarzącego się ze zmianą klimatyczną. Fotografie stanowiły punkt wyjścia do moderowanej dyskusji o lokalnych wyzwaniach, zasobach oraz marzeniach dotyczących przyszłości.

Nr etapu	Charakterystyka
II.	Polegał na analizie zebranych obrazów i narracji, a jego celem było wspólne określenie możliwych kierunków działania. Podczas warsztatów uczestnicy identyfikowali konkretne cele, analizowali lokalne i zewnętrzne zasoby oraz bariery, a także projektowali scenariusze zmian prowadzące do realizacji wizji sprawiedliwej transformacji. Efektem tych prac był ramowy plan działania, odzwierciedlający wspólne wartości, priorytety i potrzeby.
III.	Miał charakter aktywizujący. Na podstawie planów opracowanych wcześniej uczestnicy przygotowali propozycje konkretnych inicjatyw społecznych (mikroprojektów), możliwych do realizacji przy ograniczonych zasobach, ale angażujących mieszkańców i wzmacniających ich sprawczość. Prototypy projektów dotyczyły m.in. edukacji ekologicznej, wspólnych przestrzeni sąsiedzkich czy aktywności integrujących różne grupy wiekowe. Jednocześnie dla zespołu akademickiego rozpoczął się etap research in action, łączący działanie praktyczne z refleksją badawczą i umożliwiające pogłębione obserwowanie dynamiki przemian społecznych
IV.	Obejmował dalsze towarzyszenie uczestnikom w realizacji inicjatyw. Mimo mniej formalnego charakteru, ten etap miał istotne znaczenie badawcze: umożliwiał obserwację relacji budowanych wokół projektów, identyfikację czynników sprzyjających lub hamujących wdrażanie działań oraz ocenę trwałości zaangażowania uczestników. Spotkania miały elastyczny charakter, dostosowany do tempa i specyfiki działań w poszczególnych lokalizacjach.
V.	Był momentem ewaluacyjnym, skoncentrowanym na analizie rezultatów mikroprojektów i doświadczeń uczestników. Omawiano wpływ realizowanych działań na lokalne środowisko społeczne – zarówno w wymiarze materialnym, jak i symbolicznym. Uczestnicy dzielili się refleksjami na temat zmian w postrzeganiu własnej roli, zaufania społecznego oraz zdolności do współpracy z innymi aktorami lokalnymi. Wskazywano również na potrzebę dalszego wsparcia – zarówno instytucjonalnego, jak i kompetencyjnego – by umożliwić kontynuację i rozwój oddolnych działań.

Nr etapu	Charakterystyka
VI.	Przybrał formę wspólnego spotkania uczestników ze wszystkich czterech lokalizacji objętych projektem. Była to przestrzeń do wymiany doświadczeń, porównania ścieżek działań oraz sformułowania rekomendacji dla polityk publicznych w obszarze sprawiedliwej transformacji. W centrum rozmów znalazło się znaczenie wiedzy lokalnej i społecznej jako równoważnej wobec wiedzy eksperckiej, a także rola relacji, zaufania i długofalowego towarzyszenia społecznościom w procesie zmiany. Spotkanie podsumowujące umożliwiło także prezentację rezultatów projektu w formie wizualnej (fotografie, mapy, narracje), co podkreślało znaczenie głosu mieszkańców w planowaniu przyszłości i wzmacniało poczucie sprawczości w procesach transformacyjnych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie doświadczeń projektu BOLSTER

Cały cykl działań ukierunkowany był na budowanie zdolności lokalnych społeczności do współtworzenia sprawiedliwej transformacji – nie jako odbiorców gotowych rozwiązań, lecz jako aktywnych współtwórców zmiany.

Rezultaty

Działania podejmowane w ramach metodyki aktywizacji i współpracy przygotowanej przez partnerów projektu BOLSTER pomogły zbliżyć społeczność łącznej do wyznaczonej wizji osiedla jako miejsca pełnego zieleni, estetyki i integracji. Spotkania organizowane przez Klub Integracji Społecznej prowadzące do uruchomienia wspólnej inicjatywy miały na celu aktywizację mieszkańców, a inne wydarzenia takie jak Dzień Sąsiada czy Jarmark Bożonarodzeniowy stały się ważnym elementem budowania więzi. Choć liczba uczestników w projektach bywała zmienna, grupa zaangażowanych osób pozostaje stabilna. Dzięki projektowi społecznościowemu mieszkańcy lepiej się poznali, zyskali świadomość lokalnych potrzeb, a także nawiązali współpracę z władzami. Wspólny ogród społeczny, stał się symbolem integracji i troski o otoczenie. Mimo że niektóre wyzwania, takie jak poprawa warunków mieszkaniowych i integracja nowych mieszkańców, wciąż pozostają, widoczne są pozytywne zmiany w przestrzeni wspólnej oraz w zaangażowaniu lokalnych liderów. Dalsze działania wciąż są potrzebne, by realizacja wizji była pełna, zwłaszcza w kontekście poprawy jakości mieszkań. Choć społeczność czuje, że jej wysiłki zyskują na znaczeniu,

poczucie uznania pozostaje na poziomie lokalnym. Mieszkańcy zauważają, że ich działania są dostrzegane przez władze, ale nadal brakuje pełnej integracji ich potrzeb w miejskich strategiach. Jednocześnie rośnie akceptacja dla projektów związanych z transformacją ekologiczną, zwłaszcza wśród osób dbających o przyszłość swoich dzieci. Warto podkreślić, że procesy decyzyjne wciąż mogą być bardziej inkluzywne, by poczucie uznania stało się bardziej realne i trwałe.

Wnioski

Rozważania nad mikro-inicjatywami, które mogą stanowić punkt wyjścia do szerszej transformacji, niewątpliwie budzą pytania o ich realny wpływ na sukces transformacji w całym regionie. Choć wątpliwości dotyczące skali oddziaływania są naturalne, warto zauważyć, że takie inicjatywy, przy zastosowaniu odpowiedniej metodyki, mogą szybko generować efekt kuli śniegowej. Stąd powinny być traktowane jako istotny element włączania dotychczas marginalizowanych środowisk w procesy zarówno formułowania polityki, jak i wdrażania działań wspierających sprawiedliwą transformację.

W kontekście sprawiedliwej transformacji podregionów górniczych, jakie tworzą województwo śląskie, kluczowym elementem jest współpraca z interesariuszami. Jej rola nie kończy się na fazie planowania, ale ma istotne znaczenie również w trakcie realizacji działań. Szeroki poziom zaangażowania oraz partycypacyjne podejście w programowaniu transformacji w województwie śląskim uruchomiły wielopodmiotową dyskusję na temat wyzwań związanych z transformacją oraz stworzyły „polityczny” kapitał wiedzy. Operacjonalizacja i przeniesienie tego na poziom mikro wymaga jednak nowych form współpracy, wykraczających poza tradycyjne konsultacje społeczne, które, choć formalnie spełniają wymogi, często nie prowadzą do głębokich zmian w relacjach między podmiotami.

Nowe podejścia do współpracy, które opierają się na kooperacji, współdziałaniu oraz długofalowym zaangażowaniu, mogą znacząco poprawić jakość procesu transformacji. Projekty takie jak „Ogród społecznościowy na osiedlu Łączna” pokazują, jak ważne jest angażowanie lokalnych społeczności w procesy decyzyjne, zwiększanie ich sprawczości oraz budowanie więzi z różnymi interesariuszami. W tym kontekście zarówno środowiska lokalne, jak i akademickie mogą stanowić doskonały pomost,

łącząc aspekty programowania z praktycznym wdrażaniem działań. Odpowiednia metodyka, oparta na partycypacyjnym podejściu, włączająca mieszkańców w dyskusję o przyszłości ich regionu, jest kluczowym elementem tworzenia bardziej otwartego i sprawiedliwego procesu transformacji.

Z perspektywy praktycznej, skuteczność współpracy w procesie transformacji zależy od dostosowania metod i narzędzi do specyfiki lokalnych uwarunkowań. Należy pamiętać, że każda forma współpracy ma swoje ograniczenia, a procesy partycypacyjne mogą napotkać trudności związane z nierównościami w dostępie do informacji, zasobów czy władzy. Istnieje także ryzyko, że procesy te, mimo deklarowanej otwartości, nie zagwarantują równorzędnego uwzględnienia wszystkich głosów, co może prowadzić do osłabienia zaufania do procesów transformacyjnych i ograniczenia ich efektywności.

Bibliografia

Barczyk, S., 2010. Przedsiębiorczy samorząd i jego instytucje. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego, Katowice.

Barczyk, S., Ochojski, A. 2014. Nowe ujęcie modelu governance. [w:] Projekty lokalne i regionalne – najlepsze praktyki. Red. nauk. H. Brandenburg, P. Sekuła, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Katowice.

Castaner, X., Oliveira, N., 2020. Collaboration, coordination, and cooperation among organizations: establishing the distinctive meanings of these terms through a systematic literature review. J. Manag. 46 (6). <https://doi.org/10.1177/0149206320901565>.

Clement, J., Alarda, L., Ochojski, A., & Crutzen, N. (2025). Engaging marginalized communities in multi-level transformative innovation policy: The case of the Just Transition Fund. Technological Forecasting and Social Change, 212, Article 124002. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2025.124002>.

Drobniak, A., 2022 (red) Sprawiedliwa transformacja regionów węglowych w Polsce. Impulsy, konteksty, rekomendacje strategiczne. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Katowice. <https://www.sbc.org.pl/publication/681326>.

Ochojski, A., 2022. Miasto inteligentne. Nowe idee, mechanizmy rozwoju, governance. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Katowice.

Olsthoorn, X., Wieczorek, A.J., 2006. Understanding Industrial Transformation. Views from Different Disciplines. Springer, Dordrecht.

[www1] <https://bolster-horizon.eu/>.

NEW FORMS OF COOPERATION WITH STAKEHOLDERS IN THE JUST TRANSITION OF COAL SUBREGIONS IN THE SILESIAN VOIVODESHIP

Abstract

The article discusses the practical potential of new forms of cooperation with stakeholders in mining regions undergoing transformation, with a focus on the Territorial Just Transition Plan as a key tool of public policy. The proposed solutions are based on the author's theoretical and practical experiences. It emphasizes that effective cooperation with stakeholders is crucial in the planning and implementation of just transition processes in regions with a strong industrial heritage. Special attention is given to the Silesian Voivodeship, where a broad level of engagement and a participatory approach in the transformation programming created a platform for multi-stakeholder discussions on challenges and enabled the building of a "political" knowledge capital. The article also highlights that transferring these processes to the micro level requires new forms of cooperation that go beyond traditional public consultations, which often fall short of bringing about deep changes in relationships between stakeholders.

Keywords: just transition, collaboration, policy, initiatives (microgrants), Silesian Voivodeship

Nota

Opracowany artykuł wykorzystuje doświadczenia autora w ramach zaangażowania w proces transformacji w województwie śląskim od roku 2022. W opracowaniu nawiązano m.in. do prac projektu BOLSTER (Bridging Organizations and marginalized communities for Local Sustainability Transitions in EuRope) oraz DUST (Democratising jUst Sustainability Transitions). Za opracowanie przedstawionej syntetycznie w artykule metodyki służącej uruchamianiu inicjatyw oddolnych odpowiadali M. Baron i A. Ochojski (UE Katowice) przy wsparciu: S. Hodźić (University of Rijeka), N. Pachova (RMIT Europe) oraz A. Doranova i E.W. Stapper (Tilburg University). Za prowadzenie prac w ramach projektu społecznościowego w Dąbrowie Górniczej odpowiadali: A. Polko przy wsparciu M. Barona, A. Ochojskiego i P. Rykały (wszyscy UE Katowice) oraz A. Powązka – Nabiałek (Klub Integracji Społecznej, Dąbrowa Górnicza).

Regionalne
Obserwatorium
Procesu Transformacji

transformacja.slaskie.pl

Fundusze Europejskie
dla Śląskiego

Rzeczpospolita
Polska

Dofinansowane przez
Unię Europejską

Województwo
Śląskie